

Міністерство освіти і науки України
Коломийський індустріально-педагогічний технікум

Вступ до філософії

*Коломия
2015*

УДК 101.1
ББК 87

Андріяшко О.І.

Вступ до філософії: Навчальний посібник
– Коломия: КІПТ, 2013р.

Навчальний посібник складений у відповідності з програмою курсу «Філософія» для студентів навчальних закладів I-II рівнів акредитації.

Посібник призначений для викладачів та студентів; може бути корисним всім, хто цікавиться філософською проблематикою.

Укладач: *Андріяшко О.І., викладач історії та суспільствознавчих дисциплін Коломийського індустріально-педагогічного технікуму*

Рецензент: *Михайлюк С.Я., кандидат філософських наук, викладач кафедри соціально-економічних та природничих дисциплін Коломийського інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника»*

Філософія, або любов до мудрості, скеровує усе коло діл своїх до тієї мети, щоб дати життя духу нашому, благородство серцю, світлість думкам... Коли дух великий, серце мирне, - то й усе світле, щасливе, блаженне. Оце є філософія.

Г. Сковорода

Передмова

Вивчення філософії є однією з головних передумов входження кожної молодої людини в загальнокультурний світовий контекст.

Філософія постає формою свідомого вирішення найперших питань людського **світосприйняття, самоусвідомлення та самоствердження**. Адже філософія виявляє три найперші спрямування людської допитливої думки: **до світу, до суспільної історії, до самої себе**.

Основна мета вивчення курсу філософії полягає у підготовці спеціалістів нової формації, які поєднують у собі професійну підготовку з незаідеологізованим світоглядом.

Будуючи правову, соціальну, демократичну державу слід створити в першу чергу таку систему переваг та духовних ідей, які б формували цілісну особистість з єдиною свідомістю і метою. В сучасному суспільстві це не так просто. Відбувається занепад культури, який спричинює духовне зубожіння, веде до зневіри і відходу від моральних засад.

А оволодіння основами філософських знань допомагає молодій людині стати особистістю, яка вміє широко і правильно мислити, діяти самостійно в складних життєвих умовах та зберігати людську гідність.

Запропонований навчально-методичний посібник має за мету допомогти студентам зорієнтуватись у сучасній філософській проблематиці, окреслити напрямки розуміння основних питань людського буття.

Досить складні питання в ньому викладені просто і зрозуміло та з певними елементами проблемного підходу.

Посібнику властиве широке застосування наочно-демонстративного матеріалу, що полегшує засвоєння змісту запропонованих тем.

Для полегшення роботи з посібником, в ньому використана система, позначок і символів. Жирним шрифтом, курсивом виокремлено поняття, визначення й положення, на які треба звернути особливу увагу, або запам'ятати.

Широке поле дискусійної діяльності та роздумів забезпечить наявність в кінці кожного розділу проблемно-пошукових питань для проведення дискусій та рубрика «Зі скарбів вікової мудрості».

Розділ 1

Філософія як специфічний тип знання.

План викладу матеріалу

1. Предмет філософії.
2. Проблеми людського самовизначення. Філософія і світогляд.
3. Структура та функції філософського знання.

Основні поняття теми: світогляд, загальна картина світу, світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, переконання, ідеал, міфологія, релігія, філософія, ідеалізм, матеріалізм.

1. Філософія – теоретична і освітня дисципліна. Філософія – витвір людського розуму, породження достатньо високо розвинутої свідомості.

Як невід’ємна частина духовної культури людства філософія існує вже понад дві з половиною тисячі років. Увесь цей час у центрі своєї уваги вона тримає проблеми людського існування у світі.

Термін «філософія» має давньогрецьке походження. Саме у Стародавній Греції філософія вперше відокремилась від інших сфер людської інтелектуальної діяльності. Цей термін складається із двох слів: «філео» – *любов*, відданість та «софія» – *мудрість*. Отже, з грецької термін «*філософія*» перекладається на слов'янську як «*любомудріє*» – любов до мудрості.

На відміну від окремих наук *філософія вивчає* не окремі сфери буття, а *світ як цілісність*. Тому головними її завдання є:

- дати людині найбільш загальні уявлення про світ;
- відповісти на найскладніші запитання:
 - який цей світ, що лежить в його основі, кінечний він чи безкінечний, пізнаваний чи непізнаваний;
 - що таке знання і яка його роль в житті людини;

- чи є якийсь сенс існування цього світу;
- яке місце людини у цьому світі, як вона повинна жити, діяти;
- що таке смерть і чи може людина її подолати;
- яка природа добра і зла, істини, краси, справедливості;
- що таке щастя і які можуть бути шляхи його досягнення;
- чи можлива свобода, і в чому вона полягає та ін.

Щоб оптимально організувати суспільне життя треба мати правильні загальні знання про світ, знати максимально точно принципи буття, *закономірності розвитку природи, суспільства*, властивості самого мислення людини.

У теоретичному плані філософія розробляє відповіді на питання: що у бутті матеріальної і духовної культури *належить до справжніх людських цінностей*.

Соціальна цінність філософії полягає в тому, що вона допомагає людині стверджуватися у світі як свідомій, високоморальній, емоційно-чуйній, розумній істоті.

Вивчення філософії – це не просто заучування істин чи визначень, і навіть не оволодіння поняттєвим апаратом. *Це входження людини у світ загальнолюдських цінностей*, прилучення до вічних проблем людського існування.

Опанування філософською спадщиною людства допомагає навчитись самостійно мислити, мати власну, а не запозичену думку. Вся історія філософії є життєвим діалогом великих особистостей, завдяки чому вивчення філософії стає школою критичного мислення.

Філософія вчить терпимості до чужої позиції, до чужих переконань, що так необхідно в наш час. Толерантність, яку виховує філософська культура, базується на утвердженні суверенності особистості людини, на визначенні відмінності пережитого досвіду і неповторності духовного світу кожного.

2. Людина – єдина істота на Землі, здатна до пізнання буття та власної самосвідомості. Результатом цієї здатності є знання про світ і про себе. Людина постійно сама бере участь у творчості власної долі і життя. Змінюючись сама, вона змінює світ, в якому живе.

Крім професійних навичок, знань, ерудиції, кожній людині потрібний широкий кругозір, розуміння того, що відбувається, уміння бачити перспективи розвитку, тобто *світогляд*.

Ключовим питанням світогляду є поняття «*світ*» і «*людина*».

Світогляд є певним ставленням людини до світу, способом орієнтації у житті, усвідомлення людиною свого місця та призначення у природному та соціальному світі.

Саме у світогляді відбувається оцінка людиною світу, власних можливостей та шансів, формування ідеалів, цінностей, усвідомлення своїх інтересів.

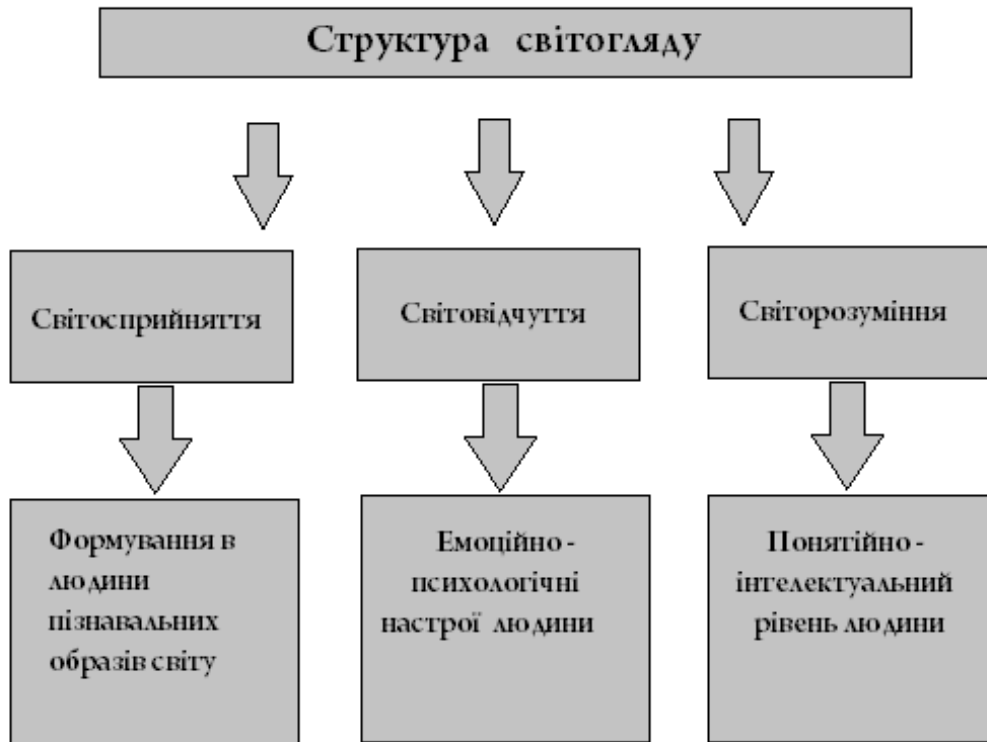
Завдяки світогляду людина має цілісне уявлення про світ свого буття, формує свій особистий образ, *прагне знайти себе*, добитися розуміння з ближніми, гармонії зі світом.

Основна функція світогляду – духовне проектування життя, визначення головних орієнтирів і сенсу людського існування. До світоглядних проблем

відносяться такі проблеми, що стосуються граничних засад взаємозв'язку людини і світу.

Світогляд – інтегральне духовне утворення, яке спонукає до практичної дії, до певного способу життя та думки.

У структурному плані у світогляді прийнято виділяти три підсистеми: **світосприйняття, світовідчуття, світорозуміння.**

У світогляді поєднуються здатність до мислення і раціонального пізнання, емоції, почуття, прагнення, переживання, настрої, вірування, переконання людини. А це означає, що світоглядна сфера невіддільна від суб'єкта, як цілісної особистості, від самої сутності людини.

Світогляд існує на двох рівнях.

Перший – **життєво-практичний**. На цьому рівні знання про світ формуються стихійно, під впливом образу життя, культурного середовища, суспільної ситуації.

Більш складний, організований рівень світогляду – **теоретичний**. Він формується цілеспрямовано, свідомо, систематично за допомогою спеціальних засобів осягнення світу.

Теоретичний рівень світогляду – це упорядковане, раціональне, систематизоване знання, тобто знання філософське.

Носієм та виразником світогляду може бути не тільки окрема людина, але й соціальна група, клас, етнос, суспільство загалом на тому чи іншому ступені розвитку.

У вивченні світогляду прийнято виділяти історичні типи світогляду, серед яких – міфологія, релігія, наука.

В сучасному світі всі форми світогляду співіснують різною мірою, але всі присутні у духовному житті суспільства і особистості.

3. Як уже зазначалось вище філософія є теоретичною формою світогляду, спрямованою на усвідомлення граничних засад мислення і буття, граничних передумов взаємозв'язку людини і світу.

Філософія вирішує ті ж самі світоглядні проблеми, що і міфологія і релігія, але своїм особливим шляхом – **методом теоретичного пізнання**.

Коло власних філософських проблем зумовило **структуру філософського знання**, яка включає в себе:

гносеологію (теорію пізнання, вчення про сутність, форми, закони і межі пізнання і мислення);

онтологію (вчення про буття, про основу всього суцього);

діалектику (вчення про джерела, сутність і закони розвитку, взаємний зв'язок та безперервний рух всього існуючого);

логіку (вчення про закони і форми правильного мислення);

філософію історії (вчення про сутність, закономірності та сенс історичного процесу);

історію філософії (вчення про історію розвитку філософської думки у світі);

аксіологію (вчення про людські цінності);

етику (вчення про мораль та поведінку людини);

естетику (вчення про природу прекрасного);

філософську антропологію (вчення про людину) та ін.

Філософія – це специфічний тип знання.

Специфіка філософії як світоглядного знання полягає у тому, що вічні проблеми людського існування вона вирішує суто логічним, поняттєвим, раціональним способом.

Призначення філософії – суто теоретичне (виконувати пізнавальну функцію).

В той же час, роль світогляду – життєво практична (орієнтувати людину у житті).

Роль науки – об’єктивне відображення реальності (загальнопримусовість і обов’язковість істини).

Філософія виконує в суспільстві **найрізноманітніші функції**, що і забезпечує її високу роль в суспільно-історичному житті. Основні серед них це:

світоглядна функція (понятійне пояснення світу);

пізнавальна функція (пояснення найбільш загальних принципів буття як мислення);

прогностична функція (передбачення розвитку людини і світу);

гуманістична функція (утвердження позитивного сенсу і мети людського життя);

освітня функція (позитивний вплив філософії на свідомість);

критична функція (антидогматична роль у розвитку знань).

Отже філософія відіграє важливу роль в духовній культурі людства, вона – закономірний продукт людського розуму, вища форма його вияву.

Філософія є вільним, критичним, заснованим на принципах розуму міркуванням про світ і людину, усвідомлення самих засад людського існування.

Філософія як предмет вивчення, покликана допомагати молодій людині духовно самовизначитись у світі її життєдіяльності.

Філософія повинна стати школою мислення і школою вільного діалогу з іншими людьми і культурою людства.

Проблемно-пошукові питання для проведення дискусій

- 1. Якщо жодна з філософських проблем не отримала остаточного розв’язання, чи варто займатись філософією?*
- 2. Що є мудрість? Чим відрізняються мудра і просто інтелігентна людина?*
- 3. Філософствування в людському житті: шкода чи користь?*

Зі скарбів вікової мудрості

Допоки царі не стануть філософами, або філософи не стануть царями, до тих пір людство не матиме змоги жити і бачити світло дня.

Платон

Лише філософія відрізняє нас від дикунів і варварів ... Тому немає для держави більшого блага, аніж мати справжніх філософів

Р. Декарт

Не знайти нічого іншого такого любого, доброго, радісного як філософія. Коли перед вами щось сумне і похмуре, отже, філософії тут нема і не було.

М. Монтень

Філософія звільняла людську особистість від зовнішнього насильства і давала їй внутрішній зміст. Філософія зробила людину повністю людиною.

В. Соловйов

Філософія як цілісне світоспоглядання є справою не людини, а людства, яке ніколи не живе абстрактно, або суто логічно, а розкриває своє духовне життя в усій повноті і цілісності його моментів.

П. Юркевич

* * * * *

Розділ 2

Історія розвитку філософської думки у світі.

План викладу матеріалу:

1. Особливості історичного виникнення філософії.
2. Філософія Стародавнього Сходу.
3. Антична філософія.
4. Середньовічна філософія.
5. Філософія Відродження.
6. Філософія Нового часу.
7. Сучасна світова філософія.

Основні поняття теми: діалектика, схоластика, реалізм, гуманізм, теоцентризм, субстанція, емпіризм, раціоналізм, сенсуалізм, матеріалізм, ідеалізм, метафізика, антропоцентризм, антропология, класична філософія, некласична філософія, екзистенціалізм, філософія життя, томізм, психоаналіз, позитивізм.

1. Необхідною умовою виникнення філософії є терпимість до інакомислення. А це властиво лише демократичним суспільствам. Тому й не дивно, що розквіт філософії припадає на епохи панування демократії (давня Греція, епоха Нового часу).

Виникнення філософії стало можливим лише на певному ступені розвитку культури та за певного інтелектуального розвитку суспільства.

Історично ***філософії передувала міфологія***. Певні філософські погляди на космос, людину, загальне світовідчуття походять з міфології. На міфологічних засадах ґрунтувалися і мистецтво, право та мораль.

Пізніше загальним ***культурним тлом на якому склалась філософія стала релігія***. Весь європейський стиль мислення, проблематика, світовідчуття був укорінений в світоглядну проблематику християнства.

На становлення філософії дуже відчутно ***вплинули зародки наукового знання***. Багато філософів були відомими математиками, бо саме ця наука, її поняття та логічна побудова слугували взірцем для філософії.

Започатковується філософія з постановки питання про єдність речей і цілісність світу.

Історичний розвиток світової філософії включає в себе такі розділи:

- *філософія Стародавньої Індії та Китаю;*
- *філософія Стародавніх Греції та Риму;*
- *філософія Середньовіччя;*
- *філософія епохи Відродження;*
- *філософія Нового часу;*
- *сучасна світова філософія.*

Запропонована періодизація філософії є умовною, дещо спрощеною, однолінійно передає динаміку поступу філософського знання і далеко не повністю його відображає.

Філософія виникла у трьох центрах давньої цивілізації – у Стародавніх Індії і Китаї та Греції. Відбулось це майже одночасно у середині першого тисячоліття до нашої ери.

Порвавши з міфологією, філософія все ж не втратила глибинного зв'язку з культурною традицією. Так аж до нашого часу філософія залишилась виразником або Східного, або Західного типу культури.

Сьогодні гостро стоїть питання про *діалог двох культур*, про їх зв'язок та взаємодоповнення.

Історія філософії дає величезну кількість картин світобудови, створених як окремими філософами так і певними філософськими школами.

Філософська позиція, відповідно до якої світ пояснюється виходячи з природи, матерії, об'єктивної реальності, що існує незалежно від людської свідомості одержала назву *матеріалізм*.

Філософська позиція, відповідно до якої світ пояснюється виходячи з духу, свідомості одержала назву *ідеалізм*.

2. Філософська традиція східного типу виявляє себе у тяжінні до світоглядно-орієнтованого знання, до таких форм духовної культури, як релігія, мистецтво, мораль. Саме тому більшість філософських систем на Сході є релігійно-філософськими вченнями.

Найпоширенішим жанром філософських творів стають притча, афоризм, повчання, а домінуючою проблематикою – гуманістична, морально – етична і релігійна.

а) Філософська думка Стародавньої Індії представлена великою кількістю філософських шкіл. Всі вони в своєму становленні відштовхувалися від ведичної традиції індійської культури.

Ведична література містила в собі стародавні міфологічні уявлення індійського народу і складалася з гімнів, жертвних формул, заклинь, молитв. Пізніше з тлумачення Вед з'являються тексти релігійно-філософських коментарів ведичної літератури – так звані Упанішади.

Частина філософських систем Індії визнавала авторитет Вед, вони називались ортодоксальними (тобто такими, що дотримують традиції, правовірними), до них відносяться *філософські школи санх'я, н'яя, вайшешика, йога, міманса, веданта*. Неортодоксальні філософські системи, які відмовляються від духовного зв'язку з Ведами - *джайнізм, буддизм і чарвака-локаята*.

Найвидатніші засновники світоглядних систем: Вардаханама, Будда, Джайміні, Бадарайана та ін.

Зміст філософського мислення індійської філософії:

- уявлення про людину спирається на принципи етики, страждань і щастя;
- шлях позбавлення від страждань полягає у правильному способі життя;
- душа і тіло людини – єдині;
- предметно – чуттєвий світ в якому живе людина є повною ілюзією.

Особливості світоглядних уявлень:

- справжньою реальністю вважається споконвічна і безособиста сила, божественний Абсолют;

- вчення про сансару, тобто про переселення і перевтілення душ, про вічний кругообіг життя;
- ідея карми, кармічного закону – закону обумовленості життя людей та їх перероджень сукупністю добрих і поганих вчинків у попередньому існуванні;
- ідея кастового поділу суспільства, тобто уявлення про належність кожної людини від народження до одного з прошарків населення.

б) Давньокитайська філософія, як і індійська, була тісно пов'язана з міфологічними уявленнями минулого, що збереглися у стародавніх книгах китайської освіченості. У цих класичних книгах містяться уявлення про світ і людину, перші спроби їх філософського осмислення.

Вихідним для всієї китайської культури є поняття «*Інь*», «*Ян*», і «*Дао*». Світ, згідно з китайськими уявленнями, є вічною боротьбою двох протилежних сил, які не тільки заперечують, але й взаємодоповнюють одна одну. Одна сила потенційно містить іншу і на вищому ступені свого розвитку може перетворитися на свою протилежність.

Ян – символ неба, енергії, світла, це є активний, чоловічий початок світу.

Інь – символ землі, матерії, це темна сторона світу, жіночий початок, якому належить пасивна роль.

Інь і Ян пронизують все суще – небо, землю і людину. Від гармонії і рівноваги між ними залежить порядок у Піднебесній, спокій, мир і злагода на землі, успіх, благополуччя і здоров'я людини.

Взаємозалежність і взаємопроникнення цих двох сил називається Дао (буквально «шлях») – єдиний світовий закон, божественна основа всіх речей.

Найвидатніші засновники світоглядних систем: Лао-цзи, Конфуцій, Хуанді, Ян Чжу, Ван Чун.

У давньокитайській філософії існувало шість основних шкіл: *даосизм, школа «Інь - Ян», конфуціанство, моїзм, легізм та школа імен.*

Найпопулярнішими з усіх вчень стали конфуціанство і даосизм.

Особливості світоглядних уявлень:

- **даосизму:** звільнення людини від неприродних бажань і пристрастей (жадоби слави, багатства, влади, злоби, заздрості) зробить її щасливою;
- **конфуціанства:** підкорення особистих інтересів людини інтересам держави зробить ідеальним суспільство.

Зміст філософського мислення давньокитайської філософії:

- проблеми моралі, пізнання природи, соціального управління можуть бути усвідомлені лише способом удосконалення життєвої мудрості.

Для нас є важливим усвідомити унікальну своєрідність філософії східного типу. Вивчення найперших складових тих духовних універсумів, які були вибудовані допитливою думкою давньосхідних філософських шкіл та духовних течій допомагають нам бачити сучасне значення ідейної спадщини давньосхідної філософії.

3. Філософія стародавніх Греції та Риму (антична) зародилась в VII ст. до н.е. і проіснувала до VI ст. н. е.

Ідейна спадщина античної філософії відіграє важливу роль в розвитку сучасних суспільних процесів.

У період античності був закладений фундамент не тільки європейської філософії, але й європейської культури загалом.

В розвитку античної філософії можна виділити три етапи:

- **натурфілософський** (докласичний) - (VII – VI ст. до н.е.)
- **класичний** (сократівський) - (V-IV ст. до н.е.)
- **елліністичний** - (III ст. до н.е. – VI ст. н.е.)

а) Зміст філософського мислення натурфілософського періоду – космоцентризм:

- пошуки першооснов суцього;
- виведення загального закону логосу, що управляє всім суцим, пов'язує космос і людську душу.

Особливості світоглядних уявлень:

- вищою цінністю, ідеалом, зразком всього виступає Космос, як розумний і досконалий порядок;
- людина є мізерною частиною Космосу – мікрокосмосом.

Найвидатніші представники: *Фалес* (624-526р. до н.е.),

Анаксимандр (610-546р. до н.е.), *Анаксимен* (588-525р. до н.е.), *Піфагор* (570-500р. до н.е.), *Геракліт* (544-483р. до н.е.), *Емпедокл* (483-423р. до н.е.), *Демокріт* (480-390р. до н.е.)

Давньогрецька натурфілософія розвивалась, демонструючи закономірності руху людського мислення від простого до складного, від неусвідомленого до усвідомленого, висунувши цілу низку актуальних ідей і теорій.

б) Зміст філософського мислення класичного періоду – етичний антропологізм:

- філософствування орієнтується на проблему людини і її свідомості (пізнання світу людиною можливе тільки після пізнання самого себе);
- виводяться основні закони мислення і буття світу та людини.

Особливості світоглядних уявлень:

- шлях людини до щасливого життя починається з самопізнання і міри;
- удосконалення людської чеснот відбувається на основі знань про природу добра і зла;
- справжні знання людині слід шукати в собі.

Найвидатніші представники – Сократ (469-339р. до н.е.), **Платон** (427-347р. до н.е.), **Арістотель** (384-322р. до н.е.)

У період високої класики об'єктом осмислення для філософії стають усі сфери людської життєдіяльності.

в) Зміст філософського мислення еліністичного періоду – асоціальний індивідуалізм:

- на передній план філософствування виходить проблема етики особистості;

- відправна точка міркування – це визнання людського щастя найвищим благом.

Особливості світоглядних уявлень:

- настрої відчаю і песимізму переходять у таке світосприйняття, коли життя на землі здається безпросвітним і надія покладається лише на майбутнє (потойбічне) життя, або на земний суспільний лад, але організований за іншими законами.

Найвидатніші представники: *Піррон* (360-270 р. до н.е.), *Зенон* (340-265 р. до н.е.), *Епікур* (342-271р. до н.е.), *Лукрецій Кар* (95-55р. до н.е.), *Сенека* (4р. до н.е. – 65 р.), *Марк Аврелій* (121-180рр.)

Можна констатувати, що завершальний період античної філософії був чітко спрямований на те, щоб перетворити філософію на інструмент людського індивідуального самоутвердження.

В цілому в античній філософії простежується логіка розвитку самоусвідомленої людської думки. Їй властиві оригінальні ідеї, багато з яких виявились, вищою мірою, продуктивними для розвитку європейської науки та суспільної думки.

4. Філософія Середньовіччя зародилась в II ст. н.е., а на початку IV ст. християнство перетворилося на державну, офіційно визнану релігію Римської імперії. Разом з цим поступово формується нова філософія, яка спиралась на фундаментальні ідеї Святого письма.

В розвитку середньовічної філософії можна виділити два періоди:

- патристика (II–IX ст.);
- схоластика і містика (X–XIV ст.)

а) Зміст філософського мислення патристики – християнське світосприйняття:

- відновлення до життя можливе лише через віру, через утвердження абсолютно нових цінностей;
- переживання людини, її внутрішній духовний стан є основним предметом дослідження.

Особливості світоглядних уявлень:

- людина є центром сотвореного Богом світу, «вінцем творіння»;
- людина є богоподібною істотою, наділена розумом і волею;
- мірою причетності людини до Бога є її духовність.

Найвидатніші представники: *Афінагор* (II ст.), *Тертуліан* (160-220рр.), *Василій Великий* (329-379рр.), *Григорій Богослов* (330-389рр.), *Августин Блаженний* (354-430рр.), *Северин Боецій* (480-524рр.)

Християнська патристика вперше докладно розробила ідейні засади нового християнського світобачення. Для цього вона широко використовувала досягнення античної філософії.

б) Зміст філософського мислення схоластики і містики – теоцентризм:

- філософія проголошувалась служницею богослов'я;
- основним змістом людського життя є прагнення до щастя, а щастя людини полягає лише у богопізнанні і богослужінні.

Особливості світоглядних уявлень:

- сутність зла полягає у порушенні Божої волі, його заповідей і того морального закону, який лежить в основі людської совісті ;
- зло – це вільний вибір людини і вона несе за нього повну відповідальність.

Найвидатніші представники: *П'єр Абеляр (1097-1142рр.), Тома Аквінський (1225-1274рр.), Роджер Бекон (1214-1292рр.), Дунс Скот (1265-1308рр.), Уільям Оккам (1285-1349рр.)*

У підґрунті поділу середньовічної філософії на схоластику та містику лежить різне тлумачення співвідношення віри та розуму у справі богопізнання.

Схоластика вважала, що, хоча з допомогою розуму Бога пізнати неможливо, людина повинна використати можливості розуму, оскільки він здатний привести до межі, з якої відкривається сфера споглядання сйива Божої слави.

Містика ж наполягала на тому, що розумування тільки шкодить християнському благочестю, тому в пошуках шляхів наближення до Бога слід покладатися на почуття, віру, любов та самозречення.

Середньовічна схоластика і містика відіграла важливу роль у формуванні змісту сучасного філософського осмислення дійсності.

В Середньовічній філософії можна прослідкувати як відбувається *перехід від натуралістичного світосприйняття до духовного* і як духовне проявляється в історичному розвитку пізнання.

5. Філософія Відродження зародилась в кінці XIV ст. і тривала до кінця XVI ст.

Криза середньовічного світобачення призвела до змін у європейській культурі, ці зрушення були пов'язані із зростанням значення міст, як в економіці, так і в духовному житті суспільства. Посилювалася критика релігійної догматики, особливо підкреслювалося її розходження з реальною практикою суспільства, життям і діяльністю священнослужителів. Усі ці процеси появилися в Італії XIV-XV ст., де й виникло явище Відродження.

Зміст філософського мислення - гуманістичний антропологізм:

- філософствування спрямоване на обґрунтування особливого централізованого місця людини в ієрархії світових сутностей, на піднесення гідності людини, на пошук виправдань земної природи людини;
- центром духовного життя стає мистецтво, бо саме в мистецтві відкриваються можливості реалізації духовної енергії людини, саме в мистецтві гармонійно поєднуються тіло і душа.

Особливості світоглядних уявлень:

- головними якостями людини є впевненість у власних силах, талант, енергійність, внутрішня незалежність, честолюбство;
- можливості людського генія безмежні, вони споріднені із генієм Творця.

Найвидатніші представники:

- *італ. мислителі Данте Аліг'єрі (1265-1321рр.) Франческо Петрарка (1304-1374рр.), Галілео Галілей (1564-1642рр.), Томазо Кампанелла (1568-1639рр.), Ніколо Макіавеллі (1469-1527рр.), Джордано Бруно (1548-1600рр.), Марсіліо Фічіно (1433-1499рр.), Леонардо да Вінчі (1452-1519рр.)*
- *нім. мислителі Мартін Лютер (1483-1546рр.) Микола Кузанський (1401-1464рр.)*
- *франц. мислителі Мішель Монтьєн (1533-1592рр.) Жан Кальвін (1509-1564рр.)*
- *нідерл. мислитель Еразм Роттердамський (1469-1536рр.)*
- *пол. і нім. мислитель Микола Копернік (1473-1543рр.)*

Гуманізм Відродження мав яскраво виражений антропоцентричний характер, ідеї Відродження концентрувалися навколо проблеми співвідношення людини і світу.

6. Філософія Нового часу охоплює період з початку XVII - го – по кінець XIX - го ст.

В епоху Нового часу сформувались такі засади та елементи європейського цивілізованого життя, які діють і по сьогодні, а деякі з них – майже без змін. За соціальним змістом це був період формування і утвердження в Європі різноманітних форм промислової діяльності, що призвело до появи машинного виробництва, яке докорінно змінило людську діяльність взагалі. Паралельно із цими змінами відбувались і зміни у суспільних стосунках, це прискорило темпи соціальної динаміки. Відбулись суттєві зрушення і в сфері духовного життя.

Філософія Нового часу – надзвичайно важливий етап в історії всесвітньої філософії. Саме в цей час утверджуються засади сучасного філософування. Найсуттєвіша особливість філософії Нового часу – **принципова орієнтація на науку**, тісний зв'язок із проблемами наукового пізнання.

Філософія Нового часу надзвичайно багата на імена, і за кожним стоїть неповторне філософське вчення, тому так важко вона вкладається в ложе якоїсь класифікації.

В філософії Нового часу умовно прийнято виділяти наступні періоди:

- **вільнодумство (XVII ст.);**
- **просвітництво (XVIII ст.);**
- **класицизм (кін. XVIII ст. – сер. XIX ст.)**
- **некласицизм (др. пол. XIX ст.)**

а) Зміст філософського мислення Вільнодумства – критичний раціоналізм:

- світ розглядається, як об'єкт, на який спрямовується активна людська діяльність;
- природа є лише основою для росту людської могутності;
- філософські пошуки спрямовані на розроблення правильного методу досягнення істини

Особливості світоглядних уявлень:

- природа є досконалим упорядкованим механізмом, який підпорядкований математичним законам і доступний науковому пізнанню;
- людина здатна пізнати закономірності природи, а значить має можливості раціонально панувати над нею.

Найвидатніші представники:

- *англ. філософи Френсіс Бекон (1561-1626рр.)
Джон Локк (1632-1704рр.), Томас Гоббс (1588-1679рр.)*
- *франц. філософи Блез Паскаль (1623-1662рр.)
Рене Декарт (1596-1650рр.)*
- *нім. філософ Готфрід Лейбніц (1646-1716рр.)*
- *нідер. філософ Бенедикт Спіноза (1622-1677рр.)*

Філософія Вільнодумства прагнула до пізнання речей силами самої людини і тому починала і провадила свою справу з повною довірою до можливостей людського розуму.

б) Зміст філософського мислення Просвітництва - гуманістичний раціоналізм:

- уся майбутня історія людства, повинна бути побудована на засадах Розуму;
- гармонійність і злагода в природі, «продовженням» якої є людина, повинні існувати також і в суспільстві;
- суспільство повинно базуватись на принципах справедливості, свободи, рівності, братерства, а засобом його вдосконалення є розвиток освіти, культури, науки і моральне виховання народу.

Особливості світоглядних уявлень:

- людина є часткою, фрагментом природного механізму і тому абсолютно залежить від фізичних законів, підкорена жорсткому і незламному порядку природи, а значить не може піднятися над природною необхідністю;
- запорукою прогресу може бути лише поширення знань, освіти, а найціннішими знаннями слід вважати знання моральних добродетелей.

Найвидатніші представники:

- *франц. філософи Шарль Монтеск'є (1689-1755рр.),
Жан Жак Руссо (1712-1788рр.), Франсуа Вольтер (1694-1778рр.),
Дені Дідро (1713-1784рр.), Клод Гельвецій (1715-1771рр.),
Жюльєн Ламетрі (1709-1751рр.)*
- *англ. філософи Джордж Берклі (1685-1753рр.),
Давид Юм (1711-1776рр.)*
- *німець. філософ Йоган Гердер (1744-1803рр.)*

Однією із провідних тем філософії Просвітництва була тема освіти і виховання. В цей час робляться спроби побудувати універсальний світогляд на ґрунті самого тільки природничо-наукового знання. Обмеживши роль Бога, а то й заперечивши його існування, філософи та науковці створюють своєрідний культ природи. Покликання на природу – найхарактерніша риса культури цього часу.

в) Зміст філософського мислення Класичного періоду - пізнавальний раціоналізм:

- в основі всіх знань, понять і думок лежить людська активність, а розум людини є основою пізнання нею світу, поведінки;
- будь – яке знання набуває свого обґрунтування, достовірності та виправдання лише в системі з іншими знаннями;
- пізнання світу не є дублювання реальності, а інтелектуальна взаємодія людини зі світом, що базується на здоровому глузді;
- все у світі перебуває у взаємозв'язку і постійному розвитку.

Особливості світоглядних уявлень класицизму:

- людина є діяльним, творчим, активним суб'єктом, не тільки природною, але і надприродною істотою;
- для людини важливі гідність та свобода, а світ навколо неї існує в двох іпостасях – пізнаваного і непізнаваного.

Найвидатніші представники:

- нім. філософи **Іммануїл Кант** (1724-1804рр.),
Йоган Фіхте (1762-1814рр.), **Георг Гегель** (1770-1831рр.),
Фрідріх Шеллінг (1775-1854рр.), **Людвіг Фей'єрбах** (1804-1872рр.)

Отже, ті зміни, яких зазнало життя в Європі в епоху Нового часу засвідчують, що це справді була епоха новацій, якісних змін та зрушень в усіх сферах життя, цікаво зазначити й те, що новою себе відчувала та визначала саме ця епоха, тобто це вона сама назвала себе Новим часом.

Некласична філософія

В середині XIX ст. починають виникати теорії, що заперечують класичний підхід до пояснення взаємовідносин людини зі світом і суспільством. Зароджується **зміна взірця філософського мислення:**

- людині не протиставляються чисті принципи, а вона сприймається такою якою вона є у реальності;
- психічні чинники у людині масштабами і силою дії перевершують розум;
- часто розум не сприяє гармонізації людського життя, а, навпаки, іноді заважає їй.

У 40-х роках XIX ст. в філософії з'являється напрямок, який впродовж 150 років був широко відомий в усьому світі і по - різному інтерпретований. Він став не тільки філософією, але і спробою соціально - економічних перетворень в багатьох країнах Європи, Азії, Африки, Латинської Америки. Це – **марксизм**. Його основоположники **Карл Маркс** (1818-1883) і **Фрідріх Енгельс** (1820-1895).

Вони створили філософію діалектичного матеріалізму, яка в соціальній основі була спрямована на боротьбу за досягнення справедливого суспільного ладу шляхом перетворення умов існування людей.

К. Маркс розкрив механізм функціонування капіталу в економічному організмі буржуазного суспільства. Він прийшов до висновку, що природа капіталу неминуче породжує циклічність криз в економічному житті капіталістичного суспільства. Єдиний шлях уникнення цих руйнівних криз

К. Маркс і його послідовники вбачають у зміні способу виробництва, тобто перехід від *капіталізму* до вищої суспільно-економічної формації – *комунізму*.

Сутність комунізму, наголошував К. Маркс, полягає в загальносуспільній власності на засоби виробництва. Тоді це виробництво буде здійснюватись не в інтересах окремих осіб чи груп осіб, а в інтересах всього суспільства.

Важливим висновком марксизму є положення про роль народних мас як творця історії. Говорячи про народні маси, К. Маркс і Ф. Енгельс мали на увазі перш за все пролетаріат XIX ст., однак теза про всевітньо-історичну роль пролетаріату вже в середині XX ст. виявилась історично хибною.

Народжена революційними процесами в соціально-економічній та політичній сферах, нова філософія сама демонструвала революційний, новаторський характер, кардинально змінивши спосіб мислення, стиль і методи філософського пізнання, утвердивши принципово новий тип світогляду. Творці нової філософії цілком свідомо протиставляють її всій попередній традиції.

7. Початком сучасного етапу в розвитку філософської думки вважається кінець XIX століття, коли з'явилися *«некласичні» форми філософствування*.

Класична філософія виходила з головного принципу раціоналізму – визнання розуму основою пізнання й поведінки людини.

У другій половині XIX ст. стан справ істотно змінюється. На перший план поступово виступають *ірраціоналістичні концепції («бунт проти розуму»)*.

Зміст філософського мислення сучасної філософії:

- відмова від надмірних амбіцій розуму;
- відмова від віри у всевладність науки;
- відмова від ідеї гарантованого соціального прогресу;
- пізнання людської суб'єктивності і духовного досвіду людини;
- дослідження проблем культури та історії;
- дослідження морально-етичних проблем, проблем мови та спілкування.

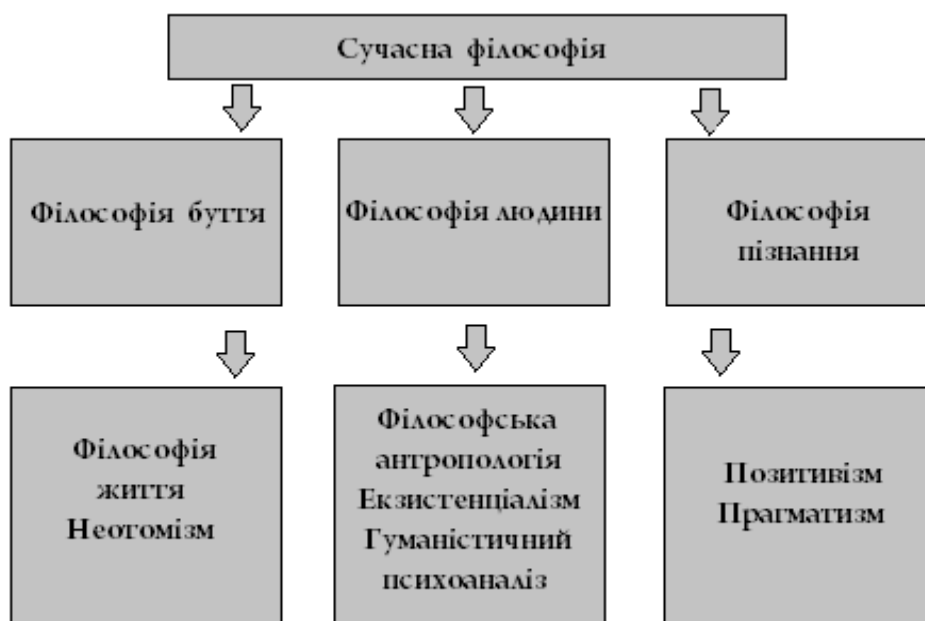
Якщо класичну філософію можна назвати філософією розуму і пізнання, то сучасна некласична філософія стає філософією людини і філософією мови.

Суспільне життя ХХ ст. постало надзвичайно строкатим, інтенсивним та масштабним, різноманітним та суперечливим. Все це не могло не позначитись на становищі філософії.

Сучасна світова філософія постає перед нами як явище складне, розмаїте, активно-дійове та досить органічно вписане у сучасні культурно-історичні процеси.

В сучасній філософії існує величезна кількість філософських концепцій і напрямків. Прийнята умовна **класифікація**, в якій ці концепції згруповані за більш-менш **спільною проблематикою**, яка переважає в їх дослідженнях.

а) «Філософія життя» – напрям філософії, який проголошує людське життя (в біологічній чи психологічній формі) основним предметом філософії. Згідно з цим напрямком, життя це постійна змінна сутність і **пізнати** його за допомогою розуму (раціональним способом) є **неможливим**. Тільки інтуїція і відчуття (ірраціональне) може виявити його зміст.

Найвидатніші представники:

- нім. філософи **Артур Шопенгауер** (1788-1860рр.);
Фрідріх Ніцше (1844-1900рр.), **Вільгельм Дільтей** (1833-1911рр.),
Освальд Шпенглер. (1880-1936рр.)
- франц. філософ **Анрі Бергсон** (1859-1941рр.)

б) «Неотомізм» – філософський напрям, пов'язаний з спробою оновити філософські погляди **Томи Аквінського**, пристосувати їх до нових соціально-економічних умов. Головною проблемою напрямку є проблема буття. Неотомісти вчать, що досконалим, абсолютним буттям є Бог, що Бог є вічний, незмінний, безмежний і саме тому його важко пізнати. **Пізнавати треба його творіння – світ і людину.** Щоб довести існування Бога та обґрунтувати його сутність широко використовують дані фізики, хімії, біології. Вони аргументовано стверджують, що немає ніяких протиріч між вірою і розумом, релігією і наукою, теологією і філософією. **Неотомізм є офіційною доктриною Ватикану.**

Найвидатніші представники:

- франц. філософи **Ж.Маритен** (1882-1973рр.),
Е. Жільсон (1884-1978рр.)

Представники неотомізму досить активно поставали у політичній діяльності ХХ ст: вони виступали із гаслами соціальних та церковних реформ, підтримували боротьбу за мир, сприяли поширенню благодійницької діяльності.

в) «Філософська антропология» - філософське вчення про людину, яке виводить культуру із специфіки природи людини.

Цей напрям у філософії акцентує увагу на сутності **духовного життя людини**, заперечує протиставлення природи і культури, вважаючи що культура завжди була лише продовженням природи.

Найвидатніші представники:

- нім. філ. **Макс Шелер** (1874-1928рр.);
- фр. філ. **П'єр Тей'яр де-Шарден** (1881-1955рр.)

г) «Гуманістичний психоаналіз» - філософсько-психологічне вчення, в основі якого лежить визнання домінуючої ролі підсвідомого в житті людини. Свідоме виступає своєрідним цензором стосовно дій несвідомого, а **несвідоме якраз і є основою самозбереження людини як біологічного виду.**

Постійна боротьба між свідомим і несвідомим є причиною нервових стресів, хвороб. Тому інстинкти не слід грубо гамувати, а перетворювати, спрямовувати їх в певну форму діяльності. Тоді появиться гармонія соціального і природного в людині і людина зможе реалізувати три види свободи: економічну, інтелектуальну, моральну.

Найвидатніші представники:

- австр. мислитель **Зігмунд Фрейд** (1856-1939рр.);
- амер. філософ і психолог **Еріх Фромм** (1900-1980рр.)

д) «**Екзистенціалізм**» - «філософія існування» - філософське вчення, в якому вихідні значення суцього виводяться з існування людини, тобто **змістом філософського мислення стає внутрішній світ людини**, її роль і місце в суспільстві, проблема людської свободи та ін.

Найвидатніші представники:

- *фр. філософи Альбер Камю (1913-1960), Жан-Поль Сартр (1905-1980рр.)*
- *нім. філософи Карл Ясперс (1883-1967рр.), Мартін Хайдеггер (1889-1976рр.)*
- *дат. філ. Сьорен К'єркегор (1813-1855рр.)*

Екзистенціалісти, вважаючи людину першим і єдиним предметом, філософії, все ж визнають, що пізнати людину засобами науки, неможливо, оскільки кожна людина унікальна і неповторна.

е) «**Прагматизм**» - філософська течія, яка зводить суть понять, ідей, теорій до практичних операцій підкорення навколишнього середовища і розглядає практичну ефективність ідей як критерій їх істинності. На думку прагматиків мислення (пізнання) **розглядається як діяльність спрямована не на понятійне відображення світу, а виключно на регулювання стосунків між організмом і середовищем.**

Найвидатніші представники:

- *амер. філософи Чарльз Пірс (1839-1914рр.), Вільям Джеймс (1842-1910рр.)*

є) «**Позитивізм**» («*філософія науки*») - філософський напрям, який стверджує **всесильність науки**. Згідно з ним – **не існує меж науковому пізнанню, якому піддається все і суспільство теж**. Запорукою суспільного прогресу – є розвиток науки, техніки і соціології (науки про суспільство).

Найвидатніші представники:

- *фр. мислитель Огюст Конт (1798-1857рр.);*
- *англ. філософ Джон Мілль (1806-1873рр.);*
- *англ. мислитель Герберт Спенсер (1820-1903рр.)*

Позитивісти, підносячи авторитет науки, намагаються наблизити до науки філософію, зробити її положення науково достовірними.

Наприкінці ХХст. певного поширення набув філософський постмодерн, який постає проти будь-яких обмежень філософського інтелектуального експерименту. Але входження філософії у ХХІ ст. супроводжується також і певним поверненням до метафізики, абсолютів та до більш прямого втручання у болючі проблеми людського самовизначення.

Проблемно-пошукові питання

для проведення дискусій

1. *Якщо «зло – це вільний вибір людини», то чи несе вона за нього повну відповідальність?*
2. *Чи насправді «там, де закінчується міра, там починається зло»?*
3. *«Можливості людського генія безмежні». Реальність чи фантазії?*
4. *Суспільне життя ХХ ст. було інтенсивним та суперечливим. Чи позначилось це на сучасній філософії?**

Зі скарбів вікової мудрості

Шукайте Бога в своєму власному серці, ви не знайдете його більше ніде.

Індійська мудрість

Дурень і невіглас мають п'ять прикмет:

- злитися без причини;
- говорити без причини;
- змінюватись невідомо для чого;
- втручатись в те, що їх зовсім не стосується;
- не вміють розрізняти, хто бажає їм добра, а хто зла.

Індійська мудрість

Не перехвали свого друга, інакше він вирішить, що ти не достойний його дружби.

Індійська мудрість

Перемагай розгніваного покірністю, злого – добротою, скупого – щедрістю, брехуна – правдою.

Індійська мудрість

* * *

Якщо у тебе не буде дурних думок, то у тебе не буде і дурних вчинків.

Конфуцій

Слова людей треба слухати, а на їхні справи треба дивитися.

Конфуцій

Благородна людина знає тільки обов'язок, падша людина знає тільки вигоду.

Конфуцій

Мудра людина не витрачає слова на того, хто не хоче його почути.

Китайська мудрість

Якщо ви будете жити мудро, але не вважати себе мудрецьми, то вас всюди будуть любити і поважати.

Лао-цзи

Нещасними є ті люди, які не знають меж своїм прихотям.

Лао-цзи

Люби більше слухати, ніж говорити

Лао-цзи

Для людини дуже важливо навчитися бачити там, де нічого не видно, і слухати там, де все тихо.

Чжуан-цзи

* * *

Якщо хочеш змінювати світ – починай з себе.

Сократ

Не може управляти іншими той, хто не в змозі справитись з самим собою.

Сенека

Висока мораль має вагоміше місце в державі, ніж хороші закони.

Тацит

Корисно утримуватись від деяких задовольень, щоб не терпіти більш тяжких страждань.

Епікур

Лише дурні називають вседозволеність свободою.

Ціцерон

Найбільша перемога – це перемога над собою.

Платон

Вимагаючи відповіді від інших і сам давай відповідь.

Солон

Старайся жити так, що не наслідувати думку натовпу.

Піфагор

Справжні друзі пізнаються лише в біді.

Ціцерон

Із джерела насолоди випливає річка гіркоти.

Лукрецій Кар

Якщо тебе що – небудь не влаштовує – шукай причину в собі.

Сократ

* * *

Не дошукуйся зла ззовні, не уявляй якоїсь злої природи, а визнавай, хоча би для себе, що ти винуватець власного злого норову.

Василій Великий

Не від Творця появилoся в тобі зло, а від твоєї недолугості.

Григорій Богослов

Людські благодіяння приносять користь не тим людям, що їх приймають, а тим, що їх вчиняють.

Іоанн Златоуст

Зла людина шкодить сама собі швидше, аніж встигає нашкодити іншому. Зло руйнує людину зсередини.

Августин Блаженний

Людська досконалість є усвідомлення людиною своєї недосконалості.

Августин Блаженний

* * *

В юності людина повинна здобувати те, що компенсує їй ущерб, нанесений старістю.

Леонардо да Вінчі

Щастя людини полягає в тому, щоб миритися зі своєю долею і бути задоволеним своїм становищем.

Е. Роттердамський

Щирість є матір'ю правди і вивіскою чесної людини.

Д. Дідро

Пророцтво майбутнього від мудрості: майбутнє – в нинішньому і в минулому, ми його творимо. І якщо воно погане, то в цьому наша вина.

Е. Роттердамський

* * *

Лише дурні можуть бути непорушно впевнені у своїй правоті.

М.Монтень

По відношенню до своїх друзів необхідно бути якомога менше обтяжливими.

Г. Гегель

Набагато нещасніший той, кому ніхто не подобається, аніж той, хто не подобається нікому.

Ж. – К. Гельвецій

Найбільш пагубна помилка, яка коли-небудь була допущена в світі, – це відокремлення політики від моралі.

П.Шеллі

Все мистецтво управління заключається у мистецтві бути чесним.

Т.Джефферсон

Мета, для досягнення якої потрібні нечесні засоби, є недостойна мета.

К.Маркс

Природний розум може замінити будь-яку освіту, але ніяка освіта не може замінити природного розуму.

А. Шопенгауер

* * *

Правильна поведінка людини більше страждає від браку волі, ніж від браку знань.

Г. Спенсер

Мета виховання – це створити особу здатну керувати собою, а не здатну лише бути керованою іншими.

Г. Спенсер

Реальний оптимізм заснований не на переконанні, що все буде добре, а на переконанні, що не все буде погано.

Ж.Дютур

Вільна людина лише та, яка може не казати неправду.

А.Камю

Не бути любимим – це лише невезіння, не любити самому – оце нещастя.

А.Камю

* * * * *

Розділ 3

Розвиток філософської думки в Україні

План викладу матеріалу

1. Філософія давніх слов'ян.
2. Філософська думка Київської Русі.
3. Українська філософська думка XV-XVI ст.
4. Українська академічна філософія.
5. Філософська спадщина Григорія Сковороди.
6. Українська філософія XIX-XX ст.

Основні поняття теми: *«Велесова книга», міфологічне мислення, літописи, давньоукраїнська свідомість, громадські центри, громади, братства, братські школи, козаччина, кордоцентризм, антейзм, українська державність, національна свідомість, національна ідея.*

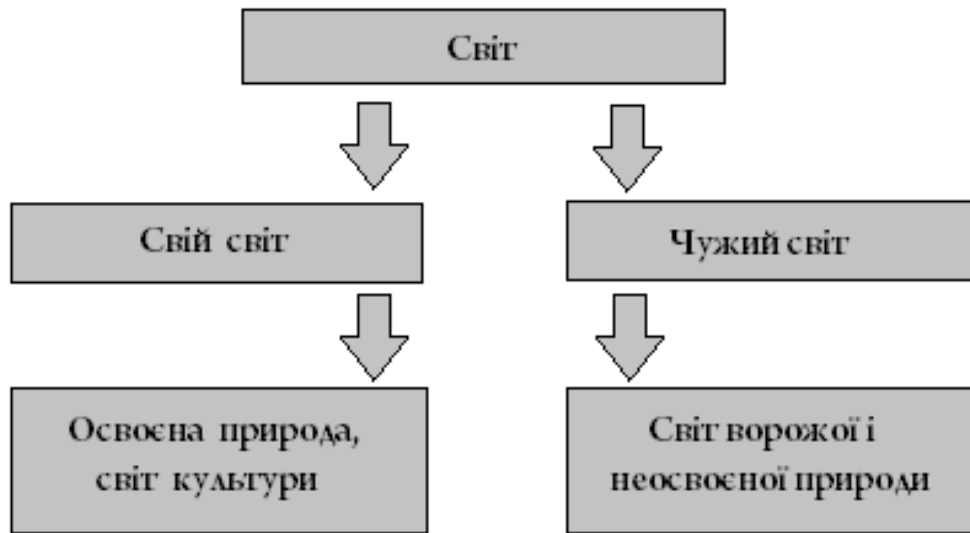
1. Виникнення нашої вітчизняної філософії складний і довготривалий процес. **Язичницьке минуле українців – багата і цілісна духовна культура.** В ній відчувається особлива гармонія, велична єдність Неба, Води, Землі і Сонця, природи, людей і богів, язичницької віри, народної мудрості, етики совісті і людської гідності.

Язичеську минувшину яскраво репрезентує геніальна пам'ятка – загадкова **«Велесова книга»** -літературний твір VIII-IX ст. До наших днів він дійшов у копії XVI-XVIIст. Тексти цієї книги свідчать, що світоспоглядання праукраїнців були міфічно-практичним. Та в них вже простежуються нові тенденції – з'являються знання про світ значущі для всіх.

Обрядово-ритуальна культура наших пращурів мала високий духовний потенціал. Їй властива була здатність впливати на засади внутрішнього самобуття людини.

Тогочасна праукраїнська людність мала тісні зв'язки з греками-еллінами, які заснували на Чорномор'ї в VII-V ст. до н.е. десятки міст – держав, створили у різних куточках краю торговельні факторії, а також поширювали серед слов'ян свою релігію та свою культуру.

Міфологічна свідомість, як зазначають українські вчені, не знала розподілу світу на природний і надприродний. Для неї існував єдиний, природний космос, що, як світ порядку, протиставляється хаосу, світові безпорядку.

В давньоукраїнській свідомості переважає виокремлення «світу», «верху», «праворучі», «сходу» як ціннісно переважаючих, що протистоять символам «темряви», «низу», «лівостороннього», «заходу».

В міфах тогочасної пори була вже зроблена спроба відповісти на питання: «чому?» Чому відбуваються зміни в природі? Чому людське суспільство саме таке, а не інше? **З чим пов'язана поведінка людини?**

Міфи тісно зв'язані з релігійною обрядовістю. Вони служать своєрідним раціональним поясненням обрядової практики давньоруської релігії.

До богів «нижчого» рівня в давньоукраїнській міфології належали ті божества, які були зв'язані з певними порами року, а також ті, які особливо шанувались в окремому роді, племені, але визнавались і серед інших родів чи племен. Символами зла у міфології давніх українців була різного роду нечисть - водяники, русалки, перевертні, упирі тощо.

В центрі уваги всіх міфів стародавніх українців, як правило, була людина. Вона в міфологізованій іпостасі співвідносила з усіма рівнями міфології. Важливе значення має в культово-обрядовій практиці людей праслов'янське поняття «душа», «дух», яке виділяло людину серед всіх вищих істот. Його змістом є творчий характер людини, визначення духовного як її родової ознаки.

В давньоукраїнській міфології світ описується системою протиставлень змісту понять, де позитивне передуює негативному: життя – смерть, доля - недоля, щастя – нещастя, правда – кривда, верх (Перун) – низ (Велес) і т.д.

Рівень узагальнення змісту цих понять знаменував собою вершину міфологічного мислення і перехід його до філософського.

2. У межах культури Київської Русі філософія уже виокремлюється із міфологічного і релігійного світогляду як специфічний тип світопізнання і світорозуміння. Її піднесенню сприяли:

- атмосфера тогочасного суспільного життя з демократичними традиціями;
- культура киеворуського суспільства з широкою мережею монастирів, храмів, інших осередків освіти.

Новий рівень тогочасної філософської думки українського народу засвідчують збережені писемні пам'ятки культури Київської Русі:

«*Повість минулих літ*» Нестора-літописця;

«*Слово про Ігорів похід*» невідомого автора;

«*Слово*» Кирила Туровського;

«*Повчання дітям*» Володимира Мономаха;

«*Моління*» Данила Заточника;

«*Послання*» Клима Смолятича та ін.

Філософська думка Київської Русі ввібрала в себе традиції вітчизняної і світової культури, зокрема античної та візантійської.

Розвинувшись, вона виробила власний стиль, сформувала засади, які визначають специфіку української філософії впродовж всіх наступних століть.

Києворуські мислителі надавали філософському процесу оригінальності і самобутності.

Онтологічні проблеми вони розв'язували в контексті поділу світу **на Земний** (недосконалий, другорядний) і **Небесний** (досконалий), але добавляли сюди захоплення гармонією, розмаїттям земного світу як наслідків діяння Творця.

Гносеологічні проблеми теж розв'язувались своєрідно. Оскільки світ вважався результатом творчості Бога, то *пізнання зводили до досягнення абсолютної істини – істини Бога*. Але особлива роль у цьому пізнанні відводилась **Слову**, як посереднику між Богом і Людьми. А ще – **Серцю** – своєрідному центру, місцезнаходженню думки, віри, волі, любові. Зусилля цих людських якостей забезпечували самопізнання, самооцінку і досягнення Божої істини.

Якщо в тогочасній Західній філософії Людина гріховна і тяжіє до Зла, то в києворуській – *Людина – «храм»*, в якому присутній Бог, **людина – посередник між Богом і створеним ним світом**.

Християнська ідея милосердя в києворуській моралі стала принципом, що став умовою гармонізації людських стосунків. А ще в ній визнавалась **особлива роль жінки – як хранительки роду**. Важливе місце в філософських шуканнях того часу посідали проблеми історії людства і проблеми державної цілісності Київської Русі.

3. З розпадом Київської Русі державницьку традицію українського народу успадкувало Галицько-Волинське князівство, а в XV ст. вона перейшла до Великого князівства Литовського.

Духовне буття тогочасного українського суспільства активно сприйняло ідеї західноєвропейського **Ренесансу та Реформації**, які сприяли формуванню засад професійної української філософії.

Зусиллями гуртка київських книжників у др. пол. XV ст. на українську мову були переведені визначні праці видатних мудреців арабського світу - **Авіценни, Авенрошта**, античних авторів – **Арістотеля, Гіппократа**, єврейського вченого – **Мойсея Маймоніда**.

Світоглядна установка ренесансної свідомості все активніше й активніше спрямовувалась на людину, людську особистість, її духовний внутрішній світ.

Один з найвідоміших пропагандистів гуманістичних ідей в Україні цього періоду – **Юрій Дрогобич** (1450-1494), доктор філософії та медицини, професор математики й астрономії Краківського й Болонського університетів. **Ю. Дрогобич** розглядав ортодоксальні догмати християнства, звеличував людину, її розум, пізнавальні здібності, відстоював інтереси рідної землі.

Глибоке усвідомлення своєї національної приналежності характеризувало всіх **найвизначніших представників гуманістичної культури України XV-XVI ст.: Павла Русина** (1470-1517), **Станіслава Оріховського-Роксолана** (1513-1566), **Івана Рутенця** (1511 — 1575) та ін.

В цей час в Україні появляється мережа культурно-освітніх центрів, найвпливовіша із них – **Острозька академія** (1576-1636). Вона об'єднала плеяду визначних представників української культури, які зробили вагомий внесок в історію вітчизняної філософської думки.

Серед них **Герасим Смотрицький**, **Кирило Лукарис** (1572-1638), **Іван Вишенський** (1550-1620).

Ці мислителі здійснили спробу показати докорінну відмінність видимого і невидимого світів, Бога і земної людини, обстоювала свободу совісті, як одне з найважливіших надбань.

У розвиток української філософської культури вагомий внесок зробили **братства, як громадські центри оборони української духовної культури** від сторонніх впливів. Вони створювали розгалужену систему шкіл, сприяючи широкому розвитку освіти та її демократизації. Серед них найвидатніші:

- Львівська братська школа: **Ісайя Капинський**, **Петро Могила** (1597-1647).
- Київська братська школа: **Іван Борецький** (1560-1631), **Мелетій Смотрицький** (1577-1633), **Касіян Сакович** (1578-1647).

Діяльність цих мислителів свідчила, що в Україні розпочалося виокремлення філософії як самостійної галузі знання.

Українські мислителі розробляли проблему самопізнання, морального самовдосконалення, **підносили людський розум**, людську активність, здатність людини керувати природою, працювали над збагаченням категоріального апарату української філософії.

4. В середині XVII ст. українська філософська думка вступає в якісно новий стан, поступово виходить на професійний рівень. Цей факт остаточно закріпився в творах професорів **Києво-Могилянської академії**. Вона була заснована в 1632 році митрополитом **Петром Могилою**. Серед **дев'яти** шкіл академії філософська школа вважалася однією з найвищих.

Філософія викладалася в трьох частинах: **філософія мислення**, **філософія природи**, **філософія божественна**.

Перший період існування **Києво-Могилянської академії** (XVII ст.) припадає на часи козаччини. В українській культурі це так званий **період Барокко**. Духовність Барокко виявилася в максимальній інтенсивності релігійної боротьби на українських землях і найширшому розмаху політичного життя. Ідеї ренесансного гуманізму сприяли розробці морально-етичної проблематики в якій людина мислиться як «мікрокосмос» у «макрокосмосі» Всесвіту.

Другий період (XVIII ст.) позначений впливом західноєвропейської філософії Нового часу і раннього Просвітництва. Основними проблемами в курсах професорів академії виступають натурфілософія, теорія пізнання, логіка.

Утверджується ідеал самодостатності природи, що розвивається за власними законами. Релігійне спрямування поєднувалося з критикою середньовічної схоластики і певними елементами вільнодумства. Постійно **розроблялася етико-гуманістична проблематика** (сутність людини, її місце у Всесвіті, сенс людського існування, проблема свободи волі, блага і щастя, питання людської добротності). Ці проблеми розроблялися з позиції гуманізму, релігійної толерантності та демократизму.

Філософи Києво-Могилянської академії тлумачать філософію як засіб інтелектуального пізнання істин віри, раціонального осягнення природи і людини, її самоцінності, специфіки пізнавальних здібностей.

Філософську традицію Києво-Могилянської академії репрезентували видатні мислителі. Вони всі відзначались інтелектуальною самобутністю, високою запальною ерудицією, моральною солідарністю, взаємною підтримкою. Серед них такі відомі імена як *Інокентій Гізель, Феофан Прокопович, Георгій Щербацький, Стефан Яворський, Лазар Баранович та ін.*

Завдяки зусиллям професорів Києво-Могилянської академії філософія в Україні стала самостійною сферою теоретичної діяльності. Вона розвивалась у контексті надбань західноєвропейської філософської традиції і нагромадила необхідні резерви для свого подальшого поступу.

5. Яскравим завершенням доби Барокко в історії української культури стало філософське вчення і літературна діяльність вихованця Києво-Могилянської академії *Григорія Сковороди* (1722-1749). Він був філософом і поетом, педагогом і музикантом, знавцем латині, старогрецької, старосврейської, польської, німецької, російської мов. Він розвинув комплекс ідей дуже актуальних для свого часу. **Він став творцем найзначнішого вчення в історії української філософської думки.**

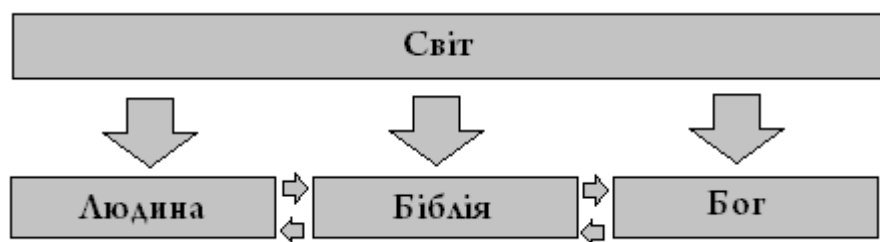
Г. Сковорода дійшов висновку, що «коли дух людини веселий, думки спокійні, а серце мирне – то й усе світле, щасливе, блаженне. Оце і є філософія». Саме таку філософію – філософію життя і прагнув створити «український Сократ».

Для *Г.Сковороди* весь світ є наскрізь просякненим протилежностями (життя-смерть, світло-тінь, безглуздя-мудрість, плач-сміх, безчестя-слава, лютість-милість, початок-кінець тощо). Усе в світі рухається між

протилежностями у колі, початком якого є відпадання від Бога, а кінцем – повернення до нього.

Г. Сковорода не створює теоретично оформленого і систематизованого вчення. Саму філософію він розумів як «практичну» філософію, як вміння *жити в Богові, у гармонії з природою, у мирі з людьми і власною совістю.*

Усе створене Богом можна визначити як три світи, гадав *Г. Сковорода*. Перший є загальний світ, «де живе усе породжене», «він складається із незчисленних світів і є великий світ» - макросвіт. Другий світ – мікrokосмос, людина. Третій світ – символічний світ Біблії. Символи Біблії «ведуть думку нашу до розуміння вічної натури».

Кожен з трьох світів, за Сковородою, складається з двох «натур», тобто має подвійну природу: одна – видима (матеріальна), друга – невидима (божественна). Невидима натура і є Богом, який пронизує собою все суще.

На противагу Просвітництву і раціоналізму XVIII ст. *Г. Сковорода* створює своє вчення про «серце», як позасвідомі і надрозумові глибини людської душі. **Серце – «безодня» людської душі, через яку відкривається божественна «безодня».** «Безодня кличе безодню», через пізнання себе людина пізнає Бога, любов до Бога є одночасно любов'ю до себе. Серце, а не розум виступає джерелом бажань, почуттів і думок. **Серце – символ того, що називається душею,** осередком людського в людині, її таємничою, непізнаваною сутністю.

Принципи двонатурності світу й ідея трьох світів Сковороди підпорядковані основному об'єкту його філософствування – духовному світу людини, проблемі її щасливого буття.

6. Впродовж століть **концепція серця** як центру пізнавального процесу і шляху прилучення до навколишнього світу пронизує творчість всіх мислителів України.

Яскравими постатями в українській філософії XIX ст. були *Памфіл Юркевич* (1826-1874 рр.) і *Пантелеймон Куліш* (1819-1897 рр.).

П. Юркевич стверджує, що в кожній людині доброго завжди більше, ніж злого, інакше вона ніколи б не піднялася над тваринним світом. **Серце** у його філософії **служить фактором єдності добра в межах національного духу певного народу.**

П. Куліш вважав, що **душа українця має дві сторони:**

внутрішню – **серце** і зовнішню – **мислення, розум.**

Серцем українець зв'язаний з Україною, її природою, історією, релігією. Мисленням – з іншими народами.

Вчення про серце отримало назву – **кордоцентризм.**

Другою важливою рисою української філософії є **антеїзм**

(особливе шанування землі, води, сонця, рослин, культу предків, в ритуальних трапезах та ін.)

Особливою рисою української філософії є її звернення до внутрішнього світу людини, її прагнень, тривоги, болю.

В кінці XIX - на початку XX ст. виділяється особливо актуальна проблема, навколо якої почалася філософська дискусія. Це була **проблема української державності, формування національної ідеї, національної свідомості українського народу.**

Цю проблему розробляли *Михайло Драгоманов, Іван Франко, Михайло Грушевський, В'ячеслав Липинський, Дмитро Донцов, Дмитро Чижевський.*

М. Драгоманов (1841-1895 рр.) – видатний діяч української культури, історик і етнограф.

Основним теоретичним пошуком *М. Драгоманова* – є **ідея безупинного людського поступу до гармонійного суспільства** без елементів примусу (авторитаризму). Він був переконаний у безмежних можливостях людського розуму і науки пізнати навколишній світ. Національність розглядав як необхідний будівельний матеріал демократії і свободи.

І. Франко (1856-1916 рр.) – видатний поет, письменник, громадський діяч, публіцист, доктор філософії.

Він ставив у центр своїх міркувань людину і бачив у ній колосальну розмаїтість можливих проявів. **Розвиток особистості вважав умовою буття народу.**

М. Грушевський (1866-1934 рр.) – історик, публіцист, політичний діяч.

Він вважав, що суб'єктом історичного поступу є народ, а **неповторне національне обличчя народу визначають духовні фактори.** На його думку, сенс історії народу полягає в національному самовизначенні, створенні передумов для вільного й всебічного національного розвитку.

В умовах **радянської України** філософська дискусія, практично не велася. В 30-х XX ст. роках почався етап фізичного винищення філософів.

Помітні зрушення в розвитку філософського знання відбулися в 60-х рр. в часи десталінізації суспільства. Репресивні заходи проти цього процесу виявились не здатними паралізувати українську філософську думку.

Вона розвивалась і вагома частка в цьому здобутку належить представникам української діаспори.

В. Липинський (1882-1931 рр.) – український історик, соціолог, політик, публіцист.

Він розробляє українську національну ідею і обстоює в ній позиції аграрників. Але головним державотворчим чинником, на його думку, можуть бути елітарні аристократичні кола. Саме вони зобов'язані, спираючись на свої знання й організаційні можливості, сприяти розв'язанню суспільних проблем.

Д. Донцов (1883-1973 рр.) – ідеологічний політичний діяч, теоретик, політик.

Він через всі свої праці послідовно проводить ідею самостійної сепаратистської української держави, схилившись до думки, що в самій нації вирішальна роль належить еліті. Лише вона своєю силою волі змусить народ стати рішучішим.

Д. Чижевський (1894-1977 рр.) – видатний український вчений, філософ, історик, філолог, славіст.

Розробив концепцію історико-філософського українознавства. В ній - прагнення збагнути глибинні чинники духовної історії України.

Мислителі української філософської думки прагнули з'ясувати чому було втрачено українську державність, як її треба відвоювати.

Вони висували завдання **виховання нового типу українця**, беззастережно відданого нації і справі незалежної державності.

Національний характер та особливості світосприйняття українців позначились і на певних особливостях української філософії:

- вона постає переважно внутрішнім явищем української культури;
- вона ніколи не виявляла схильностей до абстрактно – раціональних системних побудов;
- вона завжди проявляла схильність до моральних настанов та життєвого повчання;
- вона позитивно ставилася до релігії, до шанування вищих духовних цінностей;
- вона сильно була обернена у бік історичних та історіософських осмислень особливостей долі як українського народу, так і слов'янства в цілому;
- вона досить сильно інтегрована у літературу, громадсько-політичну думку, культурно-історичні проекти та міркування.

Проблемно-пошукові питання для проведення дискусій

1. *«Людина – це тварь і дух; і коли тварь голодна – дух вмирає»:* дійсність чи вигадка Г. Сковороди?
2. *«І рай і в пекло знаходяться у нас в душі»:* вирок чи альтернатива?
3. *Якщо ні «краса», ні «розум» не врятували світ, то на що надіятись людству?*

Зі скарбів вікової мудрості

Твердо знай, в чому спасіння душі твоєї, - в тому, щоб нікого з людей не образити. Не виправдовуй винуватого, ... не кривди правого ... Не передавай того, що почув від пліткаря, щоби не загинути разом з ним.

«Ізборнік» Святослава

Справжня мужність і правдива наука тісно пов'язані з чемністю, уникають титулів, виявляють благородство й не втручаються до чужих справ.

Станіслав Оріховський

Природня простота дає людині чисте серце. Ніяка наука такого правдивого серця не дасть.

П. Куліш

Голова всього в людині – людське серце. Воно є найточніша людина в людині, а все інше – околиця...

Г. Сковорода

Якщо хочемо виміряти небо, землю і моря, то ми повинні спочатку зміряти самих себе... нашою власною мірою.

Г. Сковорода

Не можна знайти щастя поза собою, істинне щастя перебуває всередині нас. Безперервно думай, щоб пізнати себе.

Г. Сковорода

Дивне поєднання – дух і плоть, смерть і життя... Повстає бо душа на тіло, а тіло воює з душею... Тіло ж нехай перебуває під владою душі розумної та навчається і пізнає.

Кирило Ставровецький

Для Бога, напевне, важливіше одну безпутну душу одухотворити духом своїх заповідей, аніж з небуття створити ще одну земну кулю, щоб вона знов заселилась безбожниками.

Г. Сковорода

* * * * *

Розділ 4

Філософське розуміння світу.

План викладу матеріалу

1. Поняття світу. Історичний розвиток уявлень про світ.
2. Проблема буття у філософії.
3. Поняття матерії.
4. Рух як загальний спосіб існування світу.
5. Простір і час як загальні форми існування світу.

Основні поняття теми: *буття, небуття, сутність, існування, онтологія, субстанція, тіло, предмет, світ, речовина, рух, простір, час.*

1.Знання про світ – складова частина філософського вчення про людину. Тільки через пізнання світу людина може пізнати саму себе, свою природу, зв'язки з іншими людьми. У процесі розвитку людини змінюється її уявлення про світ, воно наповнюється конкретно-історичним та чуттєво-сприйнятним змістом.

Поняття *«світ»* має різну інтерпретацію. У філософії воно розкривається через поняття *«космос», «Всесвіт», «буття», «матерія», «субстанція»*.

У найбільш загальному вигляді поняття світ можна визначити як сукупну реальність у всій різноманітності її виявів, яка перебуває у всезагальному взаємозв'язку всіх явищ та процесів, а також у безкінечному розвитку. **Світ – це безкінечне різноманіття і діалектична єдність безлічі світів.**

В античних уявленнях (філософських, наукових, буденних) світ розглядається передусім як світ природи – космосу. Людина трактується як істота, яка перебуває у нерозривному зв'язку із світом природи. Структура і закони буття світу та людини єдині.

Представники античного матеріалізму вважали першоосновою світу речове, матеріальне начало. В ідеалістичному напрямі античної філософії першоосновою світу визначається певне духовне (ідеальне) начало, або Бог як світовий розум, або самостійні ідеальні сутності.

Пізнавальна діяльність в античності розглядалася передусім з погляду співвідношення чуттєвого й раціонального (*підвладного розумові*) пізнання, співвідношення думки і знання. **Ідеалом визнається пізнання істини, краси, доброчинності (блага), справедливості**, мета – досягнення мудрості. Мудрість розуміють як нерозривну єдність знання і дії.

Суттю античних уявлень про світ, синтезуючими ідейними основами є поняття *«макрокосмос»* і *«мікрокосмос»*.

«Макрокосмос» використовується як поняття для позначення світу природи, безкінечного Всесвіту.

«Мікрокосмос» - це людина, світ її духовності і інтелекту.

Середньовічні уявлення про світ і людину побудовані на релігійних ідеях:

- створення світу з нічого волею Бога;
- гріхопадіння людини;
- індивідуальне безсмертя душі, яке можна заслужити вірою в Бога;
- дотримання моральних норм і заповідей.

У **середньовічній картині** світ поділяється на дві реальності – **земну** (*тимчасову, мінливу, гріховну*) і **божественну** (*вічну, істинну, блаженну*).

Філософськими і природничо-науковими ідеями Середньовіччя були космологічні уявлення, згідно з якими Земля – центр світобудови, а довкола неї на своїх орбітах рухаються решта планет і Сонце.

В епоху Відродження розпочинається значна корекція світоглядних настанов, зміна загальної картини світу.

Відродження стає відправною точкою у формуванні світогляду й **ідеології гуманізму**. Як ідейна орієнтація гуманізм ставить собі за мету виправдання природного буття людини.

Мистецтво та література доби Відродження прагнуть возвеличити людину, її почуття, показати можливість досягнення гармонії духовного і тілесного земного буття.

Головна мета гуманізму Відродження – **утвердження людської гідності**, розкріпачення людини, розкриття закладеного у ній потенціалу. Людська особистість визначається центром світобудови і вищою цінністю для самої себе.

В епоху Відродження відбувається крутий злам у поглядах на природу. Релігійна міфологема про створення світу поволі поступається натурфілософським ученням. Цей злам у поглядах спирається на велике відкриття природознавства XVI ст. – геліоцентричну систему Миколи Коперника, згідно з якою Сонце, а не Земля, визнається центром світобудови.

Синтезом філософських і природничо-наукових **уявлень про світ Нового часу** слід вважати концепцію Ньютона. Світ, буття природи, включаючи буття людини, - це **існування Всесвіту**.

Прогрес природознавства XVII-XVIII ст. (фізики, біології, хімії, математики) створив передумови для розгляду світу як реальності, що розвивається.

Сучасні уявлення про світ спираються на **розвинуте природничо-наукове і гуманітарне знання**. Вони знаходять своє послідовне вираження через поняття: буття, матерія, рух, розвиток, свідомість, людина, діяльність, суспільство, культура.

2. Філософська культура весь час порушує спільні для різноманітних філософських систем проблеми. Однією із них є проблема **буття** – сущого, того, що присутнє в світі, існує як безпосередня дійсність. Категорія буття у філософії характеризує граничні, найзагальніші ознаки всього наявного.

Філософське вчення, яке досліджує сутність буття світу і глибинну основу всього сущого носить назву - **онтологія**.

Основне питання онтології: що саме дійсно існує і є справжньою реальністю, а що є лише ілюзією, видимістю, позірним існуванням.

Питаннями онтології ще з античних часів були такі питання:

- чи існують першоелементи всього існуючого?
- чи існує світ як цілісна єдність, чи він є лише множиною незв'язаних одне з одним явищ, речей, подій?
- чи має світ початок і кінець, чи він є вічним і безкінечним?
- чи все у цьому світі визначається причинно-наслідковими зв'язками, чи є дещо вільним, не підпорядкованим детермінації?
- яке місце людини у світі: чи є людина черговою ланкою світового розвитку, чи вона є його вершиною?

Ці та інші питання складають основу вчення про буття.

Проблема буття вперше була поставлена античною натурфілософією, яка розглядала буття як вічний і досконалий космічний порядок.

Онтологія, в тому числі антична, нерозривно зв'язана з пошуком субстанції, субстрату всього сущого. Поняття **«субстрат»** і **«субстанція»** мають певні відтінки. Під **субстанцією** розуміється гранична, *незнищувана* основа, фундаментальна сутність буття. **Субстрат** – це своєрідний **«будівельний»** матеріал, *«першоцеглинки»*, з яких складається світ.

В епоху Середньовіччя істинне буття ототожнювали з буттям Бога, а земне, створене буття вважалось неістинним.

Онтологія епохи Відродження повертається до ідеї одухотворення Всесвіту, до природи як справжньої реальності.

У період Нового часу утверджується підхід до буття як до субстанції.

Якщо в античні часи людина мислилася мікрокосмосом, часткою одухотвореного макрокосмосу, **«живого»** Всесвіту, а в епоху середньовіччя – **«образом і подобою»** Божою, то в новочасовій філософії буття сприймається як об'єкт, що протистоїть людині як суб'єкту пізнання і діяльності.

Філософія ХХ століття відроджує онтологічну проблематику як **онтологію людського буття**.

Буття як таке, в своїй істині, розкривається тільки через людську присутність в ньому, через причетність людини до світу, через участь людини в тому, що відбувається в світі.

Філософія включає людину з її свободою і творчою діяльністю в наукову картину світу.

Отже буття є єдністю людини зі світом. Філософська онтологія осмислює буття як присутність в світі людини.

У сучасній філософії по-різному оцінюється роль та місце людини в світі. Існують принаймні два протилежні варіанти бачення цієї проблеми:

- світ як ворожа щодо людини реальність;
- світ як «сродний» людині.

Перший підкреслює трагедійність людського буття. Людину закинуто в світ, який є чужим і ворожим, сповненим заперечними, нищівними силами. Певні підстави для такого світоуявлення, безумовно, є.

Вихідною умовою людського буття, є **зіткнення буття і небуття**. Людина є єдиною істотою в світі, що знає про свою скінченність. Проблема смерті в людському житті, її переживання сповнюють буття людини трагічністю.

Інша філософська позиція заснована на ідеї спорідненості людини і світу. Людина вкорінена у глибинну реальність, вона є її способом саморозкриття. Еволюція людського знання, творчості, діяльності є еволюцією світового самоодкровення. Адже справжнє буття не є чимось існуючим незалежно від людського буття і прихованим від людини. Правдиве буття є таким, що викликається до життя самим фактом людського існування. **Всесвіт здійснює себе через людське буття**. Людина не є якимось «стороннім» в світі, існує таємниче споріднення людини і Всесвіту.

3. Філософія не обмежується констатацією того, що існує фізичний світ, люди, рослини, тварини, суспільство, духовна культура.

Філософія покликана віднайти основу всієї різноманітності, множинності явищ світу, відкрити зв'язки, взаємозалежності між ними.

Проблема буття – це проблема сутності всього існуючого, а також **проблема єдності світу як цілого**.

Філософська категорія, яка в натуралістичній традиції означає першооснову, субстанцію, що має статус первоначала, одержала назву **-матерія**.

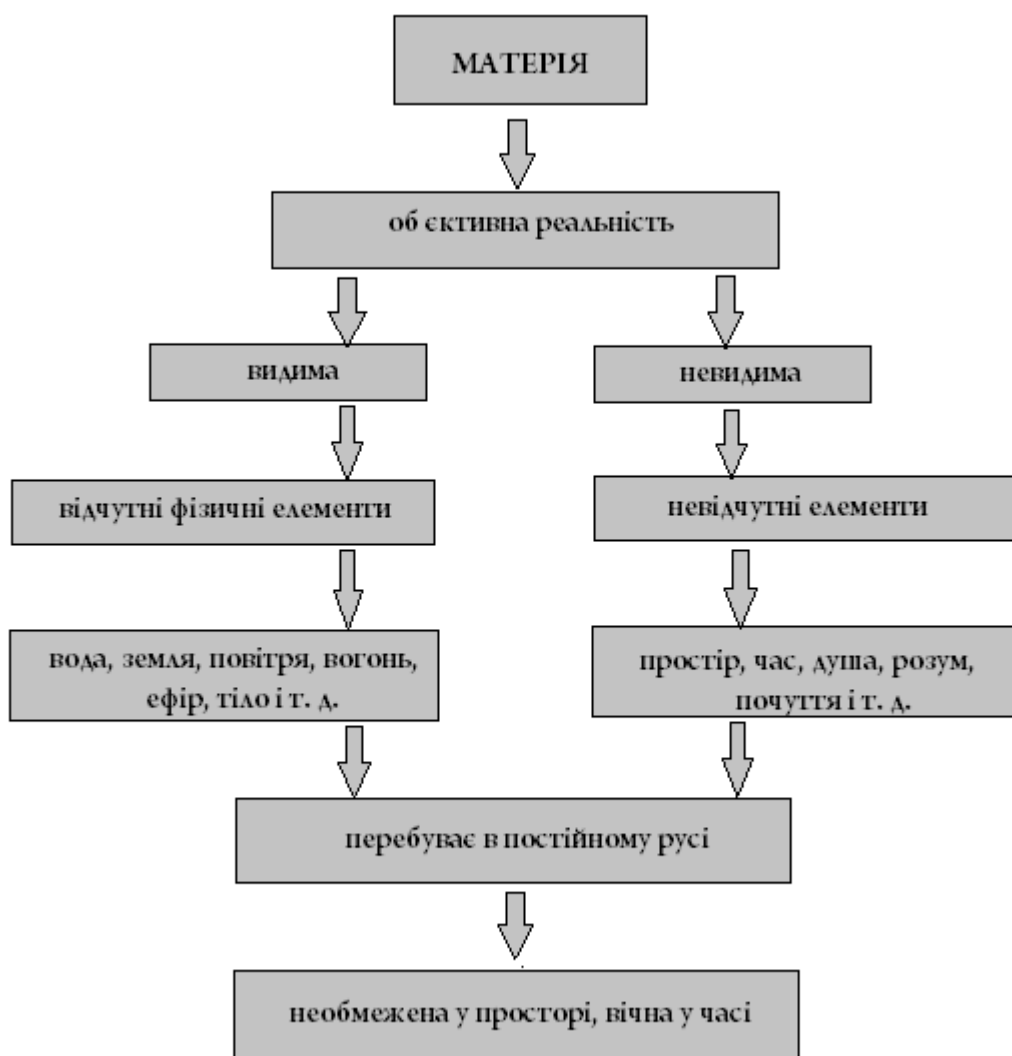
У сучасній науковій картині світу вирізняються різні типи матеріальних систем і відповідні їм структурні рівні матерії.

Рівень неживої природи представлений елементарними частинками, фізичними вакуумом, полями (гравітаційним, електромагнітним та ін.), атомами, молекулами, макроскопічними тілами, геологічними системами, планетами, зірками, галактиками і їхніми системами, Метагалактикою.

Рівень живої природи репрезентують системи доклітинного стану – ДНК, РНК, білки; клітини, одноклітинні організми, рослини, тварини, популяції, види, біоценози. Жива природа об'єднує сукупність організмів, які мають здатність до самовідтворення і спадкової передачі генетичної інформації.

Рівень соціальної організації матерії – суспільство, характеризується своєю соціальною структурою і системою соціальних взаємин між суб'єктами.

Матерія визначається як об'єктивна реальність, тобто як реальність, що існує поза і незалежно від свідомості людини.

До числа *універсальних властивостей матерії* відносяться:

- несотворимість і незнищуваність;
- вічність існування в часі і безкінечність існування в просторі;
- невичерпність її структури;
- рух і саморозвиток;

Матерія поділяється на живу і неживу. Під живою розуміють сукупність всіх живих організмів, здатних до самовідтворення з передачею і накопиченням генетичної інформації. Все інше відносять до неживої матерії.

Наукове пізнання світу матеріальних речей дає змогу по – філософськи сприйняти найсуттєвіші властивості об'єктивно – реального буття світу: *цілісність, невичерпність, мінливість, системну впорядкованість*.

4. З еволюцією природничо-наукового і філософського знання й розуміння світу утверджується *ідея загальності руху й розвитку*, нерозривного зв'язку руху і матерії, руху як загального способу її буття.

У сучасній філософській картині світу виділяють *три найзагальніші форми руху*, що охоплюють усе багатоманіття буття матерії.

- **Рух в неорганічній природі:** переміщення у просторі, процеси перетворення елементарних частинок, гравітаційні, електромагнітні, сильні й слабкі взаємодії, перетворення атомів і молекул, найрізноманітніші зміни в структурі макроскопічних тіл, геологічні процеси тіл і систем, що змінюються, і т.д.

- **Рух у живій природі:** від клітинного рівня (обмін речовин, відтворення, саморегуляція і т.д.) до взаємодії на рівні біоценозів, усієї біосфери Землі.

- **Соціальна форма руху** охоплює всю сукупність життєдіяльності людей, засновану на матеріальному виробництві.

Трактування руху як взаємодії не лише дає змогу розглядати його як загальну властивість світу, спосіб існування матерії, але й по-новому розв'язує питання співвідношення руху й розвитку. У такій інтерпретації рух постає як більш загальна властивість, ніж спокій.

Рух – це категорія, що відображає будь-які зміни в природі і суспільстві.

Матерія без руху не усвідомлюється, так як і рух без матерії. Діалектичний матеріалізм розглядає рух як прояв внутрішньої активності матерії, як її саморух. Джерелом саморуху матерії є діалектичне протиріччя між стійкістю і мінливістю, простим і складним, прогресивним і регресивним, старим і новим.

В ідеалістичних концепціях джерелом руху всього існуючого *виступає Бог, абсолютний дух, вищий розум*.

Сучасна концепція руху використовує уявлення про лінійний і нелінійний рух, його еволюційні і революційні різновиди, прогресивну і регресивну спрямованість.

5. Буття світу розкривається через уявлення про *простір і час*, їхню сутність і співвідношення. *Простір і час* є певним вмістилищем світу, своєрідними осями координат, в яких перебуває усе суще.

Простір і час абсолютні ще й тому, що їх властивості незалежні одна від одної.

Існують концепції, які стверджують, що простір і час мають лише суб'єктивний характер. Вони – властивості людської свідомості.

У філософії розрізняють:

- об'єктивний (фізичний) час; (ритм руху небесних тіл);
- суб'єктивний час (час, що усвідомлюється людьми);
- біологічний час (тривалість існування живих організмів);
- соціальний час (виміри людського буття).

Час є насамперед течією життя людей, для кожного індивіда він індивідуальний. Людина наповнює обсяг часу певним змістом – його буває надто мало для реалізації цікавих справ і надто багато, коли його нічим заповнити.

Все-таки людині треба вчитися цінувати час, не витратити його на всякі недостойні справи.

Сучасне розуміння простору і часу ґрунтується на знаннях їх взаємозв'язку.

Розрізняють філософський, астрономічний, фізичний, біологічний, історичний, соціальний, психологічний, художній зміст простору і часу

Простір має не лише фізичний, а й глибокий моральний сенс: «мала батьківщина, «батьківська хата», «рідні простори». Ці вислови – метафори відображають характер особистих зв'язків людини з тим рідним і близьким світом, у якому вона народилась, дорослішала, соціалізувалась як громадянин. Людина як особистість живе не просто в фізичному, а й особливому культурно – смисловому просторі, який нею створюється і активно на неї впливає.

Категорія «буття» є однією з найдавніших філософських категорій.

Оскільки філософське розуміння буття і його співвідношення зі свідомістю визначають спосіб вирішення основного питання філософії, то цієї проблеми так чи інакше торкалися практично всі основні філософські напрямки та школи, вирішуючи її по-своєму.

* * * * *

Проблемно-пошукові питання для проведення дискусій

1. *Буття є вічним і досконалим космічним порядком,. Чи не порушує цей порядок людина?*
2. *Жива і нежива природа може існувати без присутності в світі людини. А людина без природи?*
3. *Рух, розвиток, спокій. Що є абсолютними категоріями, а що відносними?*

Зі скарбів вікової мудрості

Поняття буття не обмежується жодною категорією, а перевищує та охоплює все... про що можна запитувати, мислити, або знати.

Е. Корет

Субстанція (світ) ... існує так, що не потребує для свого існування нічого, окрім себе самої.

Р. Декарт

Світ постає перш за все як неперервний розвиток минулого, яке вбирає в себе майбутнє та розширює в міру руху вперед.

А. Бергсон

Все створене, безумовно, створене кимось. Бог містить в собі все буття як деяка безмежна глибина сутності.

Іоанн Дамаскін

* * * * *

Розділ 5

Людина та її буття у світі

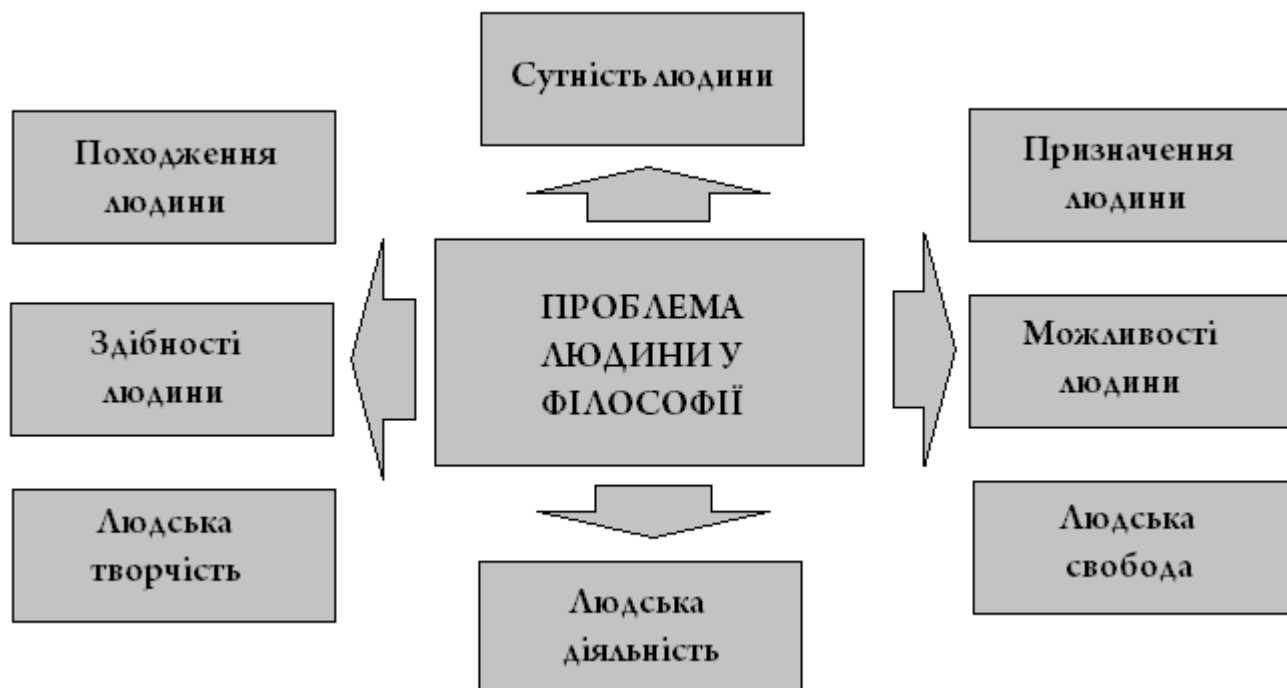
План викладу матеріалу

1. Загальне розуміння людини. Наука і релігія про походження людини.
2. Історичний розвиток уявлень про людську сутність і сенс людського життя.
3. Людина і суспільство.
4. Діяльність як єдиний спосіб існування людини у світі.
5. Людина як найвища цінність світового буття.

Основні поняття теми: *філософська антропология, антропогенез, соціогенез, антропосоціогенез, життя, смерть, сенс життя, стоїцизм, здоровий глузд, розум, безсмертність, воля, відповідальність.*

1. Головним предметом філософських міркувань є **людина та її існування у світі**. Усі філософські проблеми, якими б абстрактними вони не здавалися, так чи інакше пов'язані з проблемою людини. Не випадково німецький філософ І. Кант питання «що таке людина»? формулює як **основне питання філософії**.

Людина є складним і цілісним утворенням, котре належить певним чином і до природи, і до суспільства, і до культурно-історичного та духовного світу. Генетика, фізіологія, медицина, психологія, соціологія, антропология аналізують проблему людини в своєму, специфічному аспекті. Але поза межами конкретних наук залишаються світоглядні, суто філософські проблеми.

Наука і релігія по-різному пояснюють походження людини. Релігійна інтерпретація спирається на **ідею креаціонізму**, тобто створення людини Богом за своїм «образом і подобою».

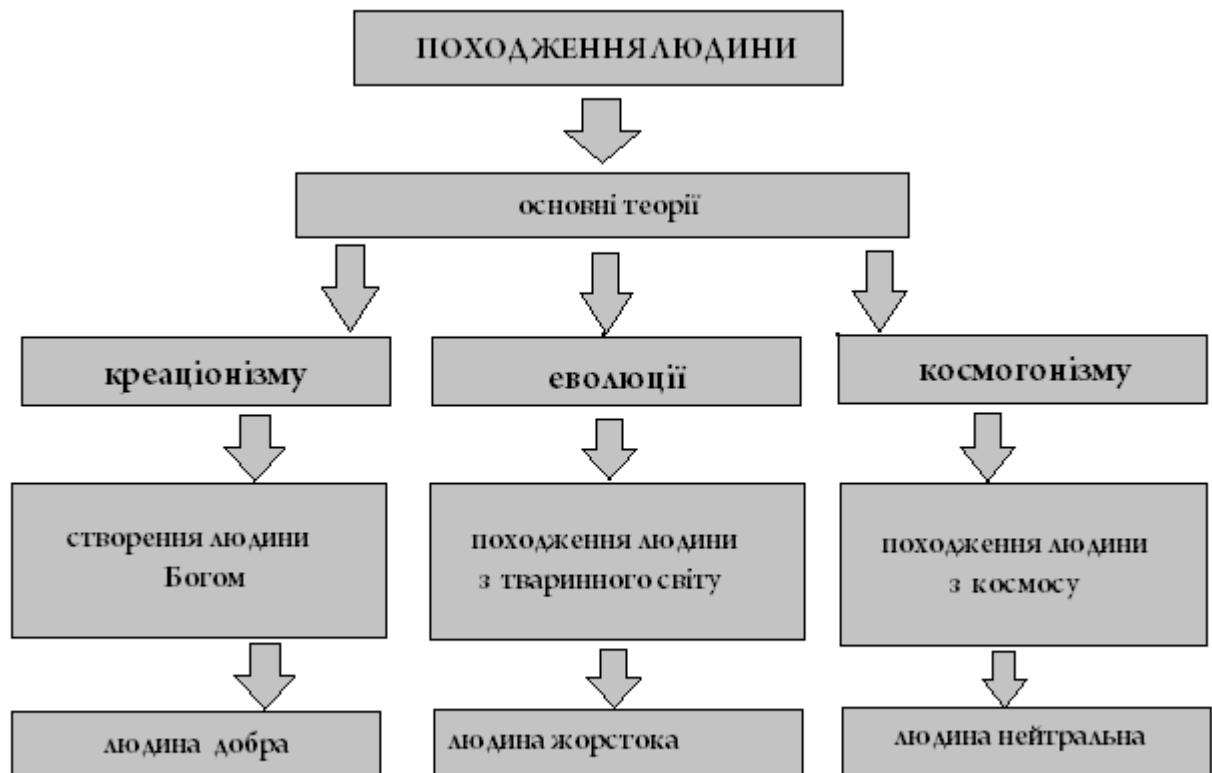
У межах релігійних поглядів, представлених численними релігіями, відповідь на питання про появу людини різниться деталями, але у головному вона одна й та сама. Створення перших людей – **воля і дія Бога**. Наочна і класична релігійна модель появи людини міститься у біблійних текстах.

В межах наукового підходу існує велика кількість концепцій на основі різних гіпотез, що намагаються пояснити появу людини на землі. Найбільш усталена і переконлива з-поміж них **еволюційна теорія**, тобто поява людини внаслідок тривалого процесу розвитку органічного світу і становлення суспільства.

Становлення сучасної людини, біологічного виду *Homo sapiens* (людина розумна) – історично тривалий процес, що складається з кількох еволюційних етапів. Його часові межі – від 3-х до 5-ти млн. років.

Згідно з **концепцією космічного походження людини**, поява людини не є випадковим і локальним наслідком лише біоеволюції на Землі. Виникнення соціальної форми матерії є загальною тенденцією космічної еволюції.

Тому природне в людині не зводиться лише до безпосередньо біологічного, а містить в собі нескінченність космосу. Людина постає як природно-космічна істота.

Не дивлячись на величезні доробки науковців, питання походження людини до сьогодні лишається відкритим.

2. Кожна філософська концепція в історії людської думки (попри певні недоліки і історичну обмеженість) додавала нові риси, нові грані в пізнанні людини. Стародавня індійська, китайська й грецька філософія розглядали людину як частину космосу, як «малий світ», мікрокосм, що є відображенням і символом макрокосму – Всесвіту.

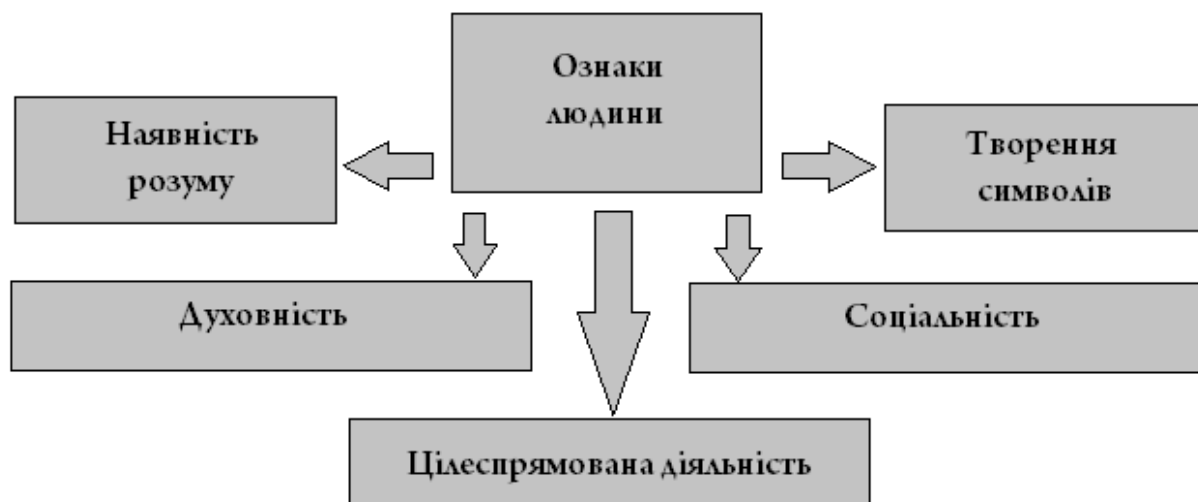
Європейська середньовічна філософія, спираючись на християнську традицію, висувала на передній план **релігійно-моральні проблеми людського існування**.

Вона розробляла ідею суперечності людської природи, яка поєднує в собі земне, гріховне начало і божественну сутність. Саме тут вперше з'являються ідеї унікальності, неповторності і самоцінності людини як духовної істоти.

Епоха Відродження залишила нам зразок обожнення самої людини, сповнену пафосу ідею про **самодостатність і автономію особистості**, віру в її безмежні творчі можливості.

Класична філософська традиція, починаючи з кінця XVI і до кінця XIX століття, вважала істинно людським в людині те, що робить її представником всього людства, тому зосереджувала увагу на її всезагальній природі, соціальній сутності, універсальності тощо. Так, новоевропейська філософія XVII століття **особливе значення приділяє розуму** як специфічній особливості людини.

З кінця XIX – початку XX століття в філософії здійснюється своєрідний антропологічний поворот – проблема людини стає чи не основною для більшості філософських вчень. Сучасна епоха стала епохою глобальних соціальних, політичних, культурних, екологічних змін, здійснюється уніфікація і стандартизація особистості з боку суспільства та його масової культури. Філософія XX століття стурбована втратою людською особистістю справжньої свободи і індивідуальної автономії. Тому сучасна філософія на місце людини як представника людства ставить індивіда, який в своїй неповторності і унікальності не піддається загальним визначенням.

Вихідним пунктом вирішення антропологічної проблеми є питання про те, що ж вважати суто людським в людині, чим саме обумовлений особливий, лише людині притаманний спосіб життєдіяльності. Розуміння сутності людини пов'язане з визначенням характеру *взаємозв'язку і взаємодії природного, соціального і духовного в людському існуванні*.

На відміну від інших наук філософія прагне розкрити не якісь окремі сторони або властивості людини, а те найголовніше, найістотніше, що в ній є і завдяки чому людина залишається сама собою в різних обставинах, на відміну від інших речей. Це найголовніше в людині називається її *сутністю*.

Незважаючи на те, що людина одночасно є і природною, і соціальною істотою, головним і визначальним для неї є все-таки її належність до суспільства, її соціальність.

Суспільство – це не просто зібрання людей, а результат взаємодії між людьми, тобто насамперед ті зв'язки і відносини між ними, які складаються у процесі їх *суспільної діяльності*. Саме ці зв'язки і відносини, або, як ще їх називають, суспільні відносини, і становлять сутність людини. Ці відносини знаходять свій прояв у діяльності людей, а також у їх спілкуванні та їх свідомості.

У всі часи люди замислювалися над *сенсом свого життя*. Але одні вбачали цей сенс у праці, другі – у коханні, треті – у самовдосконаленні, четверті – у боротьбі. Така розбіжність поглядів породжувала нерідко сумнів: а чи має наше життя взагалі якийсь сенс? А якщо і має, то чи можемо ми його пізнати чи зрозуміти? Нарешті, можливо, у кожної людини є лише якийсь свій сенс життя, не подібний до інших? Усе це – дуже непрості питання. Вони не мають якихось однозначних і загально визнаних відповідей і в наш час. Значною мірою ці відповіді залежать від самого розуміння життя.

Людина є єдиним створінням у світі, яке усвідомлює свою скінченність (смертність), тому її життя для неї самої виступає як проблема.

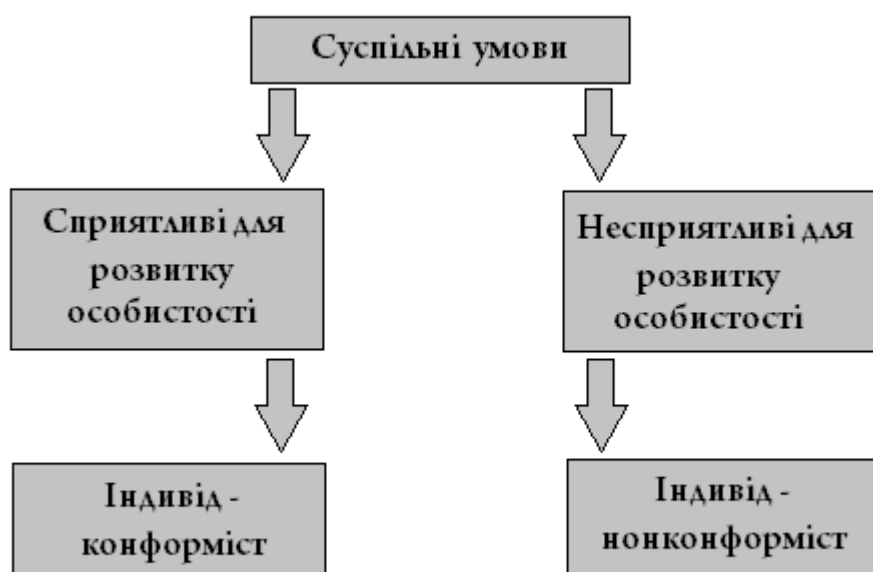
Для людини як істоти, що воліє, мислить, творить, думка про скінченність власного існування є нестерпною, якщо не знайдений духовний зміст цього існування. **Проблема сенсу життя** виникає як потреба певного виправдання власної присутності у світі, своєї долі та призначення.

Подібно до всіх світоглядних питань, питання про сенс життя є вічною проблемою: вона знову і знову ставиться людиною на протязі історії, отримує нові грані в духовному досвіді людства. Вона не може мати остаточного, наперед заданого вирішення для індивіда, не може бути прийнятою як «готове» знання, або «рецепт життя», бо потребує особистого усвідомлення і вибору.

3. В сучасній філософії проблема взаємозв'язку особистості і суспільства є однією з найгостріших проблем. Величезні зрушення нашої епохи привели до кардинальної зміни становища людина в суспільстві, до зростання цінності свободи, потреби і необхідності вільного вибору своєї долі і, разом з тим, до більшої проблематичності та ризикованості такого вибору.

Через світові війни, революції, тоталітарні режими та інші соціальні катаклізми, через загрозу всесвітньої воєнної катастрофи, екологічної кризи, через протиріччя науково-технічного прогресу народжується нова епоха, нова цивілізація з принципово іншим типом соціальних зв'язків. Це потребує нового вирішення «вічної» проблеми – чи в змозі індивід бути володарем своєї долі, чи може він створити сам себе і своє життя?

Досить неоднозначною є роль суспільства в цьому процесі. Взаємовідношення суспільства і особистості мають конкретно-історичний характер. Суспільство може створювати як сприятливі, так і несприятливі умови для розвитку особистості. У свою чергу, від конкретних індивідів, від їх активності, моральної і громадської позиції залежить становище суспільства і **міра його «людяності»**.

Факт залежності людини від суспільства є очевидним. Індивід нескінченними зв'язками з'єднаний з суспільством, залежить від нього,

визначається його соціально-історичними і культурними особливостями. Саме в суспільстві знаходяться матеріальні, духовні, соціальні умови для розвитку людини. Лише в суспільстві людина може виділятися як індивід, лише через спілкування, через відносини з іншими людьми вона може **формуватися як особистість**.

У філософії для усвідомлення особистості та її зв'язку з суспільством використовують поняття «індивід», «індивідуальність», «особистість».

Поняттям «індивід» позначають загально типове в людині як представникові не лише біологічного виду **«людина розумна»**, але й певної соціальної спільноти. Індивід – одиничне буття соціального, певний **«атом» соціуму**, один з множини подібних індивідів, що складають соціальну групу, верству, націю, суспільство.

Однак, кожний індивід є не просто фрагментом цілого, але й фрагментом неповторним, своєрідним, унікальним, тобто виступає як індивідуальність. За своїм походженням поняття «індивідуальність» є ренесансним поняттям. Саме на епоху Відродження приходиться розквіт яскравих, оригінальних, унікальних в своїй неподібності до інших індивідуальностей. Виключність, обдарованість, геніальність виходять тут на перший план.

Індивідуальність і є тою сукупністю якостей і властивостей, які відрізняють людину від всіх інших.

З поняттям «особистість» пов'язана фундаментальна, істотна риса людини бути не просто залежною від суспільства, не просто пасивним продуктом обставин, а виступати суб'єктом, діючою істотою, якій притаманна свобода волі і вибору, здатність до творчості у всіх її проявах. Особистість – це людина, що **розвивається на основі власних обдарувань і власної ініціативи**.

Бути особистістю – означає вибирати свідомо і вільно своє місце в житті, свою лінію поведінки, а звідси – і **бути відповідальною за свої вчинки**.

Отже, основною рисою особистості є свобода, проявами якої є автономія людини, її самостійність, моральність, здатність до творчості.

Людина як вільна істота завжди чинить опір соціальній необхідності, зовнішньому середовищу, певному соціуму, якщо вони заважають її особистісному існуванню, не співпадають і навіть суперечать її освіті, власній позиції, принципам моральності, ідеалам, вічним заповідям і цінностям, які вона сповідує.

4. На відміну від тварин, людина народжується непристосованою до середовища проживання. Вона не має генетично заготовлених способів і механізмів взаємодії із зовнішнім середовищем.

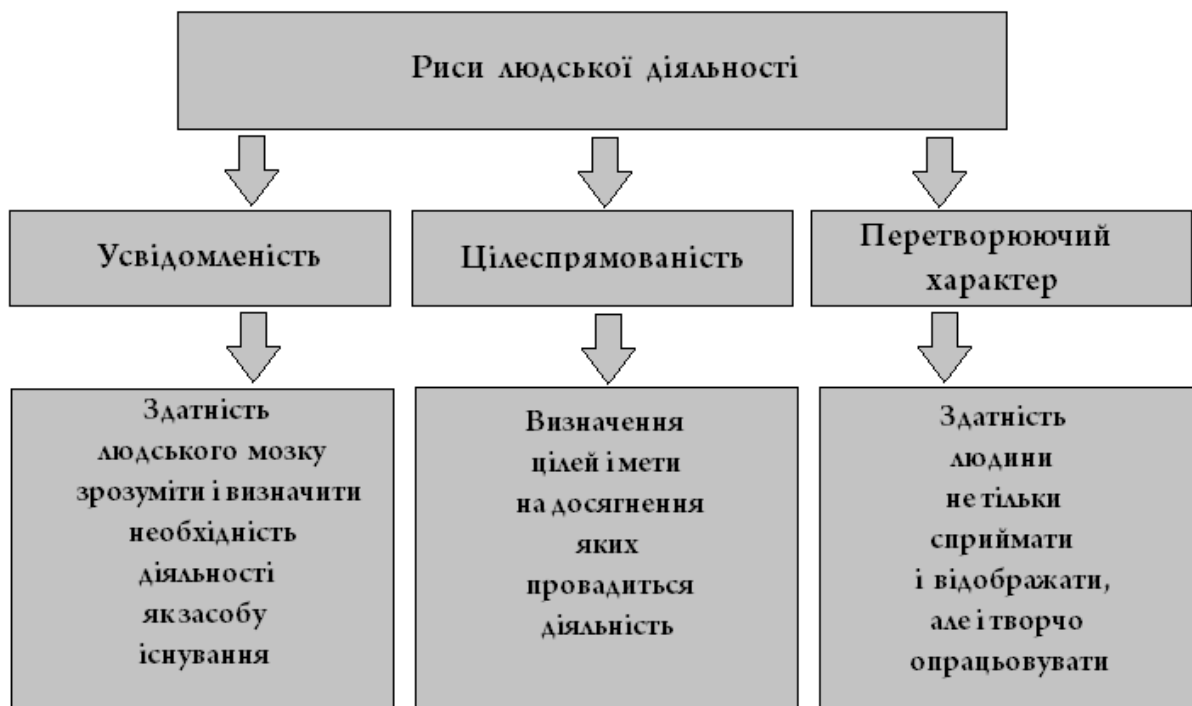
Підкреслюючи цю особливість людини зазначають, що за критеріями тваринного існування **«людина – біологічно недостатня істота»**, «неспеціалізована», «недовершена».

Сутність людини і відмінність способу її існування від тварини можна розкрити через з'ясування природи і специфіки людської діяльності.

Діяльність – це «специфічна людська форма, спосіб активного ставлення до навколишнього світу, що складається із перетворення та підкорення цього світу меті людини».

Людська діяльність включає мету, засоби її досягнення, процес діяльності та результат. Це спільна діяльність, що здійснюється у різних за своїм характером і спрямованістю формах. Першоосновою та визначальним видом її є праця. Вона – перша й основна умова всього людського життя.

За своїм змістом діяльність – це виробництво матеріальної та духовної культури, форма спілкування людей, перетворення суспільних відносин і таким чином розвиток самої людини.

Діяльність людини завжди спрямована на досягнення цілі, тобто вона поєднує у собі визначення цілі, передбачення результату дії, моделювання процесу її досягнення.

Людська діяльність свідома. Людина пізнає навколишній світ, його структуру та закономірності, усвідомлює своє ставлення до нього, свої можливості щодо використання його об'єктів, їхніх властивостей, стану, процесу взаємодії.

Діяльність людини має постійно творчий характер. Це перетворююча діяльність. Людина перетворює природу, виробляє те, що сама природа не здатна їй дати.

Людська діяльність предметна. Залежно від ступеня розвитку знарядь праці, технологій, знань, а також специфіки матеріальних і духовних потреб людина перетворює об'єктивну реальність, включає у свою життєдіяльність певні об'єкти природи, їхні властивості та відношення. Людина створює у предметів інше – «друге буття». Змінюючи природні стани та властивості об'єктів природи, вона «олюднює» їх.

Людська діяльність соціальна. Вона завжди відбувається у певній суспільній формі, яка представлена сукупністю суспільних відносин.

Соціальна природа діяльності розкриває ще один важливий аспект сутності та специфіки розвитку людини. Оскільки діяльність завжди

безпосередньо чи опосередковано є спільною, тобто відбувається у взаємодії між людьми, вона – процес їхнього спілкування. Таким чином, існування й розвиток людини неможливі без спілкування.

Отже, *діяльність та спілкування - це єдиний спосіб буття людини*. Без цих процесів не може бути ні її становлення, ні її розвитку.

5. З усього, що існує в світі, найбільш цінною і найбільш важливою для людини є сама людина. Ще у V столітті до нашої ери старогрецький філософ Протагор сформулював положення про те, що **людина є мірою всіх речей**.

Цінність людини визначається насамперед тим, що вона є вищою сходинкою розвитку природи, найбільш складною і високоорганізованою з усіх відомих нам істот. Важко навіть уявити, який довгий і складний шлях пройшла у своєму розвитку природа, перш ніж спромоглася створити такий **досконалий витвір**. Завдяки виникненню людини природа переступила ту межу, за якою вона стала здатною усвідомлювати саму себе, **перетворювати себе за законами розуму добра і краси**.

Цінність людини визначається і тим, що вона є *унікальною істотою*, у всякому випадку - у відомій нам частині Космосу. Навіть якщо у ньому існують і якісь інші, подібні до нас розумні істоти, то й тоді цінність людини не можна вважати меншою. Бо у такому випадку перед нею можуть відкритися нові величезні можливості, і вона зможе стати не тільки дитиною Землі, але й представником більш широкої космічної спільноти.

Нарешті, як про величезну цінність можна говорити про людину, маючи на увазі не тільки весь рід людський, але й кожен окрему людину як індивіда.

З цієї точки зору *кожна людина – це велетенський і неповторний світ*. І ця неповторність, унікальність кожної людини роблять її не замінимою, а її втрату – невідтворимою.

З минулого до нас дійшли імена і твори великих художників, письменників, поетів. На основі їх геніальних творів ми можемо і сьогодні судити про те, яким багатим та неосяжним був внутрішній світ кожного з них. Але ж таких імен за всю історію людства залишилося нам лише декілька сотень чи тисяч. А мільярди інших людських світів втрачені для нас назавжди. Мабуть, з усвідомлення цієї величезної втрати і народився міф про воскресіння всіх померлих? І хто знає, можливо коли-небудь ця мрія повернення з небуття усіх, хто колись жив на Землі, стане хоча б частково здійсненою.

А сьогодні ми повинні думати насамперед про тих, хто ще є поряд з нами, хто живий, і старатися хоча б частково познайомитися з неповторним світом кожного з них. Бо потім вже буде пізно. І слід пам'ятати, що *не буває людей нецікавих* або недостойних нашої уваги. Бо кожна людина цікава і самоцінна сама по собі і заслуговує на увагу навіть тільки тому, що вона є.

* * * * *

Проблемно-пошукові питання для проведення дискусій

1. *Теорії походження людини: божественна чи еволюційна?*
2. *Доля людини: фатум чи власний вибір?*
3. *«Людина перетворює світ»: а може краще було б, якби вона його зрозуміла?*

Зі скарбів вікової мудрості

Яке небачене чудовисько, який хаос, яке поле суперечностей, яке диво – людина!
Суддя усіх речей, безглуздий земний хробак, хоронитель істини, стічна яма сумнівів та помилок, слава та сміття Всесвіту!

Б. Паскаль

Людина з усіма її шляхетними якостями, з її божественним розумом... з усіма високими здібностями все ж носить у своїй фізичній будові незнищуваний відбиток низького походження.

Ч. Дарвін

Лише для діяльності існує людина і лише діяльність визначає цінність людини.

Й. Фіхте

В житті людини кожна хвилина таїть в собі чудо і вічну юність.

А. Камю

Людина – це єдина істота в світі яка знає, що вона є.

К. Ясперс

Людина – це міра всіх речей.

Протагор

Людина – це тварь і дух. І коли тварь голодна – дух вмирає.

Г. Сковорода

* * * * *

Розділ 6

Філософське розуміння душі, свідомості і розуму

План викладу матеріал

1. Духовність людини. Поняття «душі».
2. Людські почуття, інтелект, воля.
3. Поняття людської свідомості та її структура.
4. Суспільний характер свідомості.

Основні поняття теми: дух, душа, духовність, свідомість, самоусвідомлення, розум, інтелект, феноменологія, совість, честь, гідність, милосердя, добро, істина, краса, відповідальність.

1. Проблема духовності була, є й буде однією з центральних у світоглядній культурі людства. Вічним джерелом цієї проблеми є нестримне прагнення кожної людини визначитися з основами своєї діяльності, показати те, чому завдячує людина, роблячи той чи інший крок у своєму житті.

В духовному плані, тобто пізнавальними і розумовими діями, людина може зрівнятися із усім буттям, усім космосом, постати справді деяким дивом, пояснити яке поза зверненням до співвідношення духу, матерії та природи навряд чи можливо.

У філософії сформувалося переконання, що єдність духу, душі, духовності виявляє унікальні можливості людини у світі, котрий існує незалежно від неї і частиною якого є сама людина.

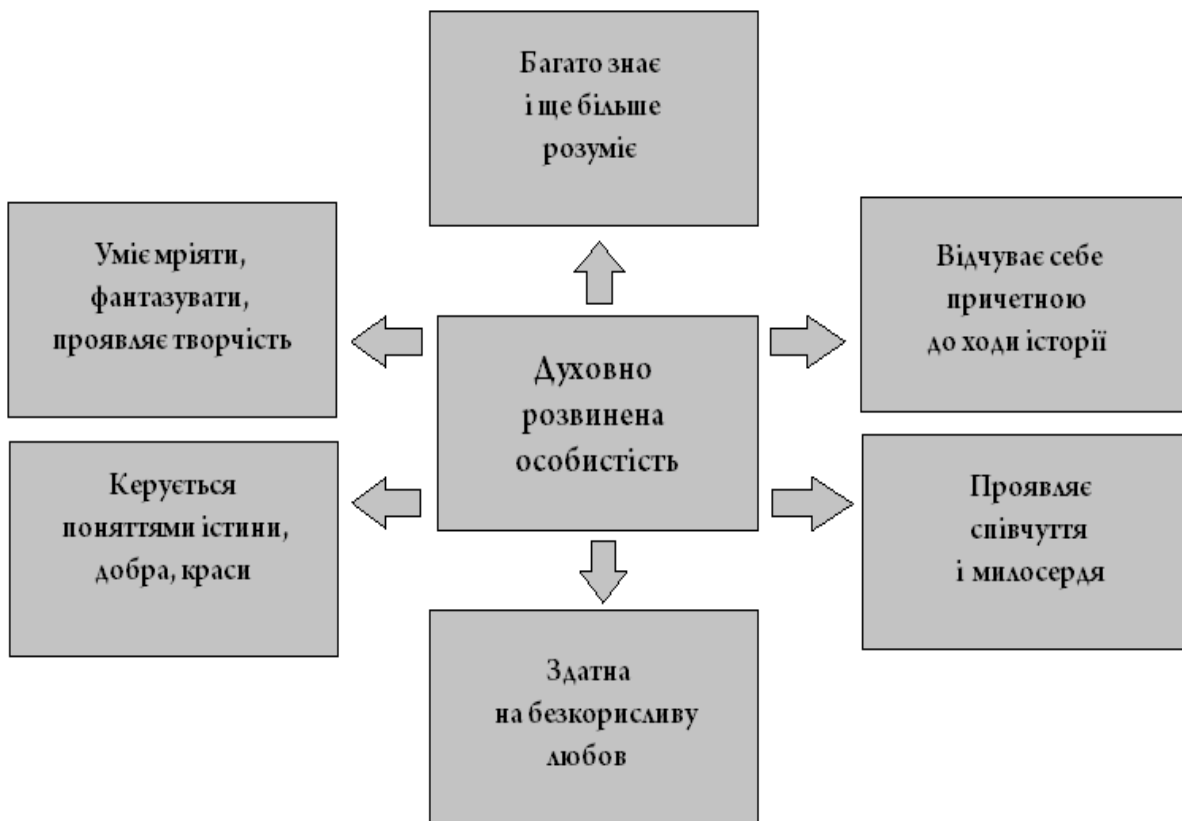
Поняття «**дух**» вказує нам на існування об'єктивного начала, яке може визначально впливати на життєдіяльність окремої людини.

Поняття «**душа**» вказує на неповторність кожної людини, її феноменальність у відношенні до соціального і природного начала.

Поняття «**духовність**» показує, що в об'єктивному плині світових подій людина та людство мають унікальну можливість керуватись як об'єктивно існуючими чинниками, так і своїми власними почуттями та думками, поєднувати чуттєве і раціональне в організації свого власного життя. Тому коли йдеться про необхідність злету духовності, треба мати на увазі невблаганний потяг людини до прогресу і щастя. Цей потяг буде спонукальним у життєдіяльності доти, доки існуватиме єдність духу, душі, духовності.

Творча, сповнена духовності людина спроможна перетворити камінь на витвір мистецтва, дерево – на історичну пам'ятку, залізну руду – на залізничну колію, тобто зробити так, щоб природа існувала згідно з ідеями, які люди визнають як силу духу і як такі, до яких прагне душа.

Духовність визначають як здатність людської душі керуватися не тільки тілесним, а й духовним; духовність треба розуміти як таку властивість душі, що дає змогу людині ставити матеріальне в залежність від ідеального.

Духовно розвинена людина – це також людина, яка глибоко усвідомлює саму себе і може сама свідомо керувати своїми вчинками, спрямовуючи їх на досягнення суспільно-важливих цілей і підпорядковуючи їх нормам моралі і вимогам людяності. Внутрішнім регулятором людських дій є, насамперед, **совість**.

Не можна навіть уявити собі духовно розвиненої людини, якій би не були властиві і такі риси, як **гідність і честь**.

Серед багатьох людських якостей, які характеризують не тільки духовний світ, але й вчинки людини, не можна не згадати й таких, як **милосердя і доброта**. І надзвичайно важливою людською рисою є **відповідальність**. У кожного з нас є свій обов'язок по відношенні до інших людей (родичів або друзів), до своєї сім'ї, до своєї Батьківщини, до людства в цілому. Тому для кожної людини **найвищою нагородою є чисте сумління і почуття виконаного обов'язку**, а найгіршою карою – докори власного сумління, або муки совісті.

2.Здатність людини реалізовуватися духовно зумовлює зміни уявлень людини, до яких насамперед належать **плани майбутньої діяльності**. Саме ці уявні плани майбутніх дій цілеспрямовують життя людини. Цілеспрямована діяльність людини являє собою таку специфічну силу природи, яка спроможна змінювати саму себе, ставати якісно новою обставиною дійсності, що спричиняє нові зміни у світі.

Важливу роль у духовному становленні людини відіграють **почуття та інтелект**.

Почуттям називають форму безпосереднього переживання людиною дійсності. Почуття людини цілеспрямовано формуються в процесі виховання та історично змінюються навіть на принципово протилежні. Вам, очевидно, знайомі **почуття любові й ненависті, поваги і зневаги**. У своєму ставленні до інших людей і природи ми й виявляємо свої почуття.

Найяскравішим виразником і показником людської свідомості є **розум**. Завдяки розуму відбувається процес розуміння – процедура смислового опанування дійсності. (інформаційна діяльність мозку)

Особливо важливе значення у людському житті має **мислення**, яке не тільки дозволяє людині пізнавати оточуючий світ, але й орієнтуватися в різноманітних ситуаціях, вирішувати складні задачі, ставити перед собою певні цілі і знаходити шляхи їх реалізації.

Рівень здатності людини до мислення називають інтелектом. Вживаючи **поняття «інтелект»**, передусім розрізняють здатність душі не лише **мислити**, але і **відчувати**. Інтелект розглядають як здатність душі створювати абстрактні поняття. Людський інтелект здатен будувати образ неіснуючого, але можливого та бажаного світу.

Побудова людиною образу майбутнього і шляхів його досягнення є насамперед духовним процесом. Це означає, що почуття й інтелект керовані. Те, що виявляє себе як здатність керувати почуттями й інтелектом, отримало назву **«воля»**.

Воля (волевиявлення) – це властивість людської душі цілеспрямовувати діяльність тіла незалежно від безпосередніх фізіологічних потреб власного організму. Здатність мати волю принципово змінює дані природою можливості організму, дає змогу людині виявляти саме людські якості.

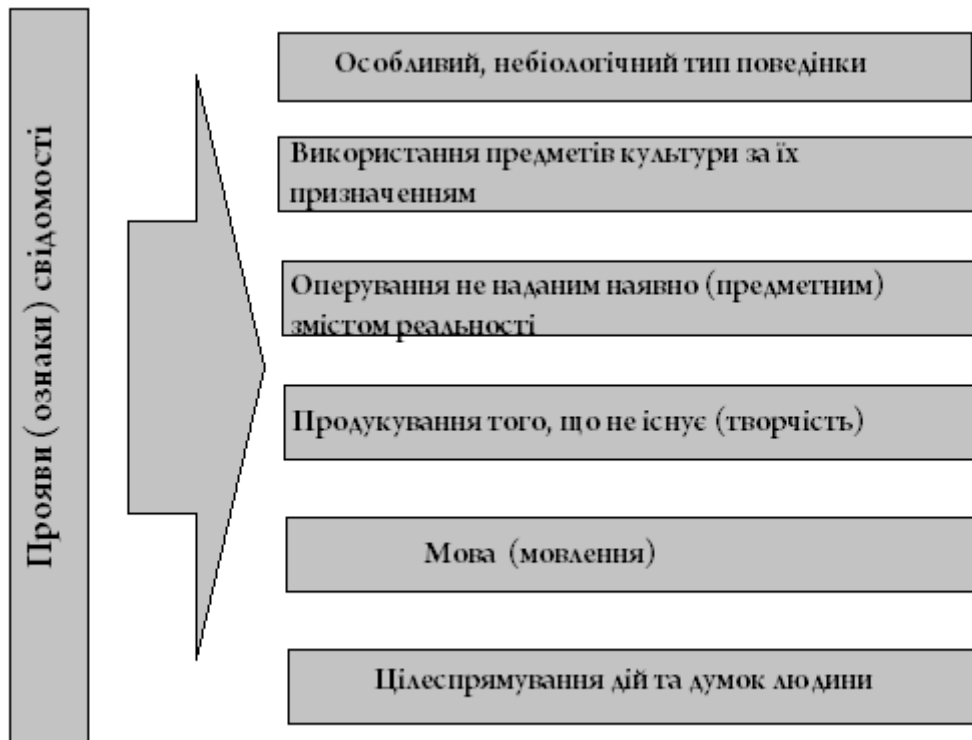
Людина з розвиненою волею, здатна до самоконтролю і свідомого спрямування своїх вчинків, **«володіє собою»**.

Імпульсивна, слабодуха, слабовольна людина, навпаки, часто-густо постає як свавільна, егоцентрична особа, що перетворюється на раба своїх тілесних бажань, конформіста, який легко впадає в залежність від людей, котрі вміють пов'язувати свої егоїстичні цілі з образами безпосереднього задоволення тілесних потреб. Мобілізацію, прояв, напруження волі розглядають як визначальну властивість людини цілеспрямовувати свою діяльність, **самоусвідомлюватись, самозмінюватись, самоудосконалюватись**.

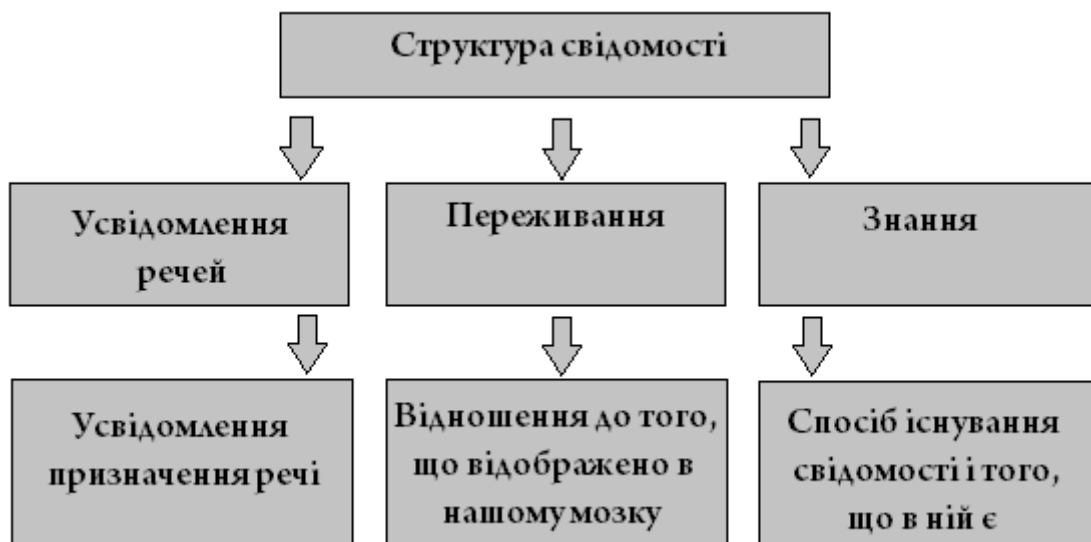
3. Людська здатність усвідомлювати дійсність є однією з найбільших таємниць світу. Людський інтелект вражає своєю красою та могутністю, невичерпністю та універсальністю. Якісні особливості людського інтелекту окреслюють терміном **«свідомість»**.

Музика, поезія, усе мистецтво, наукові розвідки глибин суцього та інші напрямки інтелектуальної діяльності демонструють можливості людської свідомості та неповторно-чарівний внутрішній світ людини. Тому питання про сутність свідомості, її виникнення та можливості століттями хвилювало кращих представників людства, надихало на пошук та творчі злети.

Свідомість має унікальні властивості, які зумовлюють неможливість її прямого вивчення та вимірювання. Але вихідні ознаки свідомості засвідчують її реальне існування.

Органом, за допомогою якого людиною здійснюється свідоме відображення дійсності, є мозок. Тому іноді кажуть також, що свідомість є функцією мозку.

Але наявності тільки мозку ще не досить для виникнення свідомості. Для того, щоб у дитини розвинулася свідомість, вона повинна жити серед людей, постійно спілкуватися з ними, займатися різними видами людської діяльності. Тобто це значить, що *свідомість може існувати лише у суспільстві*.

Однією з дивовижних властивостей людської свідомості є **пам'ять**, тобто здатність людини зберігати і відтворювати зміст попереднього досвіду.

Завдяки пам'яті людина може накопичувати і удосконалювати свої знання, вміння і навички, **зберігати і примножувати надбання людської культури**.

Спробуємо схематично відобразити діяльність людського мозку:

Мабуть, кожен з нас може згадати чимало випадків, які свідчать про те, що людина далеко не завжди керується у своїх діях лише свідомістю.

Факти прояву **інтуїції**, афектів, паніки, гіпнозу, сновидінь, мимовільного запам'ятовування тощо є доказом існування так званої **підсвідомості**. Сучасна наука вивчає ці явища і дає їм цілком раціональне пояснення, хоча людям, далеким від науки, вони можуть здаватися загадковими і незрозумілими.

Великим дивом свідомості постає те, що, хоча вона не фіксується ніякими приладами та індикаторами, вона здатна фіксувати себе сама. Ця унікальна здатність свідомості називається **самосвідомістю**.

Людська свідомість – це унікальне явище дійсності. За своїм змістом та можливостями свідомість виходить далеко за межі простих життєвих потреб. Завдяки свідомості людина вибудовує у своєму внутрішньому світі цілий універсум, що має внутрішню систему зв'язків та підпорядкувань.

4. Здатність людини бути свідомою істотою спонукає її до пізнання і перетворення світу, тобто до діяльності. А діяльність, в свою чергу, неможлива без взаємодії між людьми, тобто без **спілкування**.

Ні одна людина не існує сама по собі. Кожен з нас може жити лише серед людей і зв'язаний з ними безліччю найрізноманітніших відносин. Формою такого взаємозв'язку є спілкування.

Спілкування – це процес взаємодії між людьми, у якому відбуваються обмін діяльністю, інформацією, досвідом, умінням і навиками, а також результатами діяльності.

У більш вузькому змісті під спілкуванням розуміють процес обміну інформацією та досвідом. Спілкування є одним із проявів людської сутності, особистісною формою існування і функціонування суспільних відносин. Тому воно нерозривно зв'язане з іншими проявами цієї ж сутності – діяльністю і духовним світом людини, доповнює їх.

Спілкування є невід'ємною і дуже важливою стороною людського існування, необхідною передумовою формування людини як соціальної істоти, здатної до співіснування з собі подібними.

Одночасно **спілкування є необхідною передумовою існування суспільства**. У процесі спілкування досягається необхідна організація та єдність дій окремих індивідів, здійснюється інтелектуальна та чуттєво-емоційна взаємодія між ними, формуються спільність настроїв і поглядів, досягаються взаєморозуміння і узгодженість дій, згуртованість і солідарність, без яких неможлива ніяка колективна діяльність.

Головним, найбільш універсальним засобом людського спілкування є **мова**.

Мова – це основа культури, безмежний, невичерпний океан вселюдського досвіду. Підкреслюючи значення слова у людському житті, народна мудрість ставить його поряд з хлібом. Рідна мова зв'язує людей не тільки з їхніми сучасниками, але й з минулими і прийдешніми – усіма поколіннями народу. Тому, доки існує мова, живе народ, і її зникнення означає не тільки втрату історичної пам'яті, але і зникнення цілої нації, її розчинення серед інших людських спільнот.

Таємниця людської свідомості, розуму, душі є найбільшою таємницею на світі. Адже людина мислить, вона єдина спроможна оцінювати себе, здатна передавати величезні об'єми інформації, має мову, може прогнозувати свою діяльність, вільно спілкуватися з собі подібними, творити своє соціальне середовище, здатна любити, надіятись, вірити.

Як виникає людська свідомість – залишається загадкою, яку завжди прагнули розгадати найсвітліші уми людства.

* * * * *

Проблемно-пошукові питання для проведення дискусій

1. *«Народитись людиною і стати нею – не одне і те ж»: вигадка чи реальність?*
2. *Задовольняти природні інстинкти, чи удосконалюватись шляхом освіти: в чому сенс життя?*
3. *Бути відповідальним за свої вчинки: потреба совісті, чи страх покарання?*

Зі скарбів вікової мудрості

Будь правдивий, не піддавайся гніву, проявляй милосердя – ці три шляхи приведуть тебе до святої правди життя.

Індійська мудрість

Бути хорошою людиною – означає не тільки не чинити несправедливо, але й не бажати цього.

Демокрит

Людська душа має таку властивість: якщо вона не підноситься вгору, вона й не залишається на місці, – вона падає.

Цицерон

Кожна людина повинна займатися лише тим, на що насправді здатна, і в цій мудрості – вічна справедливість життя.

Леонардо да Вінчі

Тільки тоді очищаються почуття, коли доторкаються до краси вищої, до краси ідеалу.

Ф. Достоевський

Ті, у кого є самосвідомість і почуття власної гідності, не бояться, що інші розумніші за них, освіченіші чи красивіші.

Р. Декарт

Людина з сильним і великодушним характером не змінює свого настрою в залежності від свого благополуччя, або своїх нещасть.

Р. Декарт

Освіта звільняє людину від дикості та варварства. Лише освічена людина удосконалюється в добродіях.

Ф. Бекон

Розу, воля і серце. Це те, що відрізняє істинно людське в людині. Ідеальна людина володіє силою мислення, силою волі і силою почуття.

Л. Фейєрбах

Жити – це значить відчувати, тому що почуття стоять набагато вище розуму.

Ж.-Ж. Руссо

* * * * *

Розділ 7

Пізнання і його основні форми

План викладу матеріалу

1. Сутність пізнання. Пізнання як ставлення людини до світу.
2. Види і вихідні поняття пізнання.
3. Рівні пізнання.
4. Проблема істини у пізнанні.

Основні поняття теми: гносеологія, агностицизм, суб'єкт пізнання, об'єкт пізнання, знання, інформація, відчуття, сприйняття, уявлення, мислення, поняття, судження, умовивід, творчість, інтуїція, розуміння, пояснення, істина, практика, ідея, проблема, гіпотеза, теорія, спостереження, експеримент, аналіз, синтез, узагальнення.

1. Основу людської свідомості становлять знання. Без них не може здійснюватися ніяка людська діяльність. Тому, щоб плідно діяти і задовольняти свої потреби, людина повинна постійно пізнавати світ і саму себе.

Пізнання – це процес цілеспрямованого активного відображення дійсності у свідомості людини, обумовлений суспільно – історичною практикою людей.

Теорія пізнання (гносеологія) – це розділ філософії, що вивчає:

- природу пізнання;
- закономірності пізнавальної діяльності людини, її пізнавальні можливості;
- передумови, засоби і форми пізнання;
- співвідношення знання з дійсністю;
- закони функціонування знання;
- умови і критерії істинності і достовірності знань.

Головним у теорії пізнання є питання про відношення знання про світ до самого світу, тобто чи здатна наша свідомість адекватно відображати дійсність.

Предмет теорії пізнання – знання в цілому, яке служить людству в його практичній діяльності.

Умовою і об'єктивною основою пізнання є суспільно – практична діяльність. Теоретико – пізнавальна функція практики полягає в тому, що вона служить основою пізнання, його метою, а також критерієм істинності знань. Практика не лише породжує пізнавальні здібності людей, але й створює ту соціальну атмосферу, що сприяє отриманню знань, їх накопиченню, забезпечує передачу їх іншим поколінням. На основі практики розвивається потреба в подальшому розвитку знань. Із практичної потреби виникають теоретичні науки (математика, астрономія, фізика тощо).

Отже, **практика з початку і до кінця обумовлює пізнання, надає йому суспільного характеру.**

Пізнання як духовне освоєння дійсності характеризується тим, що спосіб людського існування – діяльність, тобто не пристосування до зовнішнього середовища, а активна, цілеспрямована його зміна, перетворення. Щоб нормально існувати, діяти, людина спершу повинна отримати точний образ об'єктивної реальності. Вона має пізнати її, опанувати своїм духом.

І чим складнішою стає життєдіяльність людей, масштабність впливу на природу, підвищення соціальної організації, тим більшої активізації і розвитку пізнавальної діяльності це вимагає.

Вищою формою духовного освоєння дійсності стає наука.

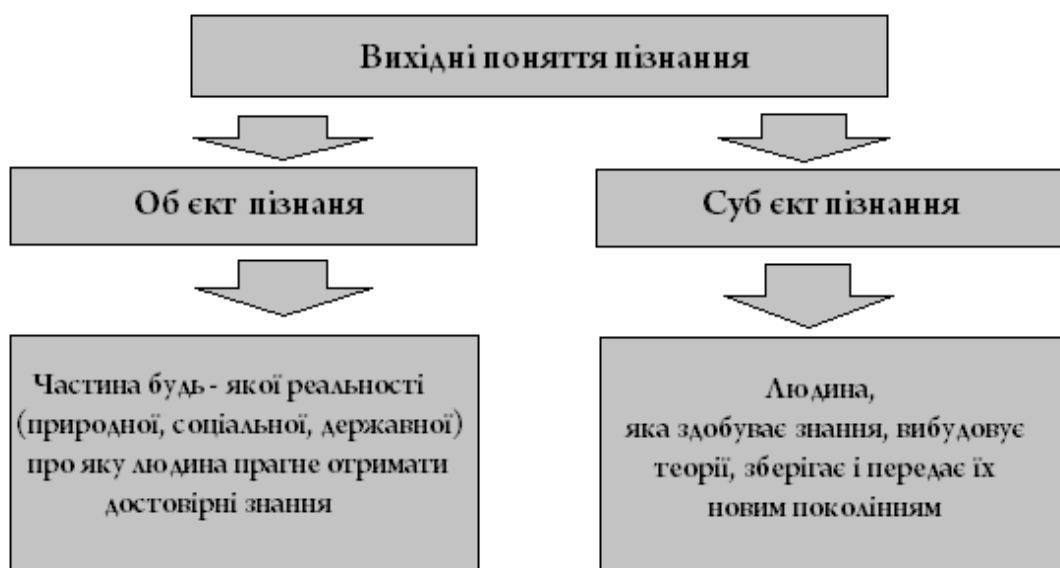
Наука є вищою формою пізнання, оскільки вивчає світ з метою отримання об'єктивно – істинного знання про нього, його структуру, закономірності.

Наука є вищою формою пізнання, оскільки розкриває сутність явищ світу, його закони, а також сутність людини і її буття. Наукове пізнання стає реальною умовою ефективної практичної діяльності людей. Цей спосіб пізнання дає змогу передбачати і завдяки цьому заздалегідь готуватися до появи певних явищ у майбутньому.

Отже, пізнання у своїй дійсності постає як багатогранний і складний процес, в якому знаходять своє виявлення як духовні здібності, так і її найважливіші життєві зацікавлення.

2. У найзагальнішому розумінні ***пізнання постає як процес взаємодії свідомості та дійсності***, внаслідок якої у свідомості вибудовуються образи, інтелектуальні моделі та конструкції, які дають змогу людині поліпшувати свої стосунки з дійсністю, робити свої дії оптимальними, ефективними.

Особливості пізнавального відношення розкриваються через ***поняття об'єкта та суб'єкта*** – вихідні поняття гносеології.

Протилежні виявлення суб'єкта та об'єкта ми повинні спробувати зрозуміти як єдиний процес, де разом із зростанням меж та горизонтів людської

активності зростає, стає складнішим обсяг її життєдіяльності (в певний період історії людині відкриваються нові, до того ще небачені об'єкти).

Неважко побачити в людській допитливості, у пізнавальному натхненні, у прагненні щось пізнати та зрозуміти бажання проникнути в потаємні глибини речей, опанувати їх, впливати на них. Цей момент у пізнанні робить його живим, енергійно напруженим, емоційним, злитим із волею та бажанням.

Але якщо ми поставимо «остаточне» запитання: якою може бути найвища мета пізнання? Врешті – решт, прийдемо до висновку, що через пізнання ми сподіваємося знайти для себе (і для людства) щось найважливіше, заповітне. За допомогою пізнання ми хочемо здобути розв'язання основних проблем нашого життя.

Таке **багатогранне розуміння пізнання** допомагає нам висвітлити й питання про можливість людського пізнання. Як звичайно, у цьому питанні окреслюються такі гносеологічні позиції:

- **гносеологічний оптимізм** (людське пізнання не знає меж і спроможне продукувати надійні, ґрунтовні, достовірні знання);
- **гносеологічний агностицизм** (принципове заперечення можливості для людини мати виправдані достовірні знання);
- **гносеологічний скептицизм** (висловлення сумніву як у позитивних можливостях пізнання, так і в його повній неспроможності).

Окреслена багатоаспектність пізнання знаходить своє виявлення у різних видах пізнання.

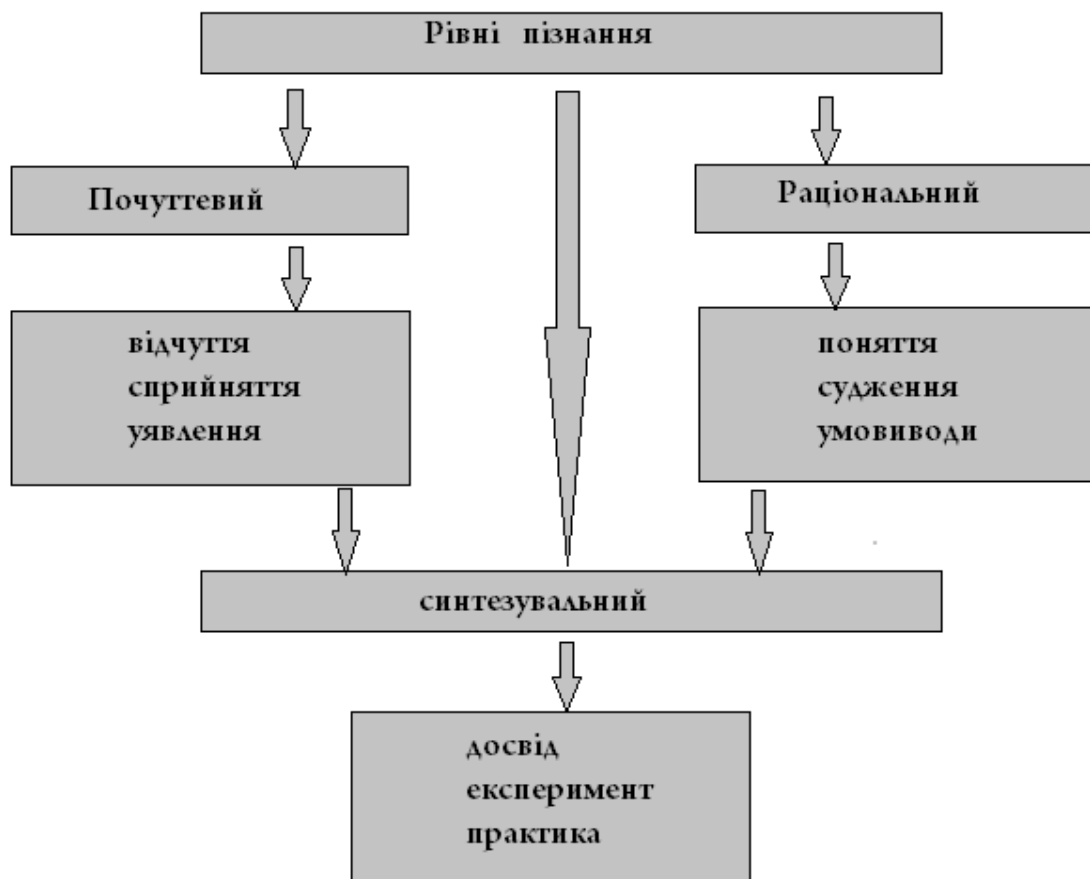
Одним із головних у філософській гносеології є вчення про методи, тобто шляхи, засоби, прийоми пізнавального процесу.

Знання, необхідні для розширення горизонтів здійснення людської свободи, стихійно не виникають. Тому на певному рівні особистого розвитку людина повинна усвідомити роль і функції пізнання і почати робити свідомі зусилля задля їх придбання.

3. Пізнання здійснюється одночасно і завдяки чуттєвому відображенню, і завдяки мисленню, які є невід'ємними і взаємозалежними сторонами процесу.

Навіть коли сприймаємо якийсь предмет за допомогою органів відчуття, то й тоді ми певним чином осмислюємо зміст наших відчуттів, сприймаємо його через призму наших понять, пов'язуємо його з уже існуючим у нас знаннями.

Так само і в процесі мислення або раціонального пізнання ми спираємось завжди на наш чуттєвий досвід.

В процесі досвідів, експериментів, практики ми не лише приводимо у відповідність між собою чуттєві враження та розумові конструкції, а й отримуємо нові чуттєві враження, здобуємо нові відчуття. Від них ми, за вже розглянутою схемою, переходимо до нових понять та узагальнень, а, відтак, - знову до синтезів і т. ін.

Отже, пізнання розвивається від чуття до абстрактного мислення та до їх синтезу, у процесі якого людина знову отримує чуттєві враження, переходить до нових міркувань і т. ін. Тобто *пізнання* – це процес. Воно *розвивається спіралеподібно, воно еволюціонує*, нарощується, маючи певну внутрішню ритміку.

Багаторівневість пізнання дозволяє побачити, як у його процес задіяні суттєві сили людини та її різні інтелектуальні здібності. Через це знання постає як складне утворення, що передбачає і пряме сприйняття дійсності, і інтелектуальне конструювання, і підведення своїх складових під смислову цілісність.

4. *Людське пізнання – дуже складний і багатогранний процес.* Тому абсолютизація лише якоїсь однієї з його сторін і неувага до інших неодмінно приводять до помилок у пізнанні, які спотворюють наше бачення світу, а також до помилкових дій. У зв'язку з цим виникають питання: *що таке істина* і як людина може пересвідчитись у правильності своїх знань.

За визначенням філософів, істиною називається знання, яке відповідає дійсності. Тобто, *істина – це той зміст наших знань, який не залежить від нас, а визначається самою дійсністю.*

Звичайно, кожна людина може сприймати світ якось по-своєму і щось вважати істинним, а щось – ні. Але ж справжня істинність наших знань визначається не суб'єктивними міркуваннями про них, а їх відповідністю дійсності.

Пересвідчитись ж у тому, чи відповідають наші знання про дійсність самій дійсності, ми можемо лише у процесі своєї практичної діяльності.

За своєю природою пізнання нескінченне, і його результати – істинне знання про світ та людину – безперервний процес нагромадження й уточнення знання.

Діалектика процесу пізнання розкривається у поняттях «абсолютна» і «відносна» істина.

Абсолютна істина – це остаточне, завершене, вичерпне знання про щось, якийсь об'єкт вивчення, його властивості, відношення. Це знання не може бути принципово перетворене і тим паче відкинуте наступним розвитком пізнання.

Відносна істина – це адекватне, точне, не остаточне відображення дійсності. По суті, поняття істини включає поняття її критерію, тобто тих ознак, які дають змогу визнавати якість знання істинним, а якість – хибним.

Тому істина постає не як щось застигле, вічне, незмінне, а як спрямування інтелектуального складника суспільно – історичного життя на вироблення найбільш виправданих засобів людської взаємодії зі світом.

Проблемно-пошукові питання для проведення дискусій

1. «Знання примножує скорботу»: правда чи нісенітниця?
2. «Навчайтеся так, ніби вам належить жити вічно»: істинний чи хибний постулат?
3. «Істина віри» та «істина знання»: в чому відмінність?

Зі скарбів вікової мудрості

Є тільки одне благо – знання, і тільки одне зло – невігластво.

Сократ

Всі люди від природи прагнуть знання... оскільки мудрість людська... від знання залежить.

Арістотель

Корисніше знати декілька мудрих правил, які завжди зможуть тобі послужити, ніж вивчитись багатьом речам, які не принесуть тобі користь.

Сенека

Істина – це... узгодженість між розумом і реальністю; заблудження – їх незгода.

Тома Аквінський

Істинне знання заключається не в знайомстві з фактами, яке робить людину педантом, а в використанні фактів, яке робить людину філософом.

Г. Бокль

Кожна людина повинна прагнути до знань не заради вигоди, слави або влади, а лише заради того, щоб принести користь в житті.

Ф. Бекон

Початком усякого нашого пізнання є звичайне споглядання за світом, людиною та її діяннями.

І. Кант

Немає істини більш безсумнівної, ніж та, що все існуюче для пізнання постає лише об'єктом... споглядання для того, хто споглядає.

А. Шопенгауер

Людина споконвіку прагла до однієї мети – до щастя. Того щастя вона досягне аж тоді, коли наука і праця для неї зіллються воедино.

І. Франко

Розділ 8

Соціальна філософія

План викладу матеріалу

1. Філософський аналіз суспільства.
2. Соціальна структура суспільства та суспільні відносини.
3. Нації, національності та народи в системі суспільних відносин.
4. Періодизація суспільно-історичного процесу.
5. Суспільний прогрес і його критерії.
6. Політичні засади людського існування.

Основні поняття теми: *суспільство, праця, виробництво, виробничі відносини, базис, надбудова, соціальна структура, соціальна спільність, клас, рід, плем'я, народність, нація, держава, громадянське суспільство, ідеологія, культура, цивілізація, індивідуальність, особистість, зміст життя, свобода і необхідність, соціальна революція, соціальна стратифікація, соціальна мобільність.*

1. Що таке суспільство, в чому його сутність, чим воно є для людини і світу та як впливають світ і людина на його (суспільства) функціонування – ці питання завжди були доленосними в історії земної цивілізації. Питання про нинішній стан суспільства та перспективи його розвитку у XXI ст. є тим потужним потягом, який спонукає людські почуття і розум до відкриття *у сьогоденні в майбутньому найжиттєдайніших джерел суспільного прогресу.*

Одним із таких джерел є формування у сучасної людини високого рівня світоглядної культури, правильних уявлень про цілий ряд найважливіших понять, зокрема таких, як *«суспільство», «суспільне», «соціальне», «соціум».*

У сучасній літературі існують кілька визначень суспільства. Спільним для них є те, що вони з різних боків намагаються окреслити ту цілісність, яка найкраще виявляється через такі ознаки.

По-перше, **суспільство – це люди.** А людина – це душевно визначена природно-соціальна істота.

По-друге, **суспільство – це різні люди.** А це означає, що кожна людина в суспільстві постає як індивід, який має низку притаманних саме йому рис, інтересів і потреб.

По-третє, **суспільство – це явище самодостатності людини.** Адже людина – індивід постає як протилежність іншим людям.

По-четверте, **суспільство – це спільність людей.** Це вказує на те, що суспільство є можливим і дійсним тільки як співіснування різних людей. Співіснування позначене наявністю взаємозв'язків, взаємодій, взаємовпливів, які або згуртовують, або розмежовують людей.

По-п'яте, **суспільство – це відносини між людьми.**

Наведені ознаки найбільш повно відображають сутність і зміст суспільства.

Суспільство – це природно-соціальна самодостатня спільність людей.

На тлі поняття «суспільство» чітко окреслюється те, що світоглядна культура окреслила цілою низкою похідних понять.

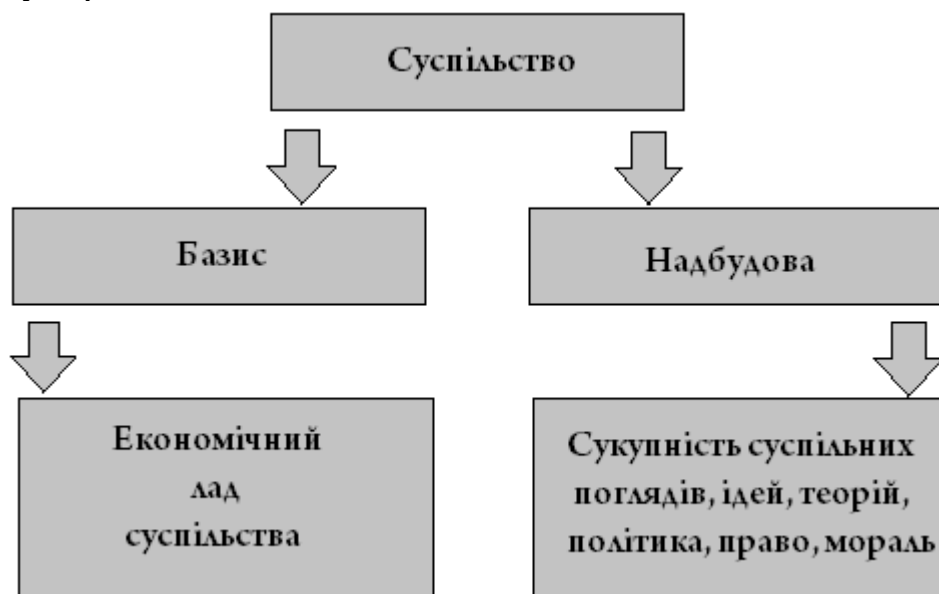
Наприклад «європейське суспільство», «американське суспільство», «азіатське суспільство», «африканське суспільство» тощо. Ці поняття характеризують явище суспільства **за континентальною ознакою.**

«Українське суспільство», «російське суспільство», «французьке суспільство» тощо. Тут ми матимемо характеристику суспільства **за етносоціальною ознакою.**

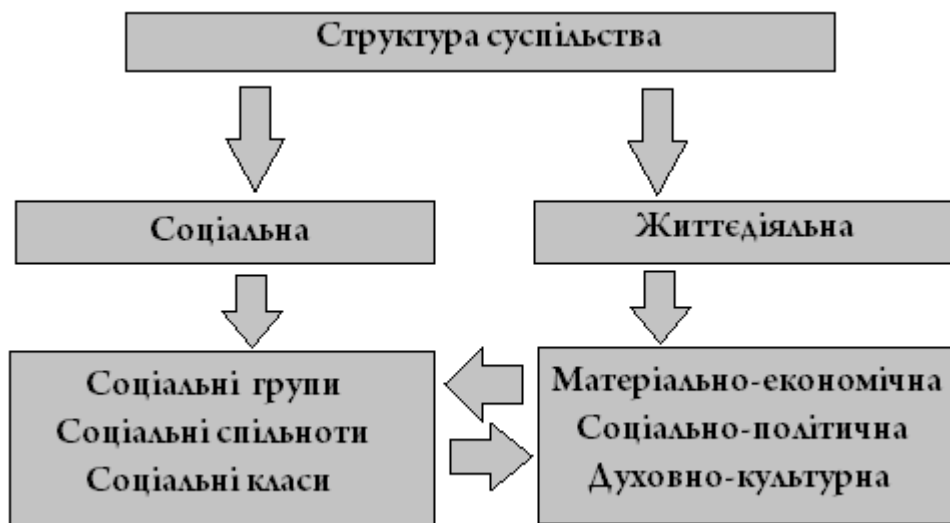
«Феодальне суспільство», «буржуазне суспільство», «соціалістичне суспільство». Тепер маємо **економіко-політичний вимір суспільства.**

Можна, посилаючись на багатовимірність поняття суспільства, говорити про «прогресивне суспільство», «відкрите чи закрите суспільство», «демократичне суспільство», «консервативне суспільство», «інертне суспільство», «активне суспільство» тощо.

Для конкретної людини найголовнішим є усвідомлення того, що суспільство – це її (людини) природно-духовне буття, її існування в предметно-соціальному середовищі.

2. Суспільство як система взаємозв'язків і взаємодій індивідів має певну структуру. Структура суспільства має два аспекти: **соціальний і життєдіяльний**.

В процесі багатогранної життєдіяльності людей складаються певні **суспільні відносини**. Вони охоплюють всі сфери суспільного життя та діяльності.

Матеріально-економічна сфера включає в себе:

- виробничі відносини;
- технологічні відносини;
- відносини розподілу і обміну.

Соціально-політична сфера включає в себе:

- політичні і правові відносини;
- класові і соціально-групові відносини;
- національні відносини;

Духовно-культурна сфера включає в себе:

- духовно-культурні відносини;
- морально-релігійні відносини;
- художньо-естетичні відносини;
- наукові відносини.

Суб'єктами суспільних відносин є індивіди та соціальні спільноти, саме їх інтереси та потреби лежать в основі суспільних відносин.

Суспільство як єдність соціального й індивідуального спрямоване, по - перше, на забезпечення умов для збереження і розвитку самого соціуму і, по-друге, на забезпечення умов для реалізації і розвитку здібностей індивідів, для задоволення ними своїх потреб.

Основні сфери людської життєдіяльності зумовлюють **основні функції суспільства**:

- **функцію забезпечення і відтворення матеріально-економічних умов життя** (продукування благ для задоволення матеріальних потреб, зростання добробуту, матеріального достатку, підвищення рівня комфортності життя);
- **функцію регулювання і організації суспільних відносин** (забезпечення соціально-політичних і етичних гарантій виживання людства, упорядкування і нормалізація політичних, правових, моральних, релігійних відносин);
- **функцію акумуляції і зберігання людської духовності в соціальних формах** науки, мистецтв, релігії, філософії; перетворення їх у механізм соціальної пам'яті і в засоби духовного росту особистості.

Однією з основних особливостей суспільного життя є *соціальна нерівність*, яка, як відомо, передбачає неоднаковий доступ до соціальних благ. Для її визначення соціальна філософія вживає термін «**стратифікація**».

Досліджуючи суспільство як устрій спільного людського життя, філософська теорія соціуму доводить, що за своєю сутністю суспільство є системою відносин (зв'язків) і соціальних інститутів, які породжені практикою спільного існування.

3. Різноманітне і глибоке розкриття сутності суспільного життя людини неможливе і поза розумінням такого явища, яке окреслюється поняттям «етнос».

Етнічне буття людини прив'язане до певної місцевості з її географічними особливостями, що позначається на особливостях побуту і культурі, на

характері людей, традиціях, звичаях, спільній історичній долі та інших об'єднувачих факторах, що далеко виходять за межі географічного середовища. Етнос характеризується і певною спільністю психічних рис індивідів, що входять до його складу, які формуються під впливом природно-кліматичних умов.

На основі певних етнічних спільнот формуються історичні спільноти – **народності**.

Народність виникає з потреби збереження тієї внутрішньої спільності людей, що сформувалася під впливом їхнього проживання на одній території, в єдиному соціокультурному середовищі, спілкування однією мовою, співжиття в межах спільних традицій, звичаїв, рис характеру.

Подальший розвиток суспільного життя привів до виникнення нової, етносоціальної спільноти людей – **нації**.

Націю можна трактувати як спільність людей, що формується завдяки єдності таких засад: територіальних, етнічних, економічних, загальнокультурних, психологічних.

Національні відносини є важливою складовою соціальних відносин, які органічно входять до їхньої системи і мають порівняно самостійний статус.

Національні відносини існують у таких основних формах: взаємовідносини між націями, міжособистісні стосунки представників різних націй, взаємини між людьми однієї і тієї нації.

Наріжним каменем мудрої організації суспільного життя є зважене врахування специфіки національних відносин, проведення продуманої, теоретично обґрунтованої **національної політики**, що потребує особливої делікатності, такту, зваженості та толерантності. Зневага до національного глибоко ранить душу людини й надовго закарбовується в її пам'яті.

Найефективніший шлях розуміння національного пролягає через культуру. Знання національної культури, традицій, звичаїв, обрядів виховує шанобливе ставлення до народу, дає змогу зрозуміти національне як самобутнє й водночас як спільне надбання людської цивілізації. Оволодіння культурою сприяє подоланню національної бундючності, націоналізму та шовінізму, що отруюють стосунки між людьми і є фактором, що дестабілізують суспільне життя.

4. Соціальна філософія не може залишати поза увагою проблеми суспільного розвитку – джерела саморозвитку людського суспільства, історично суперечливий характер суспільного прогресу та його критерії, спрямування історії, історичну трилогію суспільства та інші. Більше того, перед сучасною соціологією та іншими науками постає завдання розробки загальної соціодинамічної теорії, що дало б змогу прогнозувати соціальний розвиток різних спільностей і людства загалом.

В соціальній філософії вирішується питання про **основні чинники розвитку суспільства**.

В натуралістичних концепціях розвиток суспільства пояснюється *біологічними законами, природними факторами*, зокрема, географічними чинниками, змінами народонаселення тощо.

Інші концепції апелюють до *людського розуму*. Ідея про вирішальне значення людської духовності є чи не найпоширенішою в соціальній філософії.

В сучасних західних технократичних концепціях соціальний розвиток пояснюється *прогресом техніки і технології*.

Всі названі фактори є суттєвими і необхідними в соціальному розвитку, всі вони обумовлюються певним чином плин історичних подій.

В еволюції суспільства важливі всі форми життєдіяльності – матеріально-економічні, політичні, релігійні, моральні та інші – в їх історичній єдності і взаємозв'язку.

Людська думка не може не прагнути знайти певну логіку, певну упорядкованість історії. Історичний процес не є лише калейдоскопом, хаосом подій. В ньому можна виділити певні періоди розвитку, певні типи суспільства.

Філософія розуміє історію не як сукупність історичних подій і фактів, а як реальність, яка створюється людиною і має значущість і цінність.

5. Людина не може жити і творити без бачення перспективи свого теперішнього життя. А це передбачає певне ставлення до історії, визначення свого місця в ній.

Кожна епоха бачить логіку історії та її сенс, виходячи із своїх сподівань, із своїх уявлень про свободу, щастя, справедливість, добро, мир. Філософія лише відбиває в теоретичній формі, узагальнює набутий людством духовний досвід в усвідомленні історії. Зокрема це стосується досить складної і неоднозначної проблеми – **проблеми історичного прогресу**.

Поступово в соціальній думці людства сформувалися дві позиції щодо розуміння характеру історичного розвитку.

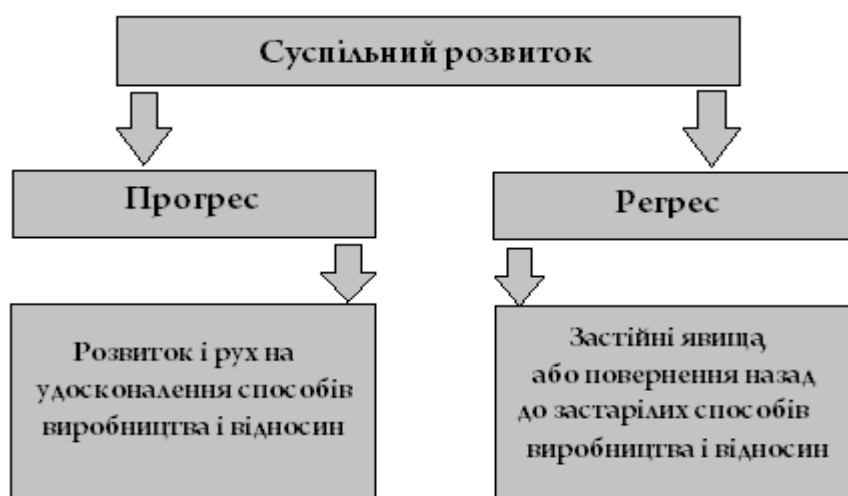
Перший підхід розглядає історію як складну конфігурацію співіснуючих або постійно змінюючих одна одну у часі цивілізацій і культур. Кожна з них живе власним життям, має власну неповторну історію, але згодом неминуче гине, перетворюються на іншу. Загальний принцип такого підходу – постійна повторюваність, ритмічність, циклічність історичного процесу.

Другий підхід стверджує єдність історичного процесу, наявність загальних історичних законів і універсальність ступенів, фаз, через які проходить людство в своєму розвитку.

Особливою рисою даного підходу є уявлення про прогресивний поступ людства, як закономірне сходження від примітивних, нижчих форм соціальної організації до більш досконалих, вищих форм.

Соціальний прогрес ще й досі здебільшого трактується як висхідна лінія розвитку шляхом просування від простого до складного, від менш досконалого до більш досконалого. Таке розуміння прогресу зустрічаємо у *Канта*, *Спенсера*, у *Маркса* і *Гегеля*.

Потрібно врахувати суперечливий характер суспільного прогресу, бо своєю зворотною стороною він має регрес. Кожен крок уперед в історії є водночас і певним відступом.

Важко знайти загальний баланс здобутків і втрат людства, тим більше, що певне сходження людства в різних сферах соціального життя – економіці, технології, духовній сфері – виявляється неоднаковим. Особливо наочно помітна розбіжність, *неспівпадання прогресу матеріально-технічної сфери із рівнем духовно-культурного розвитку індивіда*. Загальновідомі і такі зворотні сторони науково-технічного прогресу, як екологічні, демографічні та інші так звані «глобальні» проблеми людства.

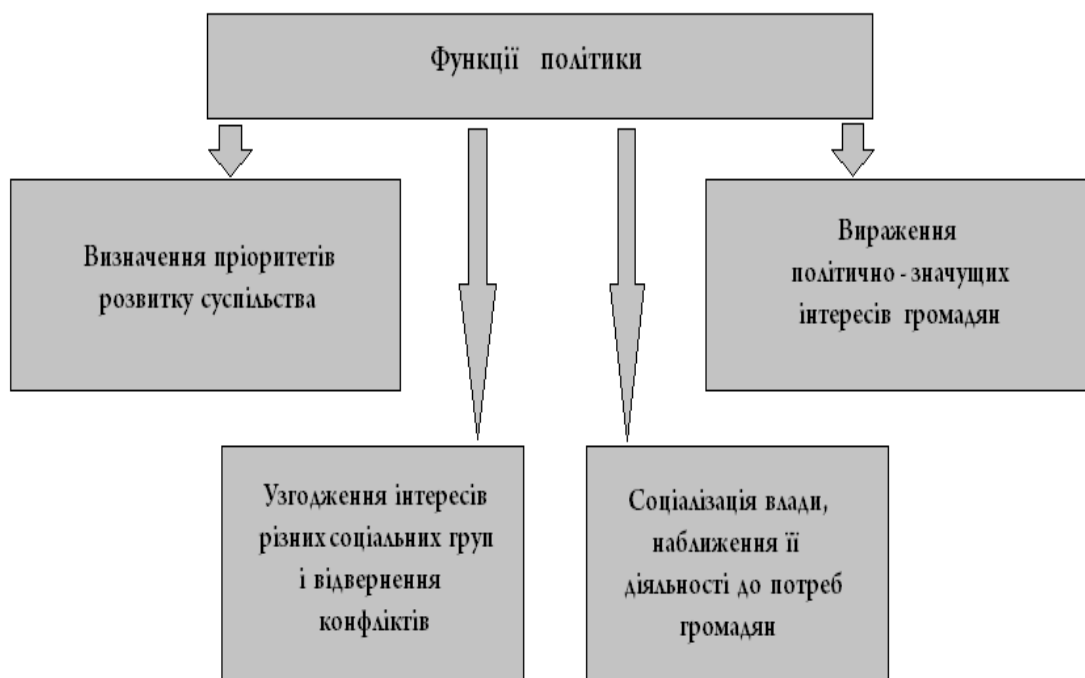
В сучасній соціально-філософській літературі відзначають факт неузгодженості між собою прогресу соціальної системи і розвитку особистостей, з яких складається суспільство. Удосконалення і зміцнення системи, як правило, нівелює особистість індивіда, внаслідок чого відбувається його відчуження, перетворення на «гвинтик», фактор суспільного механізму. Чи прогрес сама людина – залишається відкритим питанням.

Людство все більше розуміє *необхідність «рівноправного партнерства»*, діалогу різних епох і різних культур. Не випадково, що в період кризи техногенної цивілізації людство все частіше звертається до культурних цінностей традиційного суспільства, вони виявляються такими, що потребують освоєння наново і по-новому.

6. Політика, політичний режим, політична система, політичне життя суспільства – всім нам добре знайомі слова.

Політика починається там, де усвідомлюється спільність інтересів і позицій, де формуються й розпадаються об'єднання і рухи, що визначають своє ставлення до наявної державної влади. Політика здійснюється там, де прямо чи опосередковано виражена орієнтація на консолідацію, об'єднання, на визначення ставлення державної влади до інших об'єднань і товариств.

Усвідомлення спільності інтересів одних груп людей чи класів неминуче активізує усвідомлення протилежності цих інтересів інтересам представників інших груп і громадських утворень. У цьому приховано механізм внутрішньої суперечності політики: з одного боку, вона спрямована на **збереження цілісності суспільства**, а з іншого – відсутня реальна можливість досягти такого об'єднання в ідеалі.

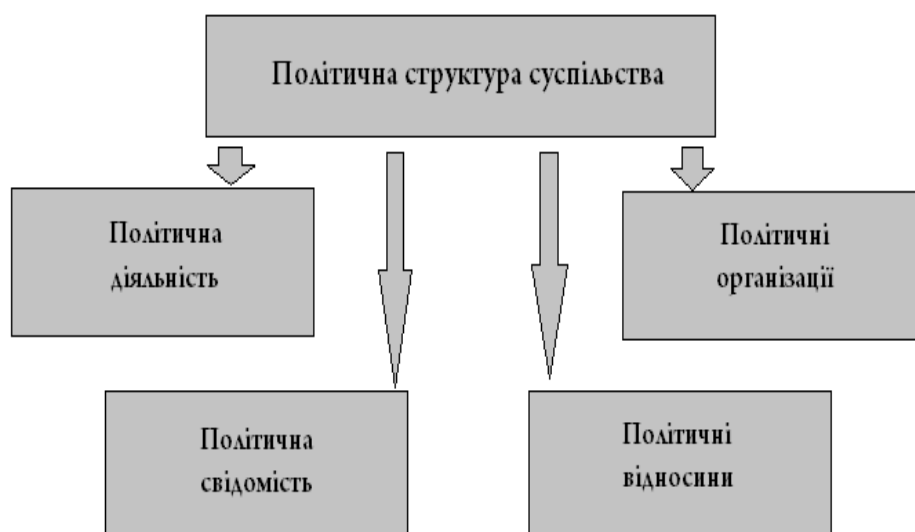
Суб'єктами політики називають носіїв предметно-практичної політичної діяльності й пізнання в галузі політики. В ролі суб'єктів політики виступають **суспільство загалом, соціальні групи, партії, об'єднання та окремі особи**.

Серед суб'єктів політики значне місце належить таким великим спільностям, як нація. Відповідно існує національна політика, або етнополітика.

Роль націй, етнічних утворень у процесі суспільного розвитку, вирішенні політичних проблем **визначається змістом національної політики**, яка залежить від типу й характеру політичної влади, від форми політичного панування.

Все, що пов'язане з політикою, політичними проблемами, називають **політичним життям суспільства**. Це поняття криє в собі найрізноманітніші політичні процеси, явища й відносини, що існують або трапляються не лише в якомусь суспільстві чи державі, а й у стосунках між державами.

У структурі політики звичайно виділяють чотири основні елементи: *політична діяльність, політичні відносини, політична свідомість, політичні організації*.

Політична діяльність прискорює політичний розвиток суспільства. Ми не можемо уявити його без залучення громадян до управління державними й суспільними справами, без надання підтримки політичним інститутам, без формування політичної свідомості громадян, без забезпечення дотримання законності, без проведення міжнародної політики тощо.

Ще в античні часи виникла така політична система, в якій ідеалом громадянина стало гармонійне поєднання особистого і громадського (суспільного), де існувала **зацікавленість і участь народу в управлінні державою без бюрократії**, що гнобить людину.

Перегодом, у XVII-XVIII ст., основною функцією політичної системи став вважатися контроль за громадянами, за дотриманням ними державних наказів і законів. Держава стала поділяти на тих, які керують, і тих, якими керують. Перші з них наділені правами ухвалювати рішення, другі – обов'язками визнавати й виконувати їх.

Демократичне суспільство виходить із визнання того факту, що **держави не повинні контролювати життя громадян** і диктувати їм свої рішення, обмежувати свободу окремої особи. Навпаки, вона має надати кожній людині можливість самій реалізувати свої індивідуальні інтереси.

В процесі суспільного розвитку змінюються суб'єкти політичних відносин, функції політики, форми політичного устрою і правління, характер політичних відносин, ідеологій, організацій та інше.

Однак з моменту виникнення й впродовж всього історичного розвитку для політики незмінною залишалась одна фундаментальна проблема – **проблема влади**, її сутність, джерела і способи здійснення.

В історії людства «**влада**» - одне з небагатьох суспільних явищ, яке принесло йому стільки зла і розбрату, трагедій і потрясінь.

Ніщо не потребувало стільки жертв, скільки причинила боротьба за владу, за політичне, економічне і духовне панування.

Влада – центральна організаційна і регулятивно-контрольна основа політики, одна з найважливіших і найдавніших проблем політологічних і соціологічних знань, проблема культури, суспільства, життя кожної людини.

Існують різні сфери прояву влади. Найбільш реально вона проявляється в політичній, економічній, духовній та сімейній сферах.

Політична влада – це відносини панування і підлеглості, що побудовані на соціальних перевагах та авторитеті суб'єкта влади.

Економічна влада – це відносини зумовлені матеріальними потребами життя, де власник підпорядковує своїм інтересам інтереси учасників виробництва.

Духовна влада – це духовний вплив панівних у суспільстві сил і цінностей з метою інтегрування свідомості й волі населення країни в систему інтересів цих структур.

У центрі уваги сучасних політологів і соціологів залишається **проблема ефективності державної влади**. Більшість із них вбачають її в подальшому вдосконаленні структури і функцій державного механізму та засобів громадського контролю над прийняттям і дотриманням законів.

Упродовж тривалого історичного періоду з суспільством, політикою, владою часто ототожнювали державу. Одним із перших, хто увів спеціальний термін «*stato*» для позначення **держави як самостійної реальності** в суспільстві був **Н.Макіавеллі**.

Найпоширенішим є трактування держави як засобу, що забезпечує політичне життя людини і суспільства, механізм регулювання відносин між народом та урядом, політичного інструменту вирішення (спільних справ).

Глибше і детальніше розкрити **сутність держави** можна, виділивши її характерні ознаки:

- наявність певної території, що фіксує кордони держави;
- наявність особливої системи органів і установ, які здійснюють функції державної влади;
- спеціальний апарат примусу: армія, поліція, служба безпеки, суд, прокуратура та ін.
- право на видання законів і правових норм обов'язкових для всього населення;
- право збирати податки і збори з населення, необхідні на отримання державного апарату і здійснення функцій державної влади у різних сферах;
- суверенітет, тобто незалежність державної влади від будь-якої іншої. (наприклад сімейної, партійної)

Роль держави в життєдіяльності суспільства виражена в її основних функціях, які прийнято поділяти на **внутрішні та зовнішні**.

Державний устрій має певну форму, яка характеризує організацію правлячої влади, структуру і порядок взаємовідносин органів влади, посадових осіб і громадян.

Розрізняють дві форми правління:

- монархію (абсолютну і конституційну)
- республіку (парламентську і президентську)

Територіальний устрій політичної влади, територіальна організація держави з точки зору співвідношення складових її частин, регіональних і центральних органів влади дістав назву – форми державного устрою.

Виділяють дві основні форми державного устрою:

- унітарну (єдина, політично-однорідна держава)
- федеративну (союз держав, юридично відносно самостійних державних утворень)

На певному етапі становлення суспільства формується ідея **громадянського суспільства**. Його розуміють як сферу суспільства, неохоплену діяльністю держави. Основу громадянського суспільства становлять вільні індивіди та їх добровільні асоціації. Їхнє існування регулює самоуправління, вільне волевиявлення громадян. Таке суспільство неможливе без правової держави.

* * * * *

Проблемно-пошукові питання для проведення дискусій

1. Протиріччя між природою і суспільством: в чому їх причина?
2. Суспільна і індивідуальна свобода: чи суперечить одна другій?
3. Освоєння світу: чи потрібна йому естетична свідомість?
4. Знання і комп'ютер: штучний і природний інтелект.
5. Проблема відповідальності: вибір людини чи суспільний примус?

Зі скарбів вікової мудрості

Якщо хто - небудь зневажає суспільні справи, то він здобуде дурну репутацію, навіть, якщо нічого не буде красти.

Демокрит

Життя стане щастям лише тоді, коли людина... зробить його повним і всестороннім. А це можливо - лише в суспільстві.

Н. Шелгунов

Яким не було би багатим внутрішнє життя людини... воно не буде повним, якщо не включить у свій зміст інтересів зовнішнього світу, суспільства і людства.

В. Белінський

Індивідуальність людини, по своїй природі, не терпить відчуження і самотності, прагне співчуття і довір'я собі подібних.

В. Белінський

Людина не може відмовитись від участі в людських діяннях, що відбуваються навколо неї; вона повинна теж діяти на своєму місці і у свій час.

А.Герцен

Є для людини ще і великий світ життя, крім внутрішнього світу серця – світ історичного споглядання і суспільної діяльності – той великий світ, де думка стає вчинком, а високі почуття – подвигом.

В.Белінський

* * * * *

Розділ 9

Духовне життя суспільства. Філософія культури

План викладу матеріалу

1. Розуміння духовного і матеріального.
2. Суспільна свідомість, її форми та рівні.
3. Поняття культури і цивілізації.
4. Національне і загальнолюдське в культурі.
5. Культура особистості.
6. Глобальні проблеми людства.

Основні поняття теми: *духовне життя, духовне виробництво, духовна культура, матеріальна культура, цивілізація, наука, мистецтво, релігія, мораль, суспільна свідомість, самосвідомість нації.*

1. Існування людини як свідомо діючої істоти *неможливе без двох різних світів*, що визначають її життєдіяльність. За безпосередню умову людського життя слугує *матеріальний світ*, й *світ духу*, наявного знання, культури в цілому.

Для людини важливе значення має усвідомлення взаємозв'язку і взаємозумовленості цих світів, оскільки часом виникають різні світоглядні проблеми, в яких загострюється питання існування людини.

Першоосновою розвитку є трудова, виробнича діяльність людей, яка спрямована на задоволення потреб основи і насамперед матеріальних потреб суспільства. Саме потреби спонукають виробництво безпосередніх засобів до життя. За відправний момент цієї точки зору береться той простий факт, що до того, як мислити, займатися політикою, наукою, мистецтвом, релігією і т. д., люди мають їсти, пити, мати житло і одягатися.

Звідси випливає, що *основою будь-якого суспільства виступає виробництво безпосередніх засобів до життя.*

Більшість представників вважають, що саме виробництво матеріальних благ, праця спричинила виділення людини з тваринного царства і досягнення нею успіхів в оволодінні силами природи та розвитку культури.

Духовне життя суспільства включає духовну культуру, духовне виробництво і духовну свідомість.

Духовна культура – це сукупність духовних цінностей та способів їх створення. Як і матеріальна, духовна культура має ціннісні й технологічні виміри.

Ціннісним виміром її формально можна вважати сукупністю духовних цінностей, тобто зміст свідомості (знань, настанов, моральних, естетичних,

соціально-політичних норм), а також олюднення, одухотворення матеріального світу, природи. Тому не варто протиставляти духовну і матеріальну культуру, кожна з них – це *єдність матеріального і духовного*.

Духовне виробництво – це прогрес виробництва, використання, обміну, розподілу духовних цінностей, а також відношення власності на результати духовного виробництва. За своєю суттю духовне виробництво – це виробництво суспільної свідомості та духовних цінностей.

Третьою складовою духовного життя суспільства виступає **духовна (суспільна) свідомість**.

2. Суспільна свідомість – це духовний бік суспільного життя, історичного розвитку. Вона не зводиться до сукупності свідомості людей – членів суспільства. Їй властива своя структура, закономірності функціонування та розвитку, які суттєво відрізняються від структури та закономірностей індивідуальної свідомості.

Свідомість, як уся сукупність духовної творчості людей, є єдністю індивідуальної і суспільної свідомості.

Індивідуальна свідомість – це духовний світ кожної особистості. Людина як суспільна істота бачить світ крізь призму певного соціуму – суспільства, нації, класу, епохи в цілому. В індивідуальній свідомості відбиваються суспільні ідеї, цілі, ідеали, знання, вірування, що народжуються та існують в соціальному середовищі.

Суспільна свідомість є існуванням свідомості у суспільній формі, у вигляді певного сукупного результату людської діяльності, у формі спільного надбання, здобутку суспільства.

Суспільна свідомість виникає як відображення суспільного буття, окремих сфер соціального життя, суспільства в цілому.

Суспільне буття розуміється як реальний процес життя людини, суспільства.

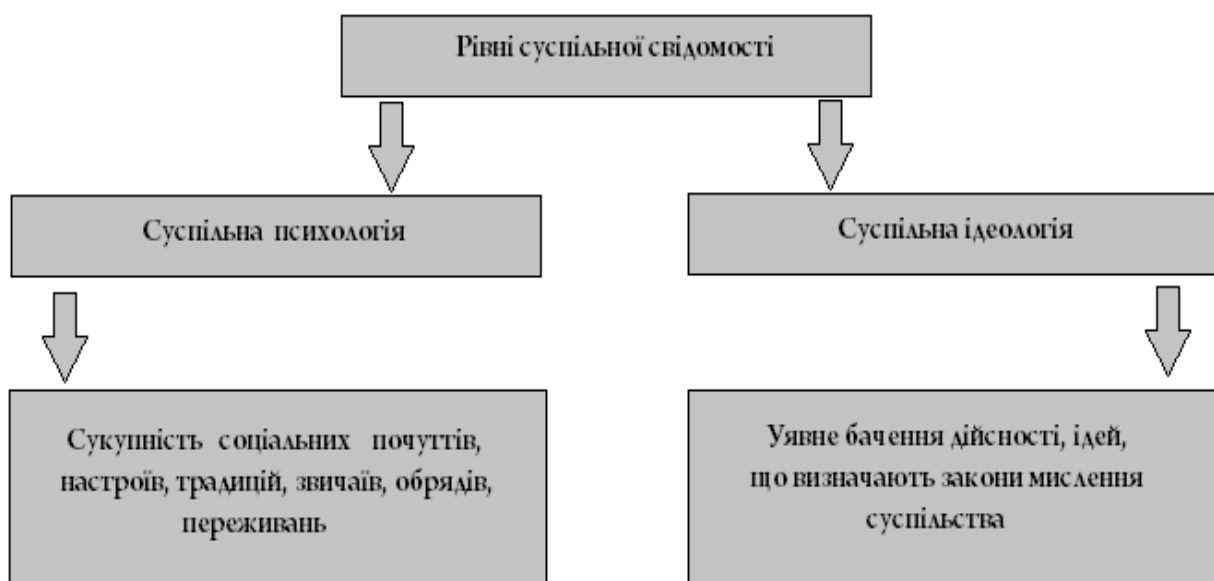
А *суспільна свідомість* є відображенням суспільного буття, системою суспільних ідей, теорій, соціальних почуттів, настроїв, ілюзій тощо. Суспільна свідомість, як і будь-яке суспільне явище, має досить складну структуру, розгляд якої дає змогу зрозуміти не тільки її наповненість, багатство елементів, які її складають, а й досягнути її функціонування, зрозуміти важливість її впливу на гармонізацію відношення «людина-світ».

За гносеологічним критерієм у суспільній свідомості виділяють **буденну і теоретичну** свідомості.

У **буденній** свідомості відображається щоденне життя людини, виявляється уся сукупність суспільних відносин.

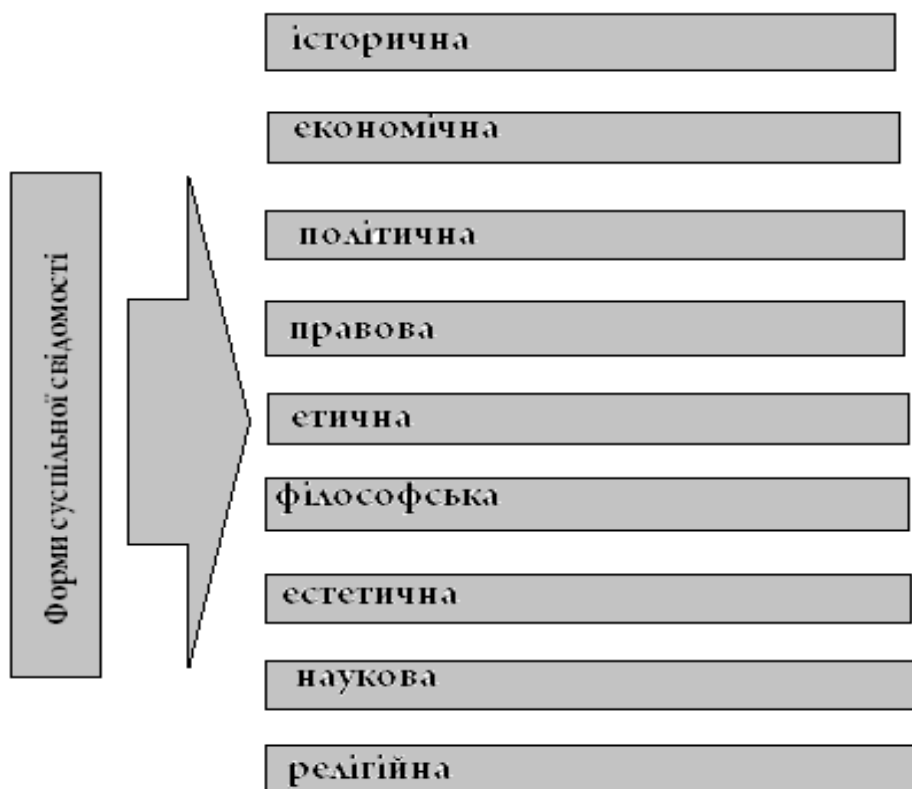
У **теоретичній** свідомості створюється узагальнена модель соціальної дійсності.

За соціологічним критерієм, тобто з погляду соціальних функцій суспільної свідомості, у ній виділяють суспільну **психологію** та **ідеологію**.

Суспільна свідомість та її **форми** – це не пасивне відображення життя суспільства. Вони активно впливають на його функціонування й розвиток.

Щодо форм суспільної свідомості, то кожна з них по-своєму відбиває ту чи іншу грань, особливість певної сфери суспільного буття.

Особливо яскраво активна роль суспільної свідомості виявляється на переломних етапах – зміні економічних формацій, політичних режимів, розвитку національно-визвольних рухів і створення національних держав.

3. Надзвичайно важливим елементом духовного життя суспільства є духовна культура.

Наукове поняття «*культура*» поширилося у XVIII ст. як протилежне поняттю «*натура*», тобто природа.

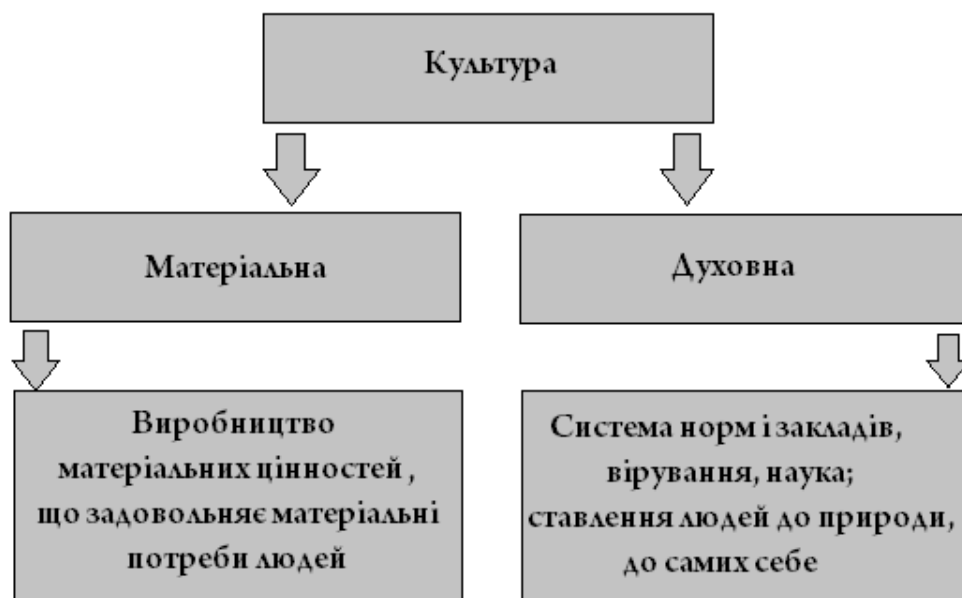
По суті, культура – це результат виокремлення людини з природи, створення нової реальності та способу свого існування, так званої «*другої природи*». У цьому плані змістом культури стає історична зміна природних і соціальних умов людини, розвиток сил та здібностей, тобто становлення й розкриття сутності людини як у ній самій, так і в усьому багатстві та різноманітті створеної нею дійсності.

Оскільки сутністю людини та суспільного життя є діяльність, то й аналіз культури головним чином здійснюється шляхом пізнання того, що і як створює людина. Відповідь на запитання, що створює людина розкриває ціннісний вимір культури, міру людського в людині та суспільстві.

Окреслюючи поняттям культури в людській історії те, що відрізняє свідому доцільну діяльність людини від діяльності тварин, культуру можна визначити як особливу загальну характеристику людського буття.

У вужчому розумінні *культура* – це *сфера духовного життя суспільства*. Вона *охоплює* собою *систему освіти, виховання, духовної творчості*, а також діяльність тих установ і організацій, які забезпечують зазначені процеси: *школи, вузи, музеї, театри, бібліотеки* інші культурні заклади, *творчі спілки* тощо.

У літературі культуру визначають як сукупність матеріальних і духовних цінностей, вироблених людством; спосіб життєдіяльності людини з освоєння світу; *міру ставлення людини до себе, суспільства і природи*; сферу становлення, розвитку соціологізації людини в природному і соціальному оточенні.

Визначається певна типологія культур. Так, зокрема, виділяють: **національну культуру** (українську, російську, французьку); **регіональну культуру** (слов'янську, американську, африканську); **культуру певних соціальних суб'єктів**.

Виділяють також певні **культурні епохи** (антична культура, культура Середньовіччя, культура епохи Відродження).

Досягнення у сфері матеріальної культури нерозривно пов'язані з рівнем духовного розвитку людей, тому не випадково археологи та етнографи на підставі пам'яток матеріальної культури роблять висновки щодо рівня духовної культури тієї чи іншої епохи, країни, народу.

Отже, якщо матеріальна культура – це результат перетворюючої природу діяльності людей, то духовна культура – результат духовної діяльності людей. Вона функціонує як досягнення, що показують рівень і глибину пізнання природи і суспільства, **широту світогляду, втілення в суспільне життя ідей і знань**.

Духовна культура є вищим проявом і спрямовуючим чинником: орієнтує, мотивує, формує, визначає, надає сенсу всім сферам діяльності людини, у тому числі сфері матеріального виробництва.

Саме вона є тим, що культивує гуманність сутнісних сил людини – почуттів, розуму, волі, освітлюючи їх вищими духовними цінностями: добром, правдою, красою та любов'ю, яка є вищим виявом і реалізацією духовності людини.

Отже, **культура як феномен суспільного життя є результатом суспільної діяльності, за допомогою якої матеріально і духовно людина перетворює світ і саму себе, створюючи власний, відмінний від природи світ, в якому вона живе**.

У філософії XVIII ст. в тісному смисловому зв'язку з поняттям «культура» для позначення такого рівня суспільного розвитку, характерними рисами якого є справедливість і розумність появилось поняття «цивілізація». Як і категорії «суспільство», «культура», поняття **«цивілізація»** досить широке.

У сучасній соціально-філософській і політологічній літературі поняття «цивілізація» нерідко стає синонімом понять «суспільство» і «культура», наприклад, «давньоіндійська», «давньокитайська», «давньоєгипетська» цивілізації. Поширений поділ цивілізації і за релігійною ознакою, зокрема, мовиться про християнську і мусульманську цивілізації.

При всій багатозначності і інтерпретації терміну «цивілізація» в сучасному суспільствознавстві це поняття несе певне смислове навантаження. Переважно під цивілізацією розуміють ступінь розвитку культури суспільства, в основі якого лежать загальнолюдські цінності, **гуманістичний і демократичний соціальний порядок**, що забезпечують необхідні умови для вільного розвитку потенціалу кожної людської особистості.

4. Кожен народ створює свою особливу, неповторну культуру. Розмаїття культур є характерною особливістю розвитку сучасної цивілізації.

Культури різних народів відрізняються між собою мовою, символами, нормами, способами спілкування та діяльності, художньо-чуттєвим відтворенням світу, міфологією і релігією, мораллю і правом тощо.

Проте головним фактором творення людського в людині є **мова**. Саме людська мова є основою загальнолюдського в розмаїтті культур.

У національній культурі національні особливості виявляються не лише в мові, а і в інших чинниках: *у побуті, у національній самобутності, у фольклорі, у хореографії, в жанрах літератури, в гуморі, в піснях, у ставленні до смерті.*

Таким чином, у національній культурі відбивається насамперед спосіб світосприйняття народу, його світорозуміння, що особливо позначається на мистецтві та філософії.

Проте культура як спосіб людського буття все ж не може не мати загальнолюдських рис, притаманних усім націям, усім народам.

Саме тому культури різних народів світу, незалежно від їх розселення, мають багато спільного:

- люди використовують однакові знаряддя праці;
- розмірковують приблизно над одними і тими ж проблемами;
- переживають однакові чуттєві стани: ненавидять, співчують, сподіваються і закохуються;
- формують свої соціальні інституції, виховують дітей;
- майже однаково усвідомлюють велич космосу, межі свого існування, свою смертність, незахищеність перед загрозою катастроф;
- однаково прагнуть спасіння і звільнення від страждань;
- проектують своє майбутнє.

Людство, очевидно, має деяку глибинну основу свого існування. Розмаїття культур розкриває її багатоманітність. Взаємодія між ними є способом збереження цілісності цивілізації як унікального витвору історії.

Людство пройшло тисячолітніми шляхами зіткнення культур, кривавих воєн, людських жертв і нескінченних руйнацій матеріальних і духовних цінностей, перш ніж досягнути животворну силу «вічного миру».

Багатство і розмаїття культур народів світу є свідченням багатогранності вияву людського як такого. Культурні досягнення народів не суперечать одне одному, а навпаки - поповнюють скарбницю загальнолюдської культури все новими й новими надбаннями. Взаємообмін культурними надбаннями народів світу є могутнім джерелом їхнього розвитку, інтеграції, світової цілісності.

Потрібно мати на увазі, що перебільшення чи абсолютизація значення національного не тільки не сприяє зміцненню світової єдності, а й руйнує її. А водночас вона руйнує і саму національну культуру, бо *ізоляція від загальнолюдської культури не приносила користі жодному з народів світу.*

Дуже слушно щодо цього радив, звертаючись до українців, великий Т.Шевченко: «... і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь».

Духовною основою національної культури є **самосвідомість нації**, упредметнена в її святинях, у національній символіці, у звичаях, обрядах і ритуалах; її духовні почуття (національні, моральні, естетичні, громадські, родинні та ін.).

Ці почуття та предмети їх (як-от: рідний край, рідні ріки, ліси, гори, образи національного епосу, ідеали мужності, добра, чоловічої та жіночої краси, народна поетична символіка, мелодійний лад музики тощо) формують

своєрідне для даного народу бачення світу, світосприйняття і світовідчуття, нарешті його світогляд. У своїй результативній формі цей світогляд кристалізується в народній мудрості.

Сьогодні зрозуміло практично кожному: **без культури, поза культурою ні про яке оновлення суспільства не може бути мови**. Саме тому розвиток культури має розглядатися у статусі найвищих пріоритетів.

5. Звернення того чи іншого народу до цивілізаційних загальнолюдських засад неможливе поза розвитком культури особистості.

Культура особистості як цілісне утворення визначається глибиною, широтою та мірою освоєння й засвоєння нею загальнолюдських надбань матеріальної і духовної культури, перетворенням їх на свій духовний світ та **вмінням застосовувати в процесі життєдіяльності і спілкування з іншими людьми**. Освоюючи світ культури, людина творить себе як особистість і стає здатною збагачувати цей світ культури. Через освоєння культури формуються духовний світ людини і її основні сутнісні сили: **воля, почуття, розум, віра, духовні орієнтації та світогляд**.

Сутнісні сили людини формуються в результаті як освоєння усієї культури, так і в розвитку різноманітних форм і способів людської діяльності. Першим і найважливішим щодо цього є **засвоєння мови** оскільки культура дається людині в мові і через мову.

Важливим елементом сутнісних сил людини є **воля**. Людина історично формувалась як людина тією мірою, якою вона через трудову діяльність навчалася долати свої інстинкти.

Важливу роль у формуванні духовності в цілому і почуттів зокрема відіграє **художня культура**, в процесі опанування якої, починаючи з колискових пісень та казок і закінчуючи вищими надбаннями поезії, музики, живопису, людина далі розвиває творчу уяву, моральні якості, здатність жити духовним життям.

Поряд із художньою культурою вагому роль відіграють також **науково-гуманітарні, зокрема історичні знання**. Вони сприяють становленню та розвитку патріотичних і національних почуттів, історичної та національної свідомості особистості.

Ще однією важливою сутнісною силою особистості є **розум**, який формується на основі інтелекту.

Поряд із відповідними світоглядними знаннями, принципами, установками, ідеалами культура особистості ґрунтується на низці духовних феноменів, що входять до всіх історичних форм культури.

Це насамперед **віра** і пов'язані з нею форми сприйняття майбутнього: **мрія, надія, сподівання**. Це і широкий спектр людських уподобань, предметів духовних почуттів, значна частина яких має атрибут святості, як наприклад, **Вітчизна, рідний край, нація, Бог**.

Символічна форма духовних почуттів вимагає і символічної форми освоєння та налаштування цих предметів, яка втілюється в ритуалі, обряді, урочистих символічних діяннях, поклоніннях і схилянні.

У такі способи формуються і задовольняються вищі духовні почуття людей. Без цих почуттів людська душа мертва, *людина стає бездуховною, а отже, безкультурною.*

6. Сучасна цивілізація знаходиться в критичному періоді свого розвитку. *У ХХ ст. перед загрозою знищення опинилися вищі цінності буття – людина і людство.* Становлення глобальної цивілізації стикається з протиріччями, що обумовлені внутрішніми суперечностями техногенної цивілізації, нерівномірністю економічного, технічного, політичного, культурного розвитку людства. Основні чинники техногенної цивілізації – неухильне економічне зростання, науково-технічний прогрес – виявили свої негативні наслідки. Наприкінці ХХ століття загострилися проблеми, які набули загальнопланетарного значення і котрі загрожують самому існуванню людства, - так звані глобальні проблеми. Серед **основних глобальних проблем** можна назвати такі:

- *проблема виживання людства* в умовах розвитку принципово нового типу військової техніки і нагромадження зброї масового знищення;
- *глобальна екологічна криза* і пов'язані з нею сировинні, енергетичні, економічні проблеми;
- *загроза демографічної кризи* (перенаселення земної кулі);
- *проблема збереження особистості* як біосоціальної істоти в умовах деформуючого впливу техногенної цивілізації та її масової культури, зростаючих процесів відчуження (накопичення шкідливих мутацій, інформаційні перевантаження, стреси, наркоманія, маніпуляція свідомості тощо).

Вирішення глобальних проблем можливе лише зусиллями світового співтовариства, спираючись на культурні цінності нової – не техногенної – цивілізації.

Усе це зумовлює *необхідність зміни традиційних способів і типів мислення*, формування свідомості, що ґрунтується на поєднанні загальнолюдських та національних цінностей.

Найсуттєвішими рисами цієї свідомості мають стати:

- *пріоритетність загальнолюдських цінностей* над регіональними, вузьконаціональними, класовими (у свою чергу, така свідомість спричинить суттєві зміни в суспільстві, а також в індивідуальній свідомості людей, стане засадами формування особистості як громадянина окремої країни, так і громадянина світу);
- *пріоритетність загально-цивілізаційної відповідальності* (інакше бути не може – щоб порятувати світ, відповідальність із факту свідомості має увійти в загальнолюдську практику);
- *планетарна свідомість має стати свідомістю науковою*, тому що вирішити глобальні проблеми за допомогою «здорового глузду», буденної свідомості неможливо.

Сучасна людина шукає духовної підтримки, яку нічим і ніким не замінити, виваженого оптимізму – майбутнє людства має альтернативи, сьогоднішня криза цивілізації може змінитись, як уже не раз бувало в історії, новим

розвитком, новим злетом прогресу. Стаючи на таку оптимістичну позицію, філософія виконує свою гуманістичну функцію.

* * * * *

Проблемно-пошукові питання для проведення дискусій

- 1. Проблема життя і смерті в духовному досвіді людства: повноцінно жити, чи очікувати смерті?*
- 2. «Якби Бога не було, то його потрібно б було видумати»: істина чи абсурд?*
- 3. Воля Божя і свобода людини: гармонія чи суперечність?*

Зі скарбів вікової мудрості

Бути людиною – значить завжди жити у визначеній культурі. Кожна людина сформована культурою, яку присвоює собі контактом з родиною і громадськістю, здобуттям освіти і завдяки найрізноманітнішим впливам середовища, а також своїм фундаментальним зв'язком з територією, на якій живе.

Іоанн Павло II

Культура складається із знань, вірувань, мистецтва, моральності, законів, звичаїв та будь-яких інших здібностей та звичок, що засвоюються людиною як членом суспільства.

Е. Тейлор

Розвиток цивілізованого суспільства приніс із собою колосальні досягнення, але ці досягнення були здійснені ціною колосальних втрат.

К.- Г. Юнг

Культура є цілком незалежною від волі людини, фатальною некерованою силою, розвиток якої стосовно людини... прямує до того, щоб зробити планету безлюдною.

Л. Уайт

Хто просувається вперед в науках, але відстає в моральності, той швидше іде назад, ніж вперед.

Арістотель

Дві речі наповнюють душу завжди новим здивуванням і благоговінням – це зоряне небо наді мною і моральний закон в мені.

І. Кант

* * * * *

Заключне слово

Перегляд найважливіших проблем філософії, проведений у даному посібнику, навіть у такому скороченому варіанті, засвідчує, що **філософія постає своєрідним духовним «началом» людини**: це діалог людини із найпершими засадами буття, із самою собою, її самозасвідчення.

Посібник має *предметно-інформаційний характер* (передбачає просту необхідність знати певні теми, проблеми, поняття, періодизацію історії розвитку філософії) та *буттєво-екзистенціальний характер* (дає можливість здійснювати справжній духовний пошук в усіх ракурсах буття, як в природничому так і особистісному вимірах).

Завдання посібника, тим більше скороченого, максимально полягає в окресленні найпершого понятійного змісту сфери знань. Не дивлячись на стислий виклад, посібник має ще одне завдання – *пробудити інтерес до духовних явищ і перевести їх вивчення у самостійні міркування*.

Список літератури наприкінці посібника, допоможе самостійно пройти цей шлях кожній людині, яка серйозно зацікавиться філософською проблематикою.

Список використаної літератури

1. Андрущенко В., Михальченко М. Сучасна соціальна філософія. – Київ, 1996
2. Арцишевський Р.А. та ін.. Світ і людина. Навч. пос. – Київ, 1992
3. Арцишевський Р.А. та ін.. Людина і суспільство. Навч. пос. – Київ, 1992
4. Арцишевський Р.А. та ін.. Особа і суспільство. Навч. пос. – Київ, 1997
5. Бичко І.В. Філософія. Курс лекцій. – Київ, 1991.
6. Буслинський В.А., Скрипка П.І. Основи філософських знань – Львів, 2006
7. Вілков В. Людина і світ. - Київ, 1995
8. Воловик В.І. Вступ до філософії. Навч. пос. – 3., 2001
9. Герасимчук А.А. Філософія. Навч. підр. – Київ, 1999
10. Горський В. Історія української філософії. – Київ, 2001
11. Губерський Л.В. Кремінь та ін.. «Людина і світ». Навч. підр. – Київ, 2001
12. Гусев В.І. Історія західноєвропейської філософії. – Москва, 1994
13. Гусев В.І. Західна філософія Нового часу XVII-XVIII ст. Підр. – Київ, 2000
14. Надольний І.Ф. Філософія. Навч. пос. – Київ, 2004
15. Огнев'юк В.О., Утюж І.Г. Філософія. Навч. підр. – Київ, 2010
16. Пазенок В.С. Філософія. Навч. пос. – Київ, 2008
17. Петрушенко В.Л. Основи філософських знань. Навч. пос. – Львів, 2008
18. Петрушенко В.Л. Філософія. Підр. – Львів, 2009
19. Петрушенко В.Л. Практикум з філософії. Навч. пос. – Львів, 2003
20. Причепій Є.М. та ін. Філософія. Підр. – Київ, 2005
21. Прохоров А.В. Філософський енциклопедичний словник. – Москва, 1989
22. Сілаєва Т.О. та ін.. Філософія. Курс лекцій. – Тернопіль, 2000
23. Слободян М.І. Міні - конспект з філософії. – Коломия, 2005
24. Хамітов Н. та ін.. Історія філософії. Проблема людини. Навч. пос. – Київ, 2000
25. Черній А.М., Тимошенко З.І. Твої кроки до мудрості. Конспект- практикум. – Київ, 2001
26. Шинкарук В. Проблеми філософії культури в творчості Григорія Сковороди. – Філософська і соціологічна думка. 1995. № 1- 2
27. Вступ до філософії. Конспективний виклад. Навч. пос. (за ред. Волинки Г.І. та Федіва Ю.О.) – Київ, 1995
28. Історія філософії України. Хрестоматія. – Київ, 1993

Зміст

Передмова	3
<i>Розділ 1.</i> «Філософія як специфічний тип знання».....	4
<i>Розділ 2.</i> «Історія розвитку філософської думки у світі».....	11
<i>Розділ 3.</i> «Розвиток філософської думки в Україні».....	27
<i>Розділ 4.</i> «Філософське розуміння світу».....	36
<i>Розділ 5.</i> «Людина та її буття у світі».....	44
<i>Розділ 6.</i> «Філософське розуміння душі, свідомості і розуму».....	53
<i>Розділ 7.</i> «Пізнання світу і його основні форми».....	60
<i>Розділ 8.</i> «Соціальна філософія».....	66
<i>Розділ 9.</i> «Духовне життя суспільства. Філософія культури».....	78
Заключне слово	87
Список використаної літератури	88

Андріяшко О.І.

***Вступ до філософії.
Навчальний посібник***

Коломия, 2015р., 90 сторінок

*Видано при методичному кабінеті
Коломийського індустріально-педагогічного технікуму*

